

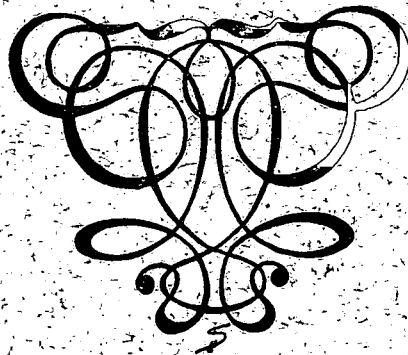
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 50

1947

HÄFT. 4

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, BUND
DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3.—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1947 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer, och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturgranskningar) och docent E. THERMENIUS, Stockholm (översikter och meddelanden).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr-år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund», postgiro nr 279565. (Ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjödes.

Lund i juni 1947.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

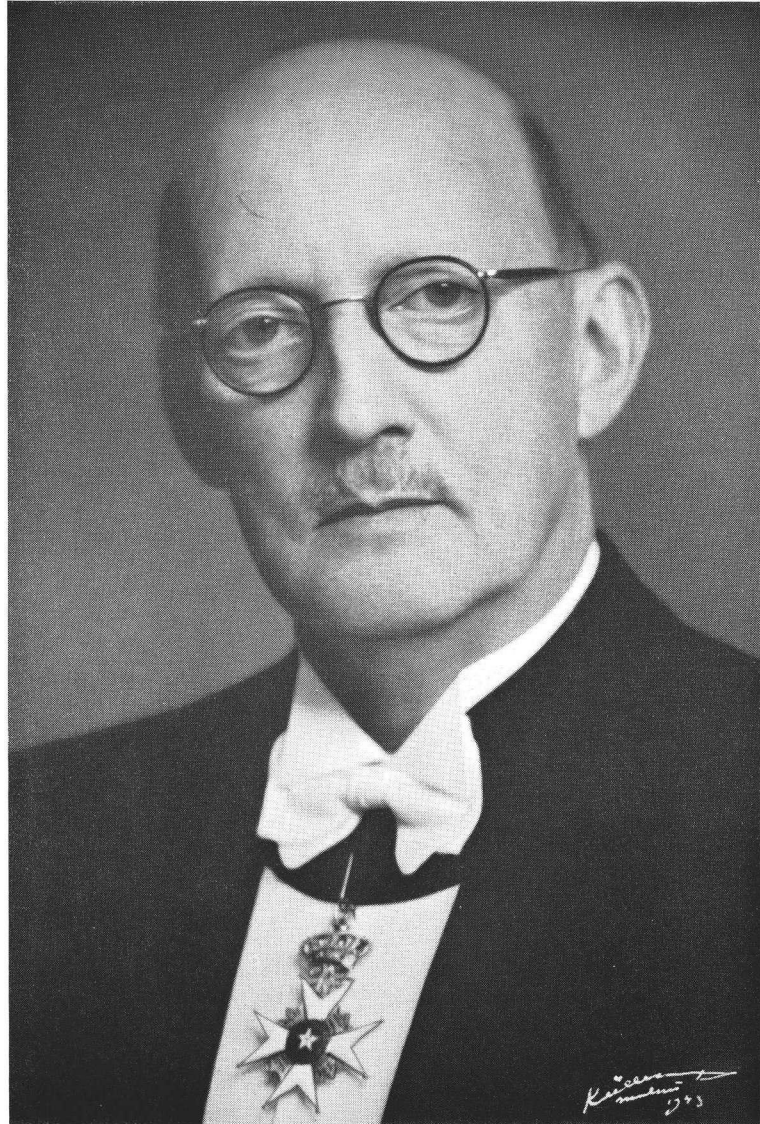
LAGERROTH, FREDRIK, Robert Malmgren †	279
WITTENBERG, ERICH, Heinrich Manns politiska idéer	283

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Frågan om inrättande av nya riksdagens ombudsmän. Av NILS NILSSON STJERNQUIST	320
Den tyska staten efter kapitulationen. Av GERHARD SIMSON	328
Den åländska självstyrelsen. Av BERTEL CRÖNHJORT	335
Till frågan om kommunernas indelning från statistisk synpunkt. Av GERD ENEQUIST	340
Replik. Av HANNES HYRENIUS	342

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Gunnar Gerdner, Det svenska regeringsproblemet 1917—1920. Anm. av ELIS HÅSTAD	344
Karl Hildebrand, Gustaf V som människa och regent. Anm. av G. UNGER ..	357
Tidskriftsöversikt. Av NILS NILSSON STJERNQUIST	363

Prof. Markku

Genom ett statsrättsligt arbete, »Om särskilda utskott», vann han juris doktorsgraden. Ämnet var dock alltför obetydligt för att det skulle ge Malmgren tillfälle att utveckla större vetenskaplig skicklighet, och vissa av dess resultat äro nu omstridda. Så mycket mera betydelsefulla äro de statsrättsliga böcker, som han utgivit under sin professorstid som mogna frukter av sin undervisning eller som ett led i det stora riksdagsverket. Vid dem kan det vara skäl att dröja.

Härvid är först att märka den stora grundlagskommentaren, »Sveriges grundlagar och tillhörande författningar», som i sin första upplaga utkom 1921 och i sin hittills sista denna sommar. Den är säkerligen det mest spridda statsrättsliga arbete vi äga, och den åtnjuter ett stort anseende. Jag har sett den på konungens rådsbord och hört den prisas i ämbetsmänna- och riksdagskretsar. Och den är den grundläggande kursboken vare sig det gäller statsrätt inom den juridiska fakulteten eller statskunskap inom den filosofiska. Allmänt anses den överträffa allt vad som tidigare eller samtidigt presterats av detta slag och på detta gebit. Och säkert är detta omdöme rättvisande. Tolkningen präglas både av lärdom, tankeskärpa, klarhet och bon sens. Orimligt kan det synas vara att efterfråga en helhetsuppfattning i ett arbete, som har sitt *raison d'être* i att tyda rättsbud efter rättsbud. I fråga om tolkningsmetoden kommer dock en sådan tydligt fram och är uttalad i kommentaren till RF § 84. Malmgren anser, att man icke kan stanna inför den tillämpning efter ordalydelsen, som §:en anbefaller, utan förklarar, att i det närmaste samma tolkningsregler måste tillämpas vis à vis grundlagen som i fråga om annan lag. Och i annat sammanhang låter han den tolkning, som slagit igenom i praxis, få betydelse för vilken som är den riktiga. Tydligen är han obenägen att låta diskrepansen mellan norm och verklighet bli alltför stor. Det bör dock icke förbises, att Malmgren visst icke försummade att »läsa lagen» för statsmakterna, när detta syntes honom påkallat. Så när det gällde tillämpningen av RF § 36.

Till grundlagskommentaren ansluter sig »Sveriges författning. En lärobok i svensk statsrätt», som utkom i häften från 1929 till 1941. Ämnet är exakt detsamma och desslikes metoder och uppfattning. Rimligtvis har boken framsprungit ur ett djupt känt behov att supplerera den korta och avhuggna framställning, som för en kommentar är ofrånkomlig, med en flytande och mera fyllig. Jag tror mig icke kunna bättre framhäva arbetets förträffliga egenskaper än genom

ROBERT MALMGREN

Den 16 september, en av dessa förunderligt vackra höstdagar, som i år följt på en lika vacker sommar, gick professor Robert Malmgren ur tiden. Ohälsa hade hindrat hans levnads höst att bli lika lycklig, som dess sommar mänskligt och i stort sett varit, men den synes ej ha kunnat rubba hans sinnes frid och harmoni, och den hade svårt att betvinga hans arbetshåg och arbetskraft. Ännu i början av detta år var han sysselsatt med en ny edition av det arbete, som väl de flesta skulle vilja beteckna såsom hans magnum opus, grundlagskommentaren, och han hade glädjen se dess femte upplaga i tryck, innan han dog. Sannerligen må han sägas ha gjort sig förtjänt av vila efter sitt arbete. Men de kolleger, som under längre eller kortare tid samarbetat med honom i den stiftelse, som han tillhört från dess tillkomst, vars sekreterare han varit under närmre ett kvartsekel och vars tidskrift han lika länge redigerat, känna en djup beklämning vid tanken på att han nu är bortä icke blott från den kollegiala utan också från den personliga gemenskapen. Det har synts dem självfallet, att de första sidorna av det tidskriftshäfte, som vid Malmgrens bortgång var nära sin fullbördan, ägnas hans minne.

Först och längst stannar minnestecknaren inför Malmgrens gärning såsom vetenskapsman och lärare.

Malmgrens professur var efter benämningen att döma synnerligen omfattande. Icke mindre än fyra ämnen: statsrätt, förvaltningsrätt, kyrkorätt och folkrätt föllo under densamma. Alla hann han dock ej ägna lika stor uppmärksamhet. Inom de två sistnämnda ämnena har han blott smärre prestationer att uppvisa. Inom förvaltningsrätten föreligger så till vida ett av hans bästa specimina, som det främst var genom sin klara och inträngande bok »Stadsbildningen från rättslig synpunkt», som han blev professor. Allsidigast företrädd var han dock inom den disciplin, som i professurens nuvarande benämning intager andra rummet, nämligen statsrätten.

att efterlysa en motsvarighet därtill, utarbetad efter humanistiska synpunkter med aktgivande på sådana faktorer, som ej äro åtkomliga för ett renodlat juridiskt betraktelsesätt.

Långt innan nu nämnda verk nådde sin fullbordan hade Malmgren fått tillfälle att lämna en ingående monografisk framställning av ett särskilt svenskt författningsproblem av central betydelse, nämligen lagstiftningsmakten. Boken därom, kallad »Riksdagen och lagstiftningen», som ingår som band 14 i andra avdelningen av riksdagsverket, visar Malmgren på höjdpunkten av vetenskaplig verksamhet. Man imponeras av de inträngande, välnyanserade resonemangen, även när man icke accepterar dem. Särskilt välkommen är den klara systematiken. Det måste dock framhållas, att det lagbegrepp, varmed Malmgren rör sig, icke hämtats från regeringsformen, för vilken det tvärtom från början varit helt främmande. Men han har ju icke heller försökt sig på en inlevelse i 1809 års mäns tankevärld utan eftersträvat en analys ur moderna rättsvetenskapliga synpunkter av statsmakternas, enkannerligen riksdagens, normbyggande verksamhet i vår tid.

Det har redan sagts, att Malmgrens produktion stod i intim förbindelse med hans undervisning. Alla de statsrättsliga problem, som han såsom lärare måste bringa ungdomen i kontakt med, har han behandlat. Hans böcker blevo också av den högt uppskattade för sin klarhet och sin stringens. I katedern var han precis och exakt men icke medryckande. Som tentator var han fordrande. Det var en allmän mening, att han så litet ansåg humanistiska studier över Sveriges författning meriterande, att han tvärtom särskilt strängt höll efter dem, som flyttat över från filosofisk fakultet. De missänktes ha svårt att få den rätta juridiska inställningen till ämnet.

Malmgren hade, innan han vid 33 års ålder avlade disputationssprov, hunnit fungera både som domhavande och som konsistorienotarie i de västra delar av riket, varifrån han härstammade. I Lund var han engagerad i flera styrelser och nämnder. Symptomatisk för hans livsinställning torde hans livliga deltagande i den kyrkliga förvaltningen ha varit. Om värdet av hans insatser i universitetsförvaltningen har jag hört en rektor fälla omdömen, som vittnade om en hög uppskattning. Huru mycket han betytt för Fahlbeckska Stiftelsen såsom dess sekreterare och redaktör för denna tidskrift har tidigare vitsordats både av minnestecknaren (se denna tidskrift 1944 s. 3) och av Malmgrens efterträdare både som professor, sekreterare och redaktör (ibidem 1945 s. 1 f.). Sina representativa

talanger fick han sällan anledning att visa inom det akademiska livet. Men de skoltal, som han höll som inspektor för Lunds privata elementarskola, har jag hört prisas såsom utmärkta. De förenade två så till synes oförenliga egenskaper som kvickhet och värme.

I sitt enskilda liv var Malmgren ganska tillbakadragen. Han hade en exklusiv krets av vänner, och till dem hörde icke särskilt de, med vilka han samarbetade i sin ämbetsgärning. Det enande bandet i vänkretsen var till stor del den religiösa livsinställningen. Med denna sammanhängde säkerligen också Malmgrens verksamhet som frimurare. I studentlivet deltog han icke såsom en äldre kamrat, men studenterna respekterade honom såsom en man av stor rätt-rådighet. De visste var de hade honom. Han var icke heller snar att utbyta tankar med dem, med vilka han hade sina vetenskapliga intressen gemensamma. Han undanbad sig muntliga dispyter med mig, men han svarade sakligt på polemik, och jag märkte aldrig, att han tog illa upp att jag anmält en avvikande uppfattning vare sig i vetenskapliga ting eller administrativa. Den objektivitet, han eftersträfvade både som vetenskapsman och ämbetsman, hade gått honom i blodet.

Fredrik Lagerroth.

HEINRICH MANNS POLITISKA IDÉER

ETT TVÄRSNITT GENOM DEN POLITISKA RADIKALISMENS HISTORIA I TYSKLAND

Av Dr. phil. ERICH WITTENBERG, Lund

Följande uppsats avser att belysa Heinrich Manns politiska skriftställarskap inom ramen för hans tid, i den mån det rör sig om Tysklands politiska problem. Mann var — och däri ligger hans förblivande insats — en inflytelserik politisk publicist, en typisk representant för vänsterradikalismen, som spelade en framträdande politisk roll såväl under den wilhelmska åeran som under den tyska republikens tid.

Heinrich Mann föddes år 1871 i Lübeck som son till en spannmålsgrosshandlare, vilken samtidigt såsom senator tillhörde denna fria stads regering; hans moder var av kreolsk härkomst.¹ Anhöriga på mödernesidan voro farmare i Brasilien, och han tillhörde därför av födseln storborgardömets och storagardömets skikt. Det romanska inslaget från modern har varit mycket betydelsefullt för diktaren. Uppgårelsen mellan germanskt och romanskt utgör grundmotivet i hans diktning och i hans politiska tänkande.² Genom affärsresor med sin fader fick han tidigt tillfälle att lära känna det borgerliga livet av egen erfarenhet. Han skildrar sin fader som en solid, flitig och duglig man, som åtnjöt allmänt anseende i sin hemstad.³ Denne hyste redan vissa tvivel om Bismarcks rikets bestånd, även om han som typisk tysk under denna period var fylld av en inre säkerhetskänsla, så länge Bismarck förde riksskeppets roder.⁴ Lübecks rika borgerliga kulturtradition fann en förståelsefull vård i Heinrich Manns föräldrahem. Heinrichs broder Tho-

¹ Friedrich Kummer, *Deutsche Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts*, Dresden 1909, s. 674.

² Albert Soergel, *Dichtung und Dichter der Zeit*, 6 uppl., Leipzig 1919, s. 798 ff.

³ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter wird besichtigt*, Stockholm 1945, s. 234 f.

⁴ A. a., s. 192 f.

mas har i ett festtal firat Lübeck som det självständiga, nationellt inställda och andligt intresserade, solida stadsborgardömet klassiska hemvist och, tillika erinrat om hansestädernas märkliga roll i det fria borgardömet historia över huvud.⁵ Heinrich Mann var alltså genom sin härstamning från Lübeck och som ättling av ett patricierhus ett typiskt barn av det välbärgade och självmedvetna tyska borgardömet.

Hur kan man nu med hänsyn till alla dessa moment förklara Heinrich Manns tvära politiska omkastning från den borgerliga världen? Saken är så mycket mer i behov av analys som Manns inställning verkat med exemplets makt på vida skikt. För hans politiska inriktning torde hans romanska härkomst ha varit av utslagsgivande betydelse. Redan under ungdomsåren betraktade han enligt sitt eget uttalande Italien och Frankrike som sina andliga fosterland och gjorde sig tidigt förtrogen med den franska litteraturens skatter⁶; redan i barndomen önskade han leva utanför Tyskland, i Frankrike eller i Italien, och bodde faktiskt senare en stor del av året i Italien, under det att han i själva Tyskland bosatte sig utanför sin hemstad, i München. Under åren i München, omkring och efter 1890, trädde det Tyska rikets förfallssymptom redan tydligt för hans ögon; där gjorde sig, som Thomas Mann skildrat för oss, ett uppblåst, självbelåtet storborgardöme brett, utan litterär smak och utan sinne för traditionen, under det att konstnärskretsarna förde ett ensamt, isolerat liv för sig.⁷

Frågan om den Bismarckska riksgrundläggningens betydelse inställde sig för Mann redan tidigt under Münchentiden; han besvarade den i samma anda som Nietzsche i dennes beska kulturkritik och anslöt sig i tre avseenden nära till honom. Han delade hans kritik av den tidens besuttna borgardöme, som saknade enhetlig livsstil, även andligt var utan fast hållning, ständigt flöt med i modeströmningarnas flodfåra och endast lät den yttre framgången gälla som högsta måttstock för människans värde. Begreppet »Bildungsphilister», som Nietzsche präglade för denna typ, blev framgent av central betydelse för Manns bedömande av borgardömet. Likaså håller sig Mann till Nietzsche, när denne bestrider maktens

⁵ Thomas Mann, *Die Forderung des Tages*, Berlin 1930, s. 26—52, jfr också Georg Bessel, *Preussentum und Hanseatum und ihre Bedeutung für die Entstehung des Deutschen Reiches*, i *Preussische Jahrbücher*, maj 1929, s. 129—152.

⁶ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter* ..., s. 402, 462 f.

⁷ Thomas Mann, *Betrachtungen eines Unpolitischen*, Berlin 1919, s. 111.

välgörande inflytande på kulturen och först i nederlaget menar stunden vara kommen, då ett folk är mäktigt äkta självbesinning och finner vägen till sig självt. Vidare mötas Mann och Nietzsche, när den senare håfullt omtalar sin tids »Nationalitätenschwindel» och begejstrat förkunnar idén om ett enhetligt övernationellt Europa.⁸

Nietzsches betydelse för Manns tankevärld ställdes dock vida i skuggan av Zolas. Vari såg nu Mann själv det väsentliga i Zolas verk? Zola är i hans ögon 1800-talets Voltaire. Liksom alla strålar av 1700-talets rika tankevärld löpa samman hos Voltaire som i en brännpunkt, så har hos Zola hans tids arv — den franska revolutionens frihets-, jämlikhets- och bröderskapskrav — tagit levande gestalt; Mann ser i Zola det franska folkets samvete; han beundrar i honom den orubblige demokraten och den övertygade republikanen, vilken i sin modiga kamp för den oskyldigt dömda kaptenen Dreyfus för rättfärdighetens talan i Voltaires anda.⁹ Den naturalistiska franska romanens stora linje utmynnar, såsom Mann framhåller, över Balzac och Flaubert i Zola. Huvudtemat för detta utgör kritiken av borgardömet; dessa skriftställare ha enligt Mann tecknat den träffande, varaktiga bilden av den franska bourgeoisien från borgarkungadömet till Napoleon III:s kejsarrike. Snikenhet, prunk, prål och uppblåsthet äro utmärkande för bourgeoisien, och det är, såsom Mann betonar, Zolas odödliga gärning som diktare och politisk tänkare, att han avslöjat det Tredje Kejsarrikets borgardöme och genom sina romaner öppnat vägen till de breda folklagren, vilkas tunga vardagslott funnit sin klassiska skildrare i honom. Det tredje napoleonska kejsarrikets problem äro emellertid enligt Mann också på samma gång det nygrundade tyska kejsarrikets; liksom den napoleonska statsgrundläggningen skapades det genom statsstreck ovanifrån, och det avgörande politiska inflytandet förbehölls det välbärgade borgardömet.¹⁰ Zolas kamp för Dreyfus, i vilken det rörde sig om försvaret av den enskildes rättigheter gentemot statsmaktens övergrepp, är aktuell även för det dåtida Tyskland, där den enskilde medborgaren är nästan rättslös gentemot de privilegierade officers- och ämbetsmannakårerna.¹¹ Heinrich Mann hämtar vidare av Zola läran, att det är politiken, som uppbär det andliga livet och att politik och litteratur kunna genomtränga och befrukta

⁸ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter ...*, s. 181, samt *Macht und Mensch*, München 1919, s. 187, 194 f.

⁹ Heinrich Mann, *Macht ...*, s. 3, 11 f., 96—122.

¹⁰ A. a., s. 67—71, 178 f.

¹¹ A. a., s. 182, 185 ff.

varandra.¹² Liksom Zola ser Mann i demokratin den förebildliga statsformen, vilken bäst förmår trygga den enskildes rätt.

Jämte dessa inflytelser har i synnerhet den italienske diktaren d'Annunzio starkt inverkat på Mann. Av honom har han ärvt entusiasmen för de stora, lysande äventyrargestalterna och de i ögonen fallande stolta kraftnaturerna, vilka återspegla renässansens arv. I Manns romaner, vilkas skådeplats är förlagd till Italien, gäller hans varma kärlek de lidelsefulla heroiska naturerna, som finna sin livsuppgift i resolut handlande. Den antitetiska motsatsen mellan germanskt och romanskt åskådliggör Mann i spänningen mellan den skrupelfria handlingsmänniskan å ena sidan och den eftertänksamma, grubblande naturen å andra sidan, varvid städse allt ljus är ensidigt fördelat på ena, all skugga på andra hållet.¹³ De djupare rötterna till Heinrich Manns radikala politiska opposition mot Tyskland kunna sålunda föras tillbaka på hans tidiga förkärlek för de romanska litteraturerna, på hans redan från början framträdande motvilja mot Bismarcks rike, på hans främlingskap gentemot det tyska andelivet genom hans ofta återkommande, långvariga frånvaro från Tyskland och i synnerhet på Nietzsches, Zolas och d'Annunzios bestämmande inflytande på hans politiska och andliga tänkande.

Huru kunde nu en andlig främling som Heinrich Mann bli den politiska oppositionens förgrundsgestalt i Tyskland? Detta så paradoxala fenomen finner sin förklaring i att Zola, efter vilken Mann helt orienterat sig, tillika utgjorde en betydelsefull anknytningspunkt för den unga uppåtsträvande arbetarrörelsen, vilken bildade en grundpelare i den politiska oppositionen i Tyskland efter 1890. Under denna tid infaller nämligen också i Tyskland naturalismens genombrott i litteraturen, om än helt annorlunda inriktade strömningar redan nu komma till synes. Den frambrutande naturalismen, starkt påverkad av Zola, befinner sig emellertid i Tyskland i intimt förbund med den socialistiska rörelsen, som i Bismarcks rike ser en ren maktstat, skarpt bekämpar militär- och ämbetsmannakårens företrädesställning, och dessutom håller klassmotsättningen mellan borgardöme och proletariat för oöverbinnelig och betraktar en genomgripande författningsrefom som enda botemedlet. Av tidens mera framstående författare och kritiker, som svärmade för Zola såsom politisk reformivrare, hade bl. a. Gerhart Hauptmann, Otto

¹² A. a. s. 52.

¹³ Albert Soergel, *Im Banne des Expressionismus*, Leipzig 1925, s. 77 f.

Erich Hartleben, Paul Ernst, Edgar Steiger, Wilhelm Bölsche och Michael Georg Conrad försvurit sig åt socialismen.¹⁴ Sedan denna tid vinner den oppositionella samhällsromanen i Zolas stil alltmer terräng i den tyska litteraturen och riktar städse en knivskarp kritik mot det tyska borgardömet. Sålunda utgör i själva verket Zola bryggan på vägen till den radikala politiska oppositionen mot Bismarcks och Wilhelm II:s rike.

På den franska civilisationstankens vägar, sådan den klassiskt förkroppsligas för honom i Zola, försöker nu Mann lägga grunden till en ny politisk livsform i Tyskland. Härvid följer han helt tidens härskande strömning och tillämpar samhällskritiken mot borgardömet, sådan den på tröskeln till det första världskriget kommer till uttryck bl. a. hos Karl Sternheim, Frank Wedekind och Georg Kaiser, på det politiska området.¹⁵ Borgardömet är enligt Mann huvudsakligen ansvarigt för Tysklands politiska förfall. I denna uppfattning mötas han och Franz Pfembert, vars tidskrift »Die Aktion» sedan 1910 utgjorde den radikalt inställda unga generationens språkrör och riktpunkt i medveten motsats till den politiska liberalismen och till borgardömets världsåskådning. Till denna tidskrifts medarbetare hörde de främsta kritikerna och publicisterna i in- och utlandet. Under det första världskriget fick tidskriften en rent politisk prägel och blev efter 1918 ett direkt kamporgan för kommunismen. Heinrich Mann var en verksam medarbetare i Pfemberts tidskrift.¹⁶ Med Kurt Hiller, grundaren av det politiska aktivistförbundet, förknippade honom en nära andlig frändskap. De av denne utgivna »Jahrbücher für geistige Politik» förfäktade läran, att diktaren är sitt folks politiske uppfostrare och att enbart den politiska halten hos diktningen bestämmer dess värde. Politiskt sett bejakade man här den formala demokratien och beklagade Tysklands förmenta politiska tillbakablivenhet sedan Rikets grundande. I beteckningen »Aktivister, präglad år 1915 av Kurt Hiller, kommer aktivisternas grundtendens till uttryck: att aktivt inlemma diktaren, såsom född revolutionär, i tidspolitikern.¹⁷

¹⁴ Adalbert v. Hanstein, *Die soziale Frage in der Poesie*, Leipzig 1897, s. 31—35; Hans Naumann, *Die deutsche Dichtung der Gegenwart*, Stuttgart 1923, s. 140—147, 150 ff.; Paul Kampffmeyer, Friedrich Ebert, i *Ebert, Schriften, Aufzeichnungen, Reden*, Band I, 1926, s. 49—54.

¹⁵ Kuno Brombacher, *Der deutsche Bürger im Literaturspiegel von Lessing bis Sternheim*, München 1920.

¹⁶ Albert Soergel, *Im Banne . . .*, s. 360—364; jfr också för tidskriftens tendenser den uppslagsrika broschyren av Max Herrmann, *Die bürgerliche Literaturgeschichte und das Proletariat*, Berlin 1922.

¹⁷ Heinrich Mann, *Das junge Geschlecht, i Tätiger Geist*, München 1918,

I opposition mot dessa härskande strömningar gör sig dock redan sedan mitten av 1880-talet en motrörelse märkbar i religion, vetenskap och filosofi. Dilthey ställer andevetenskapernas metodik på ny grund,¹⁸ Eucken skiljer strängt det lagbundna naturlivet från all andlig verksamhets skapande karaktär¹⁹; i sitt år 1887 publicerade, till en början alldeles förbisedda, men senare världsberömda verk »Gemeinschaft und Gesellschaft» skiljer Toennies klart det intressebundna samhället från de genom andliga drivkrafter utförade gemenskapsbildningarna såsom familj, folk och mänsklighet. På 1890-talet infaller redan den historievetenskapliga metodikens nyfödelse genom Rickert och Windelband.²⁰ Även om dessa strävanden då icke väckte någon starkare anklag, så bilda de dock utgångspunkten för ett betydelsefullt politiskt och andligt reformarbete inom ramen för den bestående staten. Alla värdefulla ansatser till en nygestaltning av Tysklands politik och kultur gå i sin kärna tillbaka på dessa strävanden: så den tyska ungdomsrörelsen, den religiösa liberalismen, nyidealismen i litteraturen och den tyska republikens andliga grundläggning, sådan den framträder bl. a. hos Hans Delbrück,²¹ Ernst Troeltsch²² och Adolf von Harnack.²³

Strävandena att inom ramen för de bestående förhållandena förbereda en nyordning av Tysklands politik och kultur på reformens väg, vilka sålunda kunna föras tillbaka ända till 1880-talet, funno under årtiondet före första världskriget en betydelsefull vidareutveckling. Redan omkring och kort efter sekelskiftet satte Husserl mot tidens filosofiska relativism sin lära om »Wesensschau» och övervann därmed verksamt upplysningens abstrakta sanningsbegrepp.²⁴ Inom etiken kom denna nyorientering till ett pregnant uttryck i Schelers grundläggande uppfattning om en i verkligheten nedlagd bestämd systematisk ordning av de etiska värdena.²⁵ Den

s. 349—356; Soergel, *Im Banne* . . ., s. 365 f.; Richard Specht, Franz Werfel, Wien 1926, s. 187, 192, 197 f.

¹⁸ Wilhelm Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 1883.

¹⁹ Rudolf Eucken, *Prolegomena zu Forschungen über die Einheit des Geisteslebens*, 1885; *Die Einheit des Geisteslebens in Bewusstsein und Tat der Menschheit*, 1888.

²⁰ Heinrich Rickert, *Naturwissenschaft und Kulturwissenschaft*, 1899; Wilhelm Windelband, *Geschichte und Naturwissenschaft*, 1894.

²¹ Erich Wittenberg, Hans Delbrück, i *Königsberger Hartungsche Zeitung*, 11. XI. 1928.

²² Ernst Troeltsch, *Spektatorbriefe*, Tübingen 1924.

²³ Adolf von Harnack, *Erforschtes und Erlebtes*, Giessen 1923, s. 315—327.

²⁴ Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen*, 1900—1901.

²⁵ Max Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, 1916.

filosofiska positivismen avslöjades i all sin nakenhet år 1908 av Karl Joel i verket: »Der freie Wille». I sina »Lebensformen», 1914 skisserar Eduard Spranger nutidskulturens strukturlära, och Jonas Cohn tecknar, 1914, i »Der Sinn der gegenwärtigen Kultur» en grandios bild av tidens andliga och politiska anlete. Filosofiens, religionens och samhällsvetenskapens problem finna i Simmel en skarpsinnig interpret. Max Weber,²⁶ Werner Sombart²⁷ och Ernst Troeltsch²⁸ ställa religionens betydelse för uppkomsten av den politiska demokratien och den moderna kapitalismen i klart ljus. Likaså framträda nya tendenser inom historia och rättsvetenskap. I stället för ett formaljuridiskt betraktelsesätt, som finner en författnings väsen fullt uttryckt i författningsparagraferna, träder en ny uppfattning, som frågar efter de levande andliga och politiska faktorer, som stå bakom en författningsform. Denna nya riktning har sina framstående representanter i den kunnige författningshistorikern Hugo Preuss,²⁹ i den geniale folkrättsläraren Walter Schücking³⁰ och den betydande straffrättslärare Franz Liszt.³¹ I historievetenskapen förhjälpa Erich Marcks,³² Friedrich Meinecke³³ och Hermann Oncken³⁴ dessa nya perspektiv till seger. Grundmötivet för dessa förnyelsesträvanden ligger i insikten, att varje folk måste bedömas ur sin historias egna förutsättningar och att just graden av ett folks politiska och andliga mognad såsom en i sig sluten personlighet banar vägen till andra folk och utgör grundvalen för en befruktande växelverkan dem emellan. Förverkligandet av mänsklighetsidealet kan icke genomföras utan folken i deras egenskap av realiteter, utan först genom och över individ, familj och folk kommer man fram till mänskligheten.

Som resultat kan alltså fastslås, att de politiska fronterna tydligt skilt sig åt i Tyskland redan före det första världskriget: mot den politiska rationalismen, som anser demokratien som den enda berättigade ideala statsformen för ett federativt enat Europa, står en helt annan, historiskt orienterad riktning, som vill klargöra folkens

²⁶ Die protestantische Ethik und der Geist des Protestantismus, i Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1904—1905.

²⁷ Die Juden und das Wirtschaftsleben 1911, eller der Bourgeois, 1913.

²⁸ Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, 1912.

²⁹ Die Entwicklung, des deutschen Städtewesens, Band 1, 1906.

³⁰ Die Organisation der Welt, 1908, eller Der Staatenverband der Haager Konferenzen, 1912.

³¹ Lehrbuch des deutschen Strafrechtes, 1911.

³² Bismarck, bd. I, 1909.

³³ Weltbürgertum und Nationalstaat, 1908.

³⁴ Bennigsen, 1910, 2 bd.

inbördes relationer genom en grundlig undersökning av deras individuella livsform.

Dessa motsättningar finna ett markant uttryck i Thomas Manns 1919 utgivna verk »Betrachtungen eines Unpolitischen».³⁵ Manns bok, som betraktats än som en produkt av krigslitteraturen, än som dokument i en brodertvist, än som en fanatisk försvarsskrift för Tyskland, har till följd av dessa förhållanden över huvud icke aktats värd ett allvarligt bedömande och bemötande.³⁶ Så har det kommit sig, att detta djupt genomtänkta verk, resultatet av årtiondelång forskning och inträngande reflexion, ännu alltjämt saknar en på djuplodande detaljanalys byggd undersökning.

I första ögonblicket verkar ju bokens titel ytterst förbryllande, då författaren till en alltigenom politisk bok själv betecknar den som »opolitisk». Epitetet »opolitisk» skall emellertid återspegla arbetets grunduppfattning, i enlighet med vilken det är förfelat att antaga, att människans, filosofiens, religionens, konstens och vetenskapens uppgift uteslutande skulle bestå i att tjäna politiken.³⁷ Åsikten om den formala demokratien som den ideala mänskliga samhällsformen förkastas av Thomas Mann. Gentemot detta framhåller han träffande, att demokratien hos varje folk alltefter dess grad av mognad alstrar olika företeelseformer, vilka ständigt äro i behov av noggrann analys. Varken den abstrakta demokratien eller det abstrakta begreppet »borgardömet» existerar; Englands, Frankrikes och Tysklands borgardöme äro till sin struktur vida skilda från varandra; de motsatta påståendena, som utgöra fundamentet till den politiska radikalismen, utgöra enligt Thomas Mann tomma hjärnspeken utan varje verklighetsunderlag. Lika skarpt vänder sig Thomas mot sin broders hånfulla satir av borgardömet, vilken på ett kritiklöst sätt tillämpar det från typiskt franska förhållanden lånade begreppet »bourgeois» vid karakteristiken av det tyska borgardömet. Den i Frankrike under borgarkungadömet uppkomna uppfattningen om den öövertvinneliga klassmotsättningen mellan »bourgeoisie» och »proletariat» får icke utan vidare överföras på de så helt annorlunda artade tyska förhållandena.³⁸ Lika oriktigt anser Mann det

³⁵ München 1919.

³⁶ Olle Holmberg, Thomas Mann och det Tredje Riket, Stockholm 1942, s. 29—32, står som typiskt exempel på en fullständig feltolkning; däremot ansatser till djupare förståelse hos E. Hj. Linder, i Årsbok för kristen humanism, Lund 1941, s. 52—55, och särskilt hos Ronald Fangen, Tegn og Gjæringer, Oslo 1927, s. 10—16.

³⁷ Thomas Mann, Betrachtungen..., s. XXX—XXXIV.

³⁸ A. a., s. 105.

vara, att förknippa det av Nietzsche, präglade uttrycket »Bildungsphilister» med begreppet »bourgeois» och sedan känneteckna Tysklands borgardöme med hjälp av dessa livsfrämmande konstruktioner. Nietzsche har i verkligheten med beteckningen »Bildungsphilister» velat karakterisera en andefattig, dogmtrogen, inåt haltlös människotyp, som kan uppdyka överallt, och ingalunda är identisk blott och bart med borgardömet.³⁹

Gentemot den av Heinrich Mann tecknade karikatyren av det tyska borgardömet gör Thomas Mann gällande, att detta utgör en av de stora skapande potenserna i Tysklands hela historia; han erinrar bl. a. om de medeltida stadsförbundens ärorika historia, liksom om de fria hansestädernas historiska utveckling, där tillika ett livligt politiskt och kulturellt liv kom till synes. Vidare är det, framhäver Thomas Mann, osant och vilseledande, att avfärda den idealistiska tidsålderns stora gestalter i religion och filosofi, i diktning och politik — han erinrar bl. a. om Goethe och Schiller, om Kant och Fichte, om Schleiermacher och Rothe — som företrädare för bourgeoisien eller bildungsfilisterdömet. Men även i den så kallade wilhelminska epoken har, betonar vidare Thomas Mann, ett dådkraftigt borgardöme gjort sig gällande; i detta sammanhang hänvisar han bl. a. till Virchow och Mommsen.⁴⁰ För den radikala politiska oppositionens människa präglar Thomas Mann begreppet »Zivilisationsliterat»; som civilisation betecknar han härvid stads-samhällets specifika form, vilket uppfattar alla livets företeelser rent förståndsmässigt och i demokratin ser rätt och slätt den ideala statsformen. »Zivilisationsliterat» är sålunda den människa, som kritiklöst beundrar den formala demokratin och för litteraturen ställer såsom enda uppgift att helt och hållet gå upp i det politiska agitationsarbetet.⁴¹ Thomas Mann kommer till följande dom över sin broder: »Er ist nicht das Vaterland; ist es nicht nur nicht, sondern hat es mit seinem geistespolitischen Kult des Fremden dahin gebracht, dass er keinen Gedanken, keinen Begriff, kein Gefühl mehr mit dem eigenen Volkstum gemeinsam hat ... Nie hat deutsche Musik sein Herz gerührt, seinen Geist befruchtet; er versteht keinen Ton und will es auch nicht. Nie hat er den hohen Rausch deutscher Metaphysik gekostet, — die fördert den Fortschritt nicht und ist darum nicht opportun. Sein Verhältnis zum

³⁹ A. a., s. 220 f.

⁴⁰ A. A., s. 81—85, 109 f., 220 f., 335.

⁴¹ A. a., s. 16 f., 19, 21 ff.

grossen ·Deutschtum ist befremdete Ablehnung, tiefe Feindseligkeit».⁴²

Thomas Manns stora bekännelseskraft är såsom en principiell uppgörelse med den politiska radikalismen av förblivande värde. Utan tvivel är Thomas Mann fullt i sin rätt, när han i stället för ett generaliserande påstående om demokratiens som politisk idealform och tesen om det moderna tyska borgardömetts förfall kräver en noggrann, historiskt underbyggd undersökning av dessa så ytterst komplicerade fenomen. Icke mindre betydelsefull synes oss Thomas Manns uppfattning vara, att upphöjandet av politiken till människans centrala verksamhetsfält svårt hotar kulturens andliga frihet, ja slutligen över huvud gör den illusorisk. Den följande tidens händelser ha just till fullo bekräftat Thomas Manns prognoser. Det är i detta sammanhang tillräckligt att hänvisa bl. a. till efterkrigstidens diktaturer och till det Tredje Riket.

Till sitt ursprung gå Thomas Manns åskådningar tillbaka till de ovan antydda, sedan 1880-talet framträdande politiska och andliga förnyelsesträvanden, såsom vilkas fader är att anse den store schweiziske historikern Jakob Burckhardt. På grund av en djuplodande kritik av de moderna demokratierna hade han redan tillbakavisat åsikten om möjligheten av en enda abstrakt universalstat och övertygande lett i bevis det andliga livets autonomi gentemot politiken.⁴³ Thomas Mann var i övrigt en grundlig Burckhardtkännare; det vore därför en värdefull uppgift för den framtida forskningen att i detalj uppsåra Thomas Manns relationer till Burckhardt. Det faktum, att Thomas Mann senare själv inordnat sig i den av honom tidigare såsom »Zivilisationsliterat» stämplade människotypens front,⁴⁴ har ingenting att göra med hans verks principiella betydelse; för övrigt må historikern hysa berättigade tvivel, om han helt skulle ha återkallat sina »Betrachtungen eines Unpolitischen», därest även efter det senaste kriget ett humanistiskt Tyskland bevarats som politisk enhet.

Motsättningarna mellan den politiska radikalismen och den historiskt orienterade riktningen framträdde skarpt efter första världskriget. Den radikala oppositionens samlingspunkter utgjorde tidsskrifterna »Die Weltbühne», »Das Tagebuch» och den så små-

⁴² A. a., s. 571.

⁴³ Erich Wittenberg, *Historiska idéer och makter*, Stockholm 1944, s. 205-212.

⁴⁴ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter ...*, s. 237.

ningom rent kommunistisk vordna »Die Aktion», omkring vilka bl. a. radikalismens huvudbanérförare såsom författarna Kurt Tucholsky, Emil Ludwig, Franz Pfembert och Leopold Schwarzschild samt den betydande groteskmålaren Georg Grosz fylkade sig. Mot denna kulturradikalism ha de sanna representanterna för det andliga Tyskland skarpt reagerat; i detta sammanhang må bl. a. eftertryckligt hänvisas till Ernst Troeltschs tal över »Demokratiens kulturpolitik» på den demokratiska partidagen 13—15 december 1919,⁴⁵ samt till liknande varningsord av Gertrud Bäumer,⁴⁶ Har-nack⁴⁷ och Hans Delbrück.⁴⁸ De klargöra alla för den unga generationen, att ett folks kultur icke kan vara beroende av den flyktiga stundens politiska växlingar; den är en skapelse av århundraden, generationernas outtröttliga uppbyggnadsverk. Den tyska republikens framtid beror enligt dessa tänkares mening på, om den förstår att organiskt förena arvet från det förgångna med vår tids kulturbehov. I kulturradikalismen ser den vidsynte Ernst Troeltsch den unga statens dödsfiende, emedan den medvetet avskär trådarna till det förflutna.

Heinrich Mann känner sig efter 1918 själv som det tyska folkets Zola; liksom Zola verksamt banade väg för revisionen av Dreyfusprocessen, tror han sig modigt ha begynt revisionen av domen över Tyskland från Bismarck till Wilhelm II. I det första världskrigets utgång finner han en full bekräftelse på sin tes om den inre ohållbarheten i Tysklands politiska förhållanden; Tysklands nederlag ter sig för honom som ett rättvist straff för dess politiska tillbakablivnenhet⁴⁹ och Versaillesfördraget som den »rättvisaste» (»gesitteste») fred.⁵⁰ Med nederlaget har, menar Mann, även självprövningens och den andliga förnyelsens stund kommit. Som den unga tyska republikens folktribun utvecklar han nu en febril verksamhet, i det han förkunnar nödvändigheten av det andliga livets politisering i Tyskland. Han uppträder som talare i radikala lärarföreningar, ungdomsförbund och politiska partier.⁵¹ Då den politiska utvecklingen i Tyskland icke fullföljes efter Manns linjer, övergår han under årens

⁴⁵ Bericht des Parteitages der deutsch-demokratischen Partei in Leipzig vom 13.—15. Dezember 1919, Berlin 1920, s. 163—186.

⁴⁶ Ib., s. 227—237.

⁴⁷ Erforschtes, . . ., s. 315—327.

⁴⁸ Erich Wittenberg, Delbrücks Vermächtnis, i Königsberger Hartungsche Zeitung, 20. VII. 1929.

⁴⁹ Heinrich Mann, Macht . . ., s. 202, 208.

⁵⁰ Heinrich Mann, Ein Zeitalter . . ., s. 350.

⁵¹ Albert Soergel, Im Banne . . ., s. 80—84.

lopp från att vara en vän till republiken till dess häftigaste motståndare. Blott ett och annat ur Manns politiska verksamhet kan i det följande antydvas.

Med anledning av den franska ockupationen av Ruhr år 1923 pläderar Mann för den fulla försoningen mellan Tyskland och Frankrike, då den franska aktionen utgjorde en uppfostringskur för Tyskland.⁵² Manns kritik mot borgardömet och proletariet ökar ytterligare i lidelsefull skärpa; år 1932 kräver han som verksam motvikt mot det liberala borgardömet och det socialistiska arbetardömet ett nära förbund mellan proletariat och kommunism.⁵³ För att hämma nationalsocialismens uppstigande våg uppfordrar han samma år — ännu under den tyska republikens tid — Frankrike ått besätta Rhenlandet, och det mitt under fredstid. Trots sin negativa inställning till den bestående staten utsågs han år 1927 till president för »Preussische Akademie für Dichtkunst» och blev, såsom han själv berättar för oss, år 1932 föreslagen som kandidat vid rikspresidentvalet, ehuru han dock inte blev uppställd. Allt detta visar, vilken stark ställning Mann såsom den ledande kraften i den radikala politiska oppositionen i Weimarrepublikens Tyskland intagit. Med Hitlers utnämning till rikskansler och Tysklands därmed inledda omvandling från en demokratisk rättsstat till en laglös våldstat voro Manns dagar i Tyskland räknade. I februari 1933 flyr han från Tyskland till Paris och ansluter sig där till de kommunistiska kretsarna omkring »Neue Weltbühne» och »Neues Pariser Tageblatt»; samtidigt utvecklar han en livlig publicistisk verksamhet som ständig medarbetare i en den franska regeringen närstående tidning. Under sitt uppehåll i Paris förvärvar han tschechoslovakiskt medborgarskap och bekänner sig vörtnadsfullt till presidenten Masaryks politiska grundsatser. Efter Frankrikes nederlag i juni 1940 beger sig Mann till Vichyregeringens icke ockuperade zon och uppslår sina bopålar i Marseille, varifrån han efter Frankrikes fullständiga ockupation under ytterst besvärliga omständigheter från Lissabon flyr till Amerika och där finner en fristad.⁵⁴ Inför sin 75-årsdag har han nedlagt sin livsbekännelse i den redan citerade boken »Ein Zeitalter wird besichtigt». Heinrich Manns skrifter förklarades i Tredje Riket i bann, sattes samtliga på index över förbjuden

⁵² Heinrich Mann, *Sieben Jahre, Chronik der Gedanken und Vorgänge*, Berlin 1929, s. 96 f., 101, 127 f.

⁵³ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter ...*, s. 361; eller *Der Hass*, 1932, s. 121.

⁵⁴ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter ...*, s. 273 f., 343, 468 f., 407, 473, 374 f., 477—486.

litteratur och överlämnades redan vid det första bokbålet åt lågorna den 10 maj 1933, varvid professor Bäumlér höll »festtalet» i Berlin!

Som resultat av vår utredning framgår, att Heinrich Manns fientliga inställning mot sitt fosterland är bestämd av hans delvis romanska härkomst, av hans tidiga förkärlek för den franska litteraturen, av övertagandet av den gamla socialistiska dogmen om den oöverbärliga klassmotsättningen mellan borgardöme och proletariat och slutligen av hans hat mot Bismarcks rike. Vidare ha vi framhållit, att i Mann ett väsentligt avsnitt av den radikala oppositionens historia i Tyskland förkroppsligar sig. I sitt främlingskap gentemot sitt fädernesland utgör han ett intressant parallellfall till Gobineau och Houston Chamberlain, vilka, av fransk respektive engelsk börd, städse betygat en sällsam avoghet mot hemlandet och en varm förkärlek till Tyskland, där Chamberlain ju också blivit naturaliserad. Det är ett betecknande drag i den politiska radikalismens historia i Tyskland, att denna både politiskt och andligt utformats utifrån.

Med ledning av en noggrann, på källor byggd framställning skall nu belysas Heinrich Manns bedömning av Tysklands politiska förhållanden; ty Tysklands politik har redan från början stått i brännpunkten för Manns intresse.

I sina romaner »Professor Unrat», *Das Ende eines Tyrannen*, 1905, »*Die Armen*», 1917, »*Der Untertan*», enligt eget vittnesbörd fullbordad två månader före utbrottet av det första världskriget, men först publicerad 1918, och »*Der Kopf*», 1925, har Mann varit sysselsatt med dessa frågor. Sistnämnda romanen har tyvärr icke varit tillgänglig för förf., varför hänsyn icke här tages till densamma. I »*Professor Unrat*» skisserar Mann en bild av de tyska skolförhållandena under Wilhelm II, såsom de te sig för honom; romanens titelfigur — en sträng företrädare för det stela auktoritetssystem, som icke känner något förtroendeförhållande mellan lärare och elev — behärskas enbart av maktdriften. Det ligger endast i lärarens hand att låta lärjungarna »nä eller icke nå klassens mål». Men på framgången i skolan beror människans senare levnadsställning. Här syftar Manns kritik på skolväsendets hierarkiska uppbyggnad, där de avlagda examina — realskole- eller studentexamen — eller skolans art — folkskola, mellanskola, realskola, gymnasium — äro bestämmande för levnadsbanan, utan att den enskildes personliga begåvning och duglighet komma till sin rätt. Slutligen vill romanen

åskådliggöra den dåtida tyska skolans livsfrämmande inställning. Den hårde skoltyrannen, för vilken skolan förkroppsligar hela världen, kommer på det hala i samma ögonblick han lär känna det verkliga livet genom bekantskapen med en revysångerska. Den brutala maktmänniskan förvandlar sig nu till en hämningslös nihilist. Romanen symboliserar Manns uppfattning om det tyska skolväsendet under Wilhelm II, där blind makttro, hierarkisk uppbyggnad och främlingskap för livets reala problem utgöra förhärskande drag.⁵⁵

I »Die Armen» behandlar Mann det så kallade sociala problemet. Utifrån motsättningen »bourgeoisie» och »proletariat», som han helt accepterar, tecknar han i grälla färger en bild av den sociala klasskiktningen i Tyskland. Borgardöme och proletariat stå mot varandra i hätskt hat, som emellertid också söndersliter dem själva inbördes. En arbetare, som medelst högre bildning strävar uppåt för att befria sina arbetskamrater från det ekonomiska trycket, misskännes av och utsättes för förföljelse i det egna lägret. Icke utlärd, utlärd och högre bildade arbetare äro starkt fientliga mot varandra; en motsats, som inom borgardömet finner sin analogi i de bildades förhållande till den skrupelfrie storföretagaren. Alla skela uppåt, penningens makt ensam bestämmer, säkrar och tryggar människans sociala levnadsställning. Romanen gisslar i skarpaste form den wilhelminska överhetsstatens klasskiktning, där borgardöme och proletariat i samma mån hålla penningen helig och anse den sociala livspositionen som adekvat uttryck för den egna insatsen.⁵⁶

Skildrar Mann för oss i »Professor Unrat» uppfostrans problem, i »Die Armen» den sociala frågan, så karakteriserar han i »Der Untertan» den borgerlige tysken i Wilhelm II:s tidsålder. Sedan 1906 har han enligt egen uppgift »fastlagt romanens dokument och redan anteciperat den senare fascismen i dess struktur».⁵⁷ Enligt Mann går nämligen det Tredje Riket i sina rötter omedelbart tillbaka på den wilhelminska aeran. Romanens huvudfigur, Diederich Hessling, av småborgerligt ursprung, svingar sig upp till storföretagare. I föräldrahemmet, uppfylld av blind tro på fadersauktori-

⁵⁵ Jfr också Eduard Ebner, *Magister, Oberlehrer, Professoren*, Nürnberg 1908, s. 226—230.

⁵⁶ Jfr Albert Soergel, *Im Banne ...*, s. 80f.; Alfred Wien, *Die Seele der Zeit in der Dichtung der Jahrhundertwende*, Leipzig 1921, s. 180 ff.; Anna Siemsen, *Literarische Streifzüge durch die Entwicklung der europäischen Gesellschaft*, Jena 1925, s. 182.

⁵⁷ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter ...*, s. 201, 240.

teten och moderns ortodoxa fromhet, lär han under studieåren känna och värdera kåren som det bästa språngbrädet för det senare levnadslöppet, som platsen för glada dryckeslag, käcka mensurer och dueller och en stark och fast fosterlandskult; här inser han värdet av hurrapatriotismen och goda relationer; i denna krets vinner Hessling övertygelsen, att ödmjukt uppträdande gentemot förmän och en överlägsen, stram hållning gentemot underordnade säkrast öppnar vägen uppåt. Hessling är den klassiska typen för uppkomlingen och parvenyn; som storindustriidkare åtnjuter han i sin hemort hög aktning. Hessling är en kritiklös beundrare av Wilhelm II, vars ord han ständigt för i munnen. Han tror på härskaren av Guds nåde; han berusar sig av föreställningen om tyskarna som det germanska herrefolket, som av den gudomliga försynen bestämts till världsherradöme. Hessling råder alla missbelåtna element att gripa till vandrastaven, och statens förmenta huvudfiende, socialdemokratien, vill han sönderkrossa. Tack vare sin höga sociala ställning har Hessling rikt tillfälle att studera de andra samhällsskikten i all deras nakenhet. Regeringspresidenten, byråkratins representant, skelar ständigt efter kejsarliga ynnestbevis och gör under patriotismens täckmantel dunkla, men lukrativa affärer. Personligen är han högmodig, uppblåst och inbilsk. Hären, som svurit ed inte till författningen utan enbart till kejsaren, är en trogen skyddstrupp för den bestående staten och det härskande storborgardömet; skoningslöst insättes den i kampen mot de uppåtsträvande arbetarna. Småborgarskapet på orten, heltigenom korrumpat, dansar endast kring den gyllene kalven och gör vilken affär som helst, om den blott lovar vinning. Icke mindre ömklig ter sig arbetarklassen, som stelnar i trälsinne och eftersträvar samma kapitalmakt för sig själv, som borgardömet enligt dess uppfattning för tillfället innehar. Det bedrägligaste intrycket göra dock i Manns roman företrädarna för de andliga skikten, som känna sig som tjänare till den alltbehärskande industrien, vars gunst för dem ersätter den kejsarliga nådens sol. Romanen slutar med den högtidliga invigningen av ett minnesmärke över Kejsar Wilhelm I, som emellertid störes av ett plötsligt uppdragande svårt oväder, vilket driver den nyfikna åskådarskaran på en panikartad flykt.⁵⁸

⁵⁸ Jfr också Alfred Wien, a. a., s. 212, Fredrik Böök, Europeisk litteratur 1870—1914, Stockholm 1935, s. 235; Essayer och Kritiker, 1919—1920, Stockholm 1921, s. 126—134; Hans Küntzel, Modern tysk litteratur, Stockholm 1927, s. 41—43; Klara Johanson, Det rika stjärnhuset, Helsingfors u. å., s. 83 f.

Romanen »Der Untertan» ger redan genom sin titel uttryck åt författarens uppfattning, att endast undersåten har bestämt den wilhelmska tidsålderns politik och kultur. Denna uppfattning kännetecknar icke blott den politiska radikalismen utan samtidigt också i hög grad utlandets föreställningsbild om det politiska Tyskland under Wilhelm II. Begreppet »undersåte» har icke blott liksom begreppet »Bildungsphilister» och »Zivilisationsliterat» ingått i litteraturhistorien utan också i den allmänna politiska terminologien. I många tusenden exemplar har romanen vunnit spridning i Tyskland och i utlandet. Undersåten, sådan som Mann skildrar honom för oss, är den haltlösa människan, som ständigt tror på statens auktoritet och endast känner ett mål, att vinna makt och inflytande i livet; hans egen själlöshet kompenseras av maktkänslan, som tryggar hans levnadsställning. Politiskt sett är det wilhelmska Tyskland för Mann en jordmån för »strebern» och »karriärmänniskan». Kejsaren är i denna generations ögon — bildligt talat — solen, kring vilken alla de andra himlakropparna kretsar. Han bestämmer den politiska kursen, men på samma gång också konstens, vetenskapens och litteraturens linje. Denna människotyp präglar enligt Mann tillika det dåtida borgardömet och proletariet i Tyskland.⁵⁹

I sin essäbok »Geist und Macht», 1919, framlägger Mann sina politiska, sedan 1910 skrivna uppsatser i bokform. Arbetet innehåller Manns dåtida politiska program. Alltsedan 1910 betraktar han Frankrike som Tysklands stora politiska förebild; i Frankrike har litteraturen befruktat politiken och politiken litteraturen. Redan på 1700-talet hava, betonar Mann, Rousseau och Voltaire lärt individens mänskliga rättigheter och förkunnat ett frihetspräglat statsideal, som principiellt ställer individen över staten. I stället för nationen som självändamål ha de satt den övernationella tron på mänskligheten. I den franska revolutionen, i Napoleon I:s grundläggande inrikespolitiska reformarbete och i den demokratiska statstankens segerrika genombrott i Frankrike har dessa mäns sådd spirat upp. Motsatsen mellan Tyskland och Frankrike symboliserar Mann för oss med Goethe och Voltaire. Goethe älskade harmonien och förhärligade den allsidiga människan; han hatade, såsom Mann formulerade det, »alles, was unharmonisch ist, was durch Einseitigkeit des Geistes, der Leidenschaft, durch unversöhn-

⁵⁹ Heinrich Mann, Macht..., s. 186 f., 198 ff.

lichen Sturm und Dusterkeit das Gleichgewicht der Natur stört».⁶⁰ Utifrån dessa förutsättningar förkastade Goethe den franska revolutionen och den franska upplysningens lära om mänsklighetens rätliniga framåtskridande och bedömde med djup skepsis tron på en abstrakt sanning, som likformigt sprider sig bland alla folk. Voltaire åter, fylld av den äkta folkuppfostrarens glödande patos, tog själv lidelsefull del i mänsklighetens eviga kamp mellan förnuft och oförnuft, mellan frihet och auktoritet, mellan tolerans och intolerans.⁶¹ Goethe har, såsom Mann uttrycker det, »in Deutschland nichts verändert, keine Unmenschlichkeit ausgemerzt, keinen Zoll Weges Bahn gebrochen in eine bessere Zeit».⁶²

Zola är, som sagt, för Mann den trogne arvtagaren till upplysningen, den franska revolutionen och Napoleon I:s reformarbete. Med Zola delar Mann uppfattningen, att ett folks inre självbesinning i allmänhet utgör den hälsosamma följderna av ett krigiskt nederlag. Redan utifrån denna förutsättning, når han fram till ett negativt omdöme om det nygrundade Tyska Riket. Den franska republiken, i Manns ögon sanningens, rättvisans, frihetens och det mänskliga framåtskridandets rike, ställer han antitetiskt i skarp motsats till Bismarcks stat, enligt hans mening en skapelse av det rena våldet. Medansvariga för uppkomsten av det Tyska Riket äro för Mann England och Ryssland, vilka tillåto Frankrikes stympande och rovet av Elsass-Lothringen. Bismarck var, påstår Mann, en slug och grym natur, och hans politiska skapelse har varaktigt stört Europas fred och omöjliggjort en frihetspräglad inre utveckling i Tyskland. Riksgrundandet var enligt Heinrich Manns formulering: »ein ephemärer Handstreich, im Wesen verwandt mit jenem, der Napoleon III auf den Thron erhob».⁶³ På det Tyska Riket har det visat sig, att »der Unterlegene ausersehen ist, sich seines Menschentums zu erinnern, der Sieger dazu verurteilt, im Geistig-Sittlichen tiefer zu sinken, als zu den Zeiten seiner äusseren Ohnmacht». I det segerrika Tyskland av 1871—1914 blevo, betonar Mann, »Herrentollheit und Untertanenstumpfsinn, Hoffart und Selbstentmannung, Menschenfeindschaft, Erwerbsgeist und Widergeist dicker aufgetragen und schamloser behauptet als in den schwachen Kleinstaaten von einst, die ihre Soldaten verkauften».⁶⁴

⁶⁰ A. a., s. 13.

⁶¹ A. a., s. 14 ff.

⁶² A. a., s. 15.

⁶³ A. a., s. 176, 178 f., 183.

⁶⁴ A. a., 180 f.

Enligt Manns vidare karakteristik innehöll det nya Tyska Riket icke en enda politiskt, andligt eller ekonomiskt fruktbringande tanke. I allo visade det sig vara en platt efterapning av det franska kungadömet under Ludvig Filip och det senare kejsardömet under Napoleon III — »mit seiner blendenden Fassade, inneren Mürbheit, seiner Theaterregie, Prestigepolitik, seinem falschen Anstrich von Sozialismus auf der frechsten Kapitalsorgie, seinem Militärabsolutismus in konstitutioneller Verkleidung — nur massiger hier alles und dümmer».⁶⁵ Men den typ, som behärskade detta rike, var enligt Heinrich Manns uppfattning undersåten, vilken författaren skildrar för oss på alldeles samma sätt som i sin roman med samma namn.⁶⁶

På grund av Manns övertygelse, att enbart undersåten präglat Tysklands politiska liv under Wilhelm II, kan det icke förvåna oss, att han längtansfullt önskar Tysklands nederlag i världskriget och framställer det som förutsättningen för en politisk förnyelse. Den tyska revolutionen saknade emellertid; framhåller Mann, nya impulser; klasskampen flammade upp år 1918 i Tyskland i sin mest avskräckande form; den inom sig själv splittrade socialdemokratien propagerar för en snar socialisering utan att dock ens principiellt äga klarhet över socialiseringens väsen och medlen till densamma. Utifrån ekonomin var enligt Mann över huvud taget en förnyelse av statslivet omöjlig; fastmera kom efter 1918 i Tyskland allt an på ett genomgripande övervinnande av makttanken och en radikal nyfödelse av rättsidén i utrikes- och inrikespolitiken. På det hela taget ter sig novemberrevolutionen av år 1918 som den gamla maktstatens ärolösa sammanbrott, men utan vidsynta perspektiv på framtiden.⁶⁷

I samband med de efter 1918 starkt frambrutande kommunistiska strömningarna, som ville överföra bolsjevismen på den tyska republiken, företar Mann en ingående uppgörelse med den ryska oktoberrevolutionen av år 1917. Han tillbakavisar det såsom legend, att man i den ryska omvälvningen vill finna begynnelsen till en ny historisk aera; fastmer rör det sig här enbart om en ekonomiskt betingad rörelse, som åsyftar de undertryckta ryska folkmassornas ekonomiska emancipation; i Ryssland, diktaturens klassiska land, har zarismen avlösts av proletarietets diktatur, och denna omstörtning försiggår med den blodigaste terror, karakteristisk för zarismen och

⁶⁵ A. a., s. 182.

⁶⁶ A. a., s. 185 f., 187 f., 191, 197, 200.

⁶⁷ A. a., s. 209, 217 f., 227, 233, 236—240.

för ett asiatiskt folk, vilket står den västerländska civilisationen fullständigt fjärran. Eftertryckligt varnar Mann den tyska republiken för en efterrapning av det ryska experimentet.⁶⁸ Mann slutar sin bok »Macht und Mensch» med den förväntan, att Tysklands nederlag i världskriget kan lända det självt och världen till välsignelse, när Tyskland i framtiden lär sig att obetingat bejaka folkförbundstanken och bedriva en frihetsbetonad inrikespolitik, som på samma gång bestämmer den utrikespolitiska kursen.⁶⁹ I arbetets titel »Macht und Mensch» vill Mann ge uttryck åt sin övertygelse, att erkännandet av makten utesluter vården och aktningen för det mänskliga; samtidigt vill han framhålla, att vägen från det bismarckska rikets grundande till dess sammanbrott och upprättandet av den tyska republiken markerar övergången från maktens tidsålder till mänsklighetens åra.

Såsom förut nämnts betraktar Mann ett folks nederlag som stunden för dess självbesinning och hälsar demokratien, det mänskliga samlivets idealform, som förnufts herravälde. Utifrån dessa grundsatser hade Mann betecknat det bismarckska Tysklands annektion av Elsass-Lothringen och kravet på krigsskadestånd av Frankrike som svåra politiska felsteg och pekat på den tyska överhatsstatens tillbakablivnenhet gentemot den framåtskridande franska republiken. Sedan 1918 hade den världspolitiska situationen i grund ändrat sig. Tyskland hörde nu till de besegrade staterna och hade blivit en demokrati. Man skulle därför ha förmodat, att Mann numera i överensstämmelse med sitt tidigare förfaringssätt hade noggrant undersökt rättvisan i den Versailles-fred, som pålades det demokratiska Tyskland, och över huvud samvetsgrant prövat segrarmakternas förfarande gentemot det besegrade Tyskland. Dock därav icke ett spår! Utan att ens med ett ord omnämna Versailles-freden beskyller Mann fastmera den tyska republiken för bristande frihetskärlek. Denna fundamentala frontväxling förklaras hos Mann av att det demokratiska Frankrike, i allt hans idol, nu hör till segrarstaterna. Det är emellertid, som det visar sig här, just ett karakteristiskt drag för den radikala politiska oppositionen, att den finner det vara rätt hos ett folk, som den tillräknar ett annat folk som dödssynd.

Mann skärskådar den tyska republiken i sina böcker »Diktatur der Vernunft», 1923, och »Sieben Jahre, Chronik der Gedanken und

⁶⁸ A. a., s. 211 f., 214.

⁶⁹ A. a., s. 236, 239 f.

Vorgänge», 1929, varav det förstnämnda fullständigt ingått i det senare. Frankrike är, såsom visats, i Manns ögon den europeiska civilisationens hjärta och den europeiska fredens garant. Ruhr-ockupationen av år 1923 är visserligen en olycka för Tyskland, men ingalunda av dödlig verkan för republikens bestånd. Patetiskt betonar Mann, att icke det yttre omfånget bestämmer en stats storhet, utan att enbart den andliga prestationen säkrar ett folk en aktad plats i världen.⁷⁰ Finner Mann nu intet tadlande ord mot det av Frankrike genom Ruhrockupationen begångna rättsbrottet, så hade han som bekant tidigare i annektionen av Elsass-Lothringen sett en förbrytelse mot det mänskliga samvetet.⁷¹ Ruhrockupationen är till och med, påstår Mann, en hälsosam företeelse för Tysklands framtida politik och ekonomi. Genom väldiga krediter till stora industriföretagare, som betala lånen tillbaka i starkt försämrad valuta, hade, menar Mann, den tyska regeringen själv framkallat inflationen. Till följd av det passiva motståndet i Ruhr, varvid Riket storslaget förskotterade industriidkarnas avlöningen för arbetarna på hela Tysklands befolknings bekostnad, hade inflationen antagit oanade dimensioner. Det passiva motståndets misslyckande är emellertid, anser Mann, för regeringen ett allvarligt mene tekel att genomföra valutans stabilisering och över huvud ställa den ekonomiska politiken på nya grundvalar. I Manns ögon har inflationen förintat den tyska medelklassen, ekonomiskt ruinerat det tyska intelligensskiktet och lett till en skriande motsats mellan de överrika industrimännen och de bredare folklagren, som lida bitter nöd. Så har, menar Mann, i republiken i stället för adelns och militärkastens herravälde trätt storborgardömet och på så sätt har den sociala klyftan märkbart utvidgats. Ruhrockupationen borde, föreslår Mann, för Tyskland ha utgjort en anledning att politiskt helt försona sig med Frankrike och såsom lärjunge inträda i det andligt, socialt och ekonomiskt framskridna Frankrikes politiska skola.⁷² Vid analys av ungdomens ställning till politiken kommer Mann till det resultatet, att de unga stå illusionslösa gentemot verkligheten och äro fyllda av ett hätskt hat mot den gamla generationen, som den med rätta gör ansvarig för sitt bekymmersamma läge. Utan politisk uppfostran och mognad, socialt uppryckt med rötterna och utan hopp om framtiden utgör det unga släktet den politiska reak-

⁷⁰ Sieben Jahre . . . , s. 97 ff.

⁷¹ Macht . . . , s. 178.

⁷² Sieben Jahre, s. 58 f., 96, 97, 111 ff., 114, 130, 132, 136 ff., 147; 221 f., 378.

tionens avantgarde och ansluter sig till de extrema partierna åt höger och åt vänster, ja finner direkt i Ludendorff och upprorsmakaren Max Hölz sina lysande förebilder.⁷³

Det är uppenbart, att Manns uppfattning av den tyska republiken bildar en fortsättning på hans polemik mot det kejsarliga Tyskland; här liksom där är det, menar han, undersåten som bestämmer politikens kurs. Här liksom där gälla borgardömet och arbetarklassen som ansvariga för underlåtet av ett genomgripande politiskt reformarbete. Om Mann trots detta bekänner sig till den tyska republiken, så sker det därför, att han i den i motsats till kejsarriket ser den författningens möjligheten till en frihetsbetonad utveckling given. Den tyska republiken är, som han 1929 utreder, antirevolutionärt inställd och en obetingad garant för freden; monarki eller diktatur ha i framtiden alls ingen utsikt mera att slå igenom i Tyskland. Slutligen erkänner Mann, att Weimarrepubliken genom skapandet av enhetsskolan, genom reformeringen av det högre skolväsendet, genom inrättandet av särskilda pedagogiska seminarier för folkskollärare framgångsrikt försökt sig på att övervinna bildningsklyftan mellan borgardöme och proletariat.⁷⁴

I sin skönmålning av Frankrike och den franska republiken framhåller Mann i synnerhet betydelsen av Napoleon I:s memoarer som programskrift för ett enhetligt Europa och erinrar vidare om Victor Hugo, som efter år 1870 krävde ett övernationellt Europa på federativ grundval; i hans banor rör sig, som Mann i sitt verk av år 1929 framhäver, i nutiden den franske statsmannen Herriot. I Tysklands och Frankrikes förening till en federativstat ser Mann det första stora steget framåt till förverkligandet av den övernationella europeiska statsenheten.⁷⁵

Samtidigt undergår Manns omdöme om Sovjet-Ryssland mellan 1919 och 1929 en väsentlig förändring. Ryssland gäller för honom nu som Europas framtidsland och Lenin som en framstående statsman, som uppbyggt ett sunt statsväsen på revolutionens ruinfält; i skarp motsats till sin uppfattning av år 1919 återför han numera den ryska revolutionens rötter till den franska revolutionens idéer; till och med diktaturen finner sålunda nu hos Mann fullt erkännande.⁷⁶

⁷³ A. a., s. 54, 64, 65, 67, 69.

⁷⁴ A. a., s. 225, 227, 229, 230 f., 335.

⁷⁵ A. a., s. 258 ff., 261, 263, 123—128, 140, 193, 196, 199—202, 329, 348 f., 450 ff.

⁷⁶ A. a., s. 174 f., 556.

Det är värt allt beaktande, hur Heinrich Mann i sin bok »Chronik . . .», 1929, driver sina politiska grundteser om nederlaget som förutsättning för ett folks förnyelse och om demokratien som den ideala mänskliga gemenskapsformen ad absurdum. Är nämligen — i stort sett — Manns negativa analys av Weimar-republiken berättigad, så garanterar den demokratiska statsformen alls icke förnuftets herravälde. Likaså är Manns omdöme om Tysklands utrikes- och inrikespolitik mellan 1919 och 1929 alls icke bevisande för att det politiska nederlaget nödvändigt måste utgöra utgångspunkten för en genomgripande inre förnyelse. Just utifrån dessa förutsättningar hade dock Mann tidigare riktat sig mot Bismarcks och Wilhelm II:s rike. Vidare är det anmärkningsvärt, att Mann, som ännu 1919 hade stämplat den ryska revolutionen som en rent ekonomiskt betingad rörelse och fränkänt den all betydelse för Europas nyfödelse, nu obetingat skänker den sitt bifall. År 1919 hade Mann kategoriskt påstått, att en förnyelse av Europa aldrig är möjlig utifrån ekonomiska faktorer, utan helt betingad av andens skapande kraft. Tio år senare förklarar han emellertid till och med inrepolitiska förändringar uteslutande ur ekonomiska orsaker, i det han t.ex. leder medelklassens och intelligensskiktets sammanbrott tillbaka enbart på inflationen.⁷⁷

Härvid går Mann i sin uppfattning till och med vida utöver det, som Friedrich Engels och Karl Marx någonsin framlagt i sin så kallade materialistiska historieuppfattning; trots all ensidighet hade de dock i hög grad tagit hänsyn till historieförloppets komplicerade karaktär och gjort rättvisa åt personlighetens inflytande och idéernas betydelse i sin syn på historien.⁷⁸ Är emellertid ekonomien nu för Mann icke blott en förutsättning, utan till och med det konstitutive momentet för en tids andeliv, så faller utifrån hans egna förutsättningar den kritik som han tidigare riktat mot borgardömet och proletariatet i Tyskland samman. Också Manns stränga särskiljande mellan överhetsstaten och demokratien uppgives år 1929 i sak av honom själv, i det han nu principiellt erkänner till och med diktaturen, sådan den härskar i Ryssland och i den rentav ser en demokratisk företeelse. Här reser sig samtidigt den allvarliga frågan; hur Manns åsikt om demokratien som det mänskliga samlivets idealform står i samklang med hans blinda apologi för Sovjet-Ryssland,

⁷⁷ A. a., s. 112, 114.

⁷⁸ Heinrich Herkner, Die Arbeiterfrage, bd. II, 7 uppl. Leipzig 1921, s. 273—76, 278—282.

då det dock — oberoende av hur man ställer sig i detalj till författningsformerna i Frankrike och Ryssland — är otvivelaktigt, att de till sin struktur äro strängt skilda från varandra. Hade Mann 1919 väntat den europeiska kulturens renässans enbart från anden, så rättfärdigar han nu användandet av våld till förverkligande av Europas politiska enhet och ser i Napoleon I den store fredsfursten och i Ryssland Europas hjärta.⁷⁹ Därmed råkar Mann dock i en olöslig och oöverbrynnelig motsägelse till den kritik, han övat mot Tyskland, där makten anses som dödsfiende till en frihetspräglad politik och till den europeiska gemenskapsidén och användandet av brutala maktmedel till förverkligandet av andliga mål skarpt förkastas. Denna åsikt utgjorde ännu år 1919 kärnpunkten i Manns polemik mot den ryska oktoberrevolutionen. Manns politiska grunduppfattning, att ett klart och entydigt bedömande av de politiska händelserna låter sig vinnas på grundval av enbart en abstrakt allmängiltig förståndssanning, står sålunda i en skriande motsägelse till resultaten av hans egen analys.

I Manns skrift »Der Hass», som han efter flykten från Tyskland publicerade först på franska år 1933, har även medtagits uppsatsen »Das Bekenntnis zum Übernationalen» (decemberhäftet 1932 av »Die Neue Rundschau»), vilken tillkommit, medan Mann ännu befann sig i Tyskland. Här gör sig redan en ovanlig skärpning av Manns omdöme om den tyska republiken gällande; i motsats till sin framställning av år 1929 talar han nu direkt om den tyska republikens självförräderi, som han finner i riksregeringens rikliga penningunderstöd åt de fideikommissariska storjordägarna och åt storindustrien; ja han bestrider nu över huvud taget, att den i Weimar författningen förankrade folkförsoningsparagrafen någonsin trängt igenom i den tyska republiken.⁸⁰ I kontrast mot förr medger han nu Versaillesfredens nationalistiska karaktär, men fogar därtill beskyllningen mot Tyskland att det upptänt sin egen nationalism på de andra makternas nationalism och så till det yttersta stegrat den, att Tyskland numera vida överträffade alla andra folk på jordklotet i detta avseende. Stresemanns uppriktiga försök att inleda en varaktig försoning mellan Tyskland och Frankrike blir till följd därav utan varaktig verkan, då hans politik saknar stöd hos det tyska folket. Mann kommer till det resultatet, att den tyska republiken medvetet förberett hämnedkriget mot enten-

⁷⁹ Heinrich Mann, *Sieben Jahre . . .*, s. 174 f., 258, 261, 264, 556.

⁸⁰ *Der Hass*, Amsterdam 1933, s. 22 ff.

ten, upprätthållit förkrigstidens stränga klasskiktning och varken inom rättsväsendet eller i förvaltningen, ej heller i utrikespolitiken eller i hären allvarligt eftersträvat en sann demokratisering, långt mindre genomfört en sådan. Antitetiskt pekar Mann på faran för hela världen av den moderna tyska nationalismen, motsatsen till den franska revolutionens nationella frihetsbudskap; medan man här på grundval av rasdogmen åsyftar ett brutalt världsherradöme, hade 1789 års nationalidé riktat sig allenast mot konungar, icke mot folk, haft för ögonen icke deras förslavande, utan deras inre befrielse. I sin uppsats av år 1932 besvär Mann slutligen sitt folk att gå samman med Frankrike; han fastslår, att de enskilda folkens och de självständiga nationernas tidsålder för alltid är förbi, då den förbundet och komprometterat sig med makttanken mot den segerrika och tidsenliga övernationella andan.⁶¹ Motsägelsen mellan denna analys och den av år 1929 ligger klart i dagen; ty enligt Manns uppfattning av år 1932 har den tyska republiken i varje avseende politiskt fortsatt kejsarrikets väg.

Befattar sig uppsatsen »Bekennnis zum Uebernationalen» med den tyska republiken, så är den övriga delen av boken — uppenbarligen författad i utlandet — övervägande en analys av nationalsocialismen, vilken för Mann är uttryck för en aldrig förut i historien förefintlig hatstämning; Hitler är prototypen för den hatande människan; sitt dagdriveri, sin diletterism, sitt förakt för det andliga hämnar han på det samhälle, i vilket han ingenting kunde uppnå. Härsklustnad, maktövertro, och äregirighet föranleda honom till oerhörda hämndeakter mot de värnlösa och svaga, som falla offer för hans omänskliga mordlusta. Nationalsocialismens revolution är enligt Manns åsikt de strandade existensernas revolution; äventyrare, mindervärdiga karaktärer, mördare och förbrytare äro dess ledare och hjältar. Det hjälpte ingenting, att de breda massorna stodo bakom republiken, då regeringen alldeles saknade frihetspräglad inställning och förlösande handlingskraft. Därför måste enligt Manns formulering den tyska republiken duka under för nationalsocialismen, emedan den lämnat sina fiender alla friheter, men icke reserverat en enda för sig själv. Med tron på sig själv hade den tyska republiken även gått miste om kraften att beslutsamt insätta sina maktmedel mot sina grymma motståndare och har sålunda genom sin egen svaghet mot befolkningens vilja

⁶¹ A. a., s. 24, 27—31, 39, 41 f., 44 ff., 53, 56 ff., 57 f.

försakat nationalsocialismens uppstigande till makten. Hade varje tidigare revolution upptänt hatet mot de starka och mäktiga, så är i nationalsocialismen hatet självändamål.⁸² I ljuset av det Tredje Rikets revolution kommer Mann år 1933 ånyo — betecknande nog — till en ytterst positiv bild av den tyska republiken: i den var, framhäver han numera, andens frihet tryggad, fridsamhetens idé såväl inåt som utåt förhärskande och den sociala försoningen liksom övervinnandet av de nationella motsatserna i snabbt framåtskridande. Vördnaden för det andliga banade i republiken vägen för intelligensen; judiska teaterdirektörers och skådespelares, judiska läkares och advokaters glänsande prestationer väckte nationalsocialisternas vilda avund, vilka sågo sin dödsfiende i judarna och sökte dölja sin egen mindervärdighet bakom masken av den högräddande rasläran om den germanska herremänniskans överlägsenhet. Med nationalsocialismens makttillträde har, fastslår Mann avslutningsvis, Tyskland förlorat sin aktade europeiska ställning och har från en borgerlig rätts- och kulturstat blivit en laglös våldsstat.⁸³

Den skildring, Mann här givit av det Tredje Riket, är värd allt beaktande. Med rätta ser han i nationalsocialismen representanten för den andliga och politiska mindervärdighet, vilken medelst rasläran omtolkar den egna underlägsenheten till en överlägsenhet, som utåt yttrar sig i ett blint, djuriskt och hämningslöst hat mot alla bärare av Tysklands politiska och andliga kultur och tradition. Alltigenom träffande är det även, när Mann betonar, att nationalsocialismen på kortaste tid förintat frukterna av generationernas arbete och — historiskt sett — måste anses som barbariets inbrytande i världen. Sällan har hatets demoniska förstörelsekraft tecknats med så inträngande och övertygande skärpa som här av Mann; hans bok i dess analys av det Tredje Riket hör jämte Rauschnings »Nihilismens revolution» till de förblivande politiska dokumenten från en förfallstid. Med den skönmålning, som Mann 1933 ger av den tyska republiken, beslår han själv med lögn sin tidigare tes om Weimarstaten som politisk förfallsform i samma bemärkelse som Wilhelm II:s rike. Värdefullt är också, att Mann i sitt verk strikt betonar, att det tyska folkets flertal — ännu till och med år 1933 — var antinazistiskt inställt, och att nationalsocialismen själv utgör en fullständig brytning med hela den föregående tyska ut-

⁸² A. a., s. 65 ff., 83—86, 93—96, 102, 108 ff., 112 ff.

⁸³ A. a., s. 73 ff., 108, 128 ff., 132 f.

vecklingen.⁸⁴ Därvid förblir det visserligen gåtfullt, huru Mann med denna insikt längre kan oförändrat fasthålla vid sin tes om den tyska undersåten, som sedan 1870 satt sin prägel på Tysklands liv. Egendomligt är också, att Mann, som i sin skrift »Der Hass» principiellt påvisar hatets negativa natur, icke lägger märke till, hur han själv hade tecknat Tysklands förhållanden helt med hatets pensel.

I sin bok »Es kommt der Tag», 1936, fortsätter Mann sin analys av nationalsocialismen efter ovan angivna linjer. I detta verk finns emellertid en ny syn på den tyska historien och särskilt på Bismarck. Tysklands politiska olycka består för Mann i Preussens uppstigande till makten, sådant det troget återspeglar sig i Hohenzollernätten. Preussens historia ter sig för honom som en rent maktbestämd historia; dess politiska utveckling, grundad på härskardöme och militär, försiggick, antager Mann, städse utan organiskt sammanhang med den tyska litteraturen och det tyska folket. I Fredrik II, som städse stod främmande gentemot sitt land och ingalunda hyste något djupare intresse för det tyska kulturlivet, kom preusseriet karakteristiskt till uttryck.⁸⁵ Preussens förkärlek för militär- och ämbetsmannastånden blir till en världsfara i en period, under vilken de nationella lidelserna vaknat och uppflamat. I motsats till de gamla nationella enhetsstaterna som Frankrike och England, är det Tysklands politiska tragik, att dess enande försiggår först, när nationalitetsstridernas tidsålder redan är övervunnen.⁸⁶ Trots principiellt förnekande av värdet av det Tyska Rikets grundande kommer Mann emellertid nu — helt och hållet i motsägelse mot hans uppfattning av år 1919 — till ett positivt bedömande av Bismarck. Bismarck var, menar han, »ein guter und tapferer Mann, ... in Überlieferungen befestigt»; han tänkte inte utöver Europa och önskade för Tyskland det, som var förnuftigt. Hans sociallagstiftning på 1880-talet, burens av djupt sedlig anda, betydade hans starka sympati för den lidande arbetarklassen. Vidare tror Mann, att Bismarck vore otänkbar som rikskansler i Tredje Riket och nu sannolikt skulle stå i spetsen för den socialistiska republiken — han syftar på Sovjetrepubliken.⁸⁷ I Bismarcks hat mot Wilhelm II kunde man, betonar Mann, redan förnimma den

⁸⁴ A. a., s. 104 f., 108 f., 121 f.

⁸⁵ Es kommt der Tag, Zürich 1936, s. 25, 29.

⁸⁶ A. a., s. 23, 25 f.

⁸⁷ A. a., s. 27 f.; Ein Zeitalter ..., s. 507.

vidsynte statsmannens stämman, som vill bevara sitt verk för ungdom, oerfaren och fåfång furstes dårskaper.⁸⁸

Anmärkningsvärt är i denna skrift Manns höga uppskattning av Bismarck, vilken han firar som representant för det mänskliga förnuftet; i honom går enligt Mann blicken för nutidens behov samman med förståelsen för framtidens krav. Är Bismarck i »Macht und Mensch, 1919, för Mann prototypen för den maktlystne politikern, som ständigt hotar den europeiska freden, och därutöver den skarpaste antipod till allt andligt,⁸⁹ så framstår han nu som företrädare för en vidsynt Europapolitik på det mänskliga samvetets grundval. Även av Manns inställning till Bismarck framgår på nytt, att Manns utopiska tro på den stela förståndssanningens oföränderlighet, är fullständigt oförenlig med resultaten av hans historiska analyser.

I det tidigare berörda, nyutkomna arbetet »Ein Zeitalter wird besichtigt» ger sig ävenledes tillkänna en förändring i eller förvandling av förkunnade åsikter. I det föregående hade vi lärt känna Manns varma sympati för Frankrikes politik och kultur och visat, att han ständigt mäter Tysklands politiska förhållanden med Frankrike som måttstock; men först i hans sista verk träder Manns förkärlek för Frankrike i full dager och hans svärmeri för detta land antager rentav patologiska former. Frankrikés hela historia gäller nu för honom rätt och slätt som förebildlig för alla andra folks utvecklingsgång. Frankrike utgör, påstår Mann, skiljelinjen för de politiska fronterna i Europa. Odelad och blind är hans beundran för den Tredje Republiken, vilken enligt hans formulering »ein Abschnitt ist, glänzender als die Regierung des Sonnenkönigs, erfolgreicher als Napoleon und an innerem Wert von Sittlichkeit und Güte nur vergleichbar dem besten aller Könige, Henri Quatre».⁹⁰ På samma gång blir nu Mann, vilken anser sig själv som den europeiska humanitetstankens förespråkare, en obetingad lovtalare av den Tredje Republikens maktpolitik; den har, framhäver han, på fredlig väg förvärvat sig ett kolonialrike, som i omfång och makt inte står efter det engelska; ett kolonialrike, vari det, såsom Mann vidare betonar, inte finns någon kolonialskandal och vilket för de färgade bevisar den franska civilisationens välsignelser.⁹¹ Med den

⁸⁸ A. a., s. 31—34.

⁸⁹ Macht . . . , s. 177, 179.

⁹⁰ Ein Zeitalter . . . , s. 403 f.

⁹¹ A. a., s. 405.

glödande plaidoyern för den franska imperialismen framträder på samma gång hos Mann en förändrad inställning till den franska revolutionen, vilken i det följande må kort belysas.

Tidigare hade Mann bekänt sig till den franska revolutionen i samklang med förklaringen av de mänskliga rättigheterna av år 1789 och bejakat den Tredje Republiken, vilken hade förklarat dagen för Bastiljens stormning som nationell helgdag och marseljåsen för nationalhymn. Men nu är det tiden för jakobinerregimentet med Robespierres skräckherravälde, som utgör föremål för Manns odelade gillande. Med bittra ord anklagar han det franska borgardömet, som helt ignorerar Robespierre, icke reser några statyer åt honom, under kommunupprorets dagar år 1871 begår direkt förräderi mot folket och till och med icke försmår utländsk hjälp för att blodigt nedslå kommunupproret, vilket ensamt enligt Mann fullt hade kunnat förverkliga den sanna, ideala och politiska demokratin i Frankrike. Dessa problem gå enligt Mann, i sin rot tillbaka till den franska revolutionens motsats mellan girondister och jakobiner; i stället för girondisternas juridiskt utformade jämlikhet, som låter de förhandenvarande sociala olikheterna oförändrade bestå, kräver enbart jakobinerna den fulla faktiska, samhällliga jämlikheten. I Manns ögon äro jakobinerna skaparna av den centraliserade franska enhetsstaten och genom sitt framgångsrika avvärjande av hotet utifrån Frankrikes sanna patrioter.⁹² Men just motsatsen mellan »borgerlig» och »socialistisk» demokrati har i vår tid avgjorts i Ryssland genom den världshistoriska oktoberrevolutionen av år 1917 till förmån för jakobinerdoktrinen och därmed i den framstegsbetonade europeiska mänsklighetstankens anda.⁹³ Vari finner nu Mann resultatet av den ryska revolutionen för mänsklighetens framåtskridande?

Den ryska oktoberrevolutionen betecknar för Mann början av en ny aera i den europeiska historien. Sovjetunionens historia är för honom den moderna mänskliga frihetstankens historia; den har, framhåller han, erkänt och för första gången i historien helt genomfört människornas fullständiga jämlikhet. Det väldiga riket, som bebos av en rasblandad befolkning, är uppdelat i en rad självständiga republiker, som kunna utveckla sig i full frihet enligt sina

⁹² A. a., s. 33, 35, 37, 433 f., 469. I motsats till Mann ser Eivind Berggrav, »Staten og mennesket», Oslo 1945, s. 25—29, i Robespierres diktatur en direkt förebild till totalitära statsbildningar i allmänhet och påpekar punkt för punkt överensstämmelsen mellan Robespierres diktatur och nationalsocialismen.

⁹³ A. a., s. 33, 35, 37.

egna särdrag och behov. Därmed har rasläran, som vilar på dogmen om människornas olikhet, verksamt övervunnits. I Ryssland har, som Mann vidare utreder, i stället för den stränga klasskiktningen trätt människornas fulla sociala jämlikhet och likaberättigande. På samma gång har Europa också Sovjetrepubliken att tacka för den djupa insikten, att först den absoluta jämlikheten öppnar vägen till människans frihet. Klyftan mellan politik och ande är enligt Manns entusiastiska skildring övervunnen i Ryssland. Europas framtid beror enligt Manns åskådning på den ryska frihetslärans utbredning över jordklotet. Äro enligt Manns tro alla 1800-talets frihetsläror — demokratin, liberalismen, socialismen och kommunismen — till sitt ursprung barn av den stora franska revolutionen, så är det dock endast Rysslands odödliga förtjänst, att det bäst förstått och fullt förverkligat programmet av år 1789.⁹⁴

Med den radikala frontförändring, som kommer till synes hos Mann i »Ein Zeitalter wird besichtigt», träder också den tyska utvecklingen i en fullständigt ny dager. Hade Mann år 1919 betecknat Bismarck som rå våldsmänniska,⁹⁵ men år 1936 erkänt honom som stor europé,⁹⁶ så blir han år 1945 för Mann en politisk och andlig föregångare till bolsjevismen.⁹⁷ I denna mening firar Mann honom som företrädare för en ryskvänlig politik, som en djärv politisk revolutionär och som det korrumperade kapitalistiska borgardömetts store antipod. Bismarck har, menar Mann, övervunnit liberalismens allenavälde, vars självbelåtenhet och högmod voro honom motbjudande, har skarpt reagerat mot liberalismens kapitalistiska inställning om »den Absolutismus des Besitzes» och själv gentemot borgardömetts politiska maktanspråk åt sig förbehållit våldet för att över huvud göra det överflödigt. Vidare har Bismarck genomfört en storartad socialpolitik trots liberalismens och socialismens motstånd, vilka båda möta varandra i trångbröstat kapitalistiskt sinnelag. Bismarcks övermänskliga storhet visar sig emellertid tydligast däri, att han profetiskt förutsåg »das innere Komplott Deutschlands» mot den europeiska freden och den därmed förknippade faran för hans rikes bestånd. Om än, som Mann medger, Bismarcks rikspolitik ännu rör sig i konservatismens banor, så berodde det uteslutande på saknaden av ett socialt skikt, som hade kunnat inse och för-

⁹⁴ A. a., s. 33, 37, 39, 42 f., 47, 51 f., 54, 403, 469.

⁹⁵ Macht . . . , s. 177, 179.

⁹⁶ Es kommt . . . , s. 27.

⁹⁷ Ein Zeitalter . . . , s. 507.

verkliga hans vidsynta framtidsplaner.⁹⁸ I själva verket pekar — därvid fasthåller Mann strikt — Bismarcks idéer vida utöver hans tid in i framtiden och låta honom enligt hela hans politiska inställning te sig som en tidig vägrödjare för den bolsjevikiska världsrevolutionen.

Den nya Bismarckbildens är en naturlig konsekvens av Manns numera helt fullföljda orientering mot öster och utgör på samma gång antitesen till hans fördömande av den efterbismarckska aeran, vilken i allo övergiver den store statsmannens vägar. Tysklands nära utrikespolitiska samgående med Ryssland under Bismarck gäller för Mann nu icke längre som förut som de reaktionära kejsarmakternas förbund mot demokratien utan erhåller fastmera hans fulla gillande. Såg Mann ännu 1919 i tanken på ett närmande mellan Ryssland und Tyskland en oförnuftig idé, så är det nu den tyska republikens svåra skuld, att den icke i allt samgått med Ryssland!

Ännu mera markant än i dessa fall framträder *Manns frontförändring i bedömandet av den tyska republiken, vilken han själv bejakade 1919, 1929 erkände som garant för fred och sociala framsteg och ännu 1933 hade prisat som den europeiska civilisationens hemvist.*⁹⁹ Numera tecknar han av densamma en vrångbild, som torde vara exempellös i hela den politiska litteraturen i in- och utlandet. Han betecknar Friedrich Ebert, republikens förste rikspresident, som en förrädare, som själv skulle ha stått i intimaste förbund med den nationella reaktionen. Denna upprörande beskyllning grundar han på, att Ebert skulle ha hälsat de år 1918 från kriget återvändande trupperna som »obesegrade», att han skulle ha förkastat Versaillesfredens skuldt och till och med erkänt dolkstötslegenden.¹ De ord, som tillskrivas Ebert, liksom hans förmenta erkännande av dolkstötslegenden, äro emellertid fria foster av Manns fantasi.² Riktigt är endast, att rikspresidenten Ebert förkastat tesen om Tysklands allena skuld till det första världskriget och om Versaillesfreden som rättvisans fred, emedan dylika påståenden icke stämma med den historiska sanningen. Manns ytterligare anmärkning mot Ebert, att han varit i förbund med

⁹⁸ A. a., s. 8, 9, 94, 95, 507, 509, 516 f.

⁹⁹ Macht ..., s. 221; Sieben Jahre ..., s. 237, 355, 359, 430 f., 434 f.; Hass ..., s. 73 ff.

¹ Ein Zeitalter ..., s. 326 ff., 331 f.

² Kampfmeier, A. a. bd. I, s. 98—103; Friedrich Ebert, A. a. bd. II, s. 101 f., 120 f., 127—130, 149.

den nationella reaktionen, är likaså gripen ur luften. Ebert har fastmera — och detta i full samklang med alla på demokratiens grund stående partier i republiken — på det skarpaste förkastat den nationella reaktionen och bl. a. med anledning av den lagstridiga Hitlerkuppen av november 1923 brännmärkt Hitler och Ludendorff som »Verblendete und Führer von Horden».³ Utan att här, där det i främsta rummet rör sig om karakteristiken av den radikala politiska oppositionen, kunna ingå på någon detaljgranskning, följa vi Manns vidare skildring av den tyska republiken.

Redan i sitt ursprung var den tyska republiken, påstår Mann numera, skam- och ärelös, då den inte försvarade hemlandets jord. I skarp antites prisar Mann i detta sammanhang den franska republiken, som modigt fortsatte kampen även efter nederlaget vid Sedan.⁴ Här förvandlas, som i förbigående må anmärkas, Mann från fredsapostel till en hänförd försvarare av det heroiska kriget. I Hitler, vilken enligt Mann i alla avgörande punkter varit fullt överens med den tyska skendemokratiens politiska kurs, ser han den tyska republikens tribun, som den hade måst uppfinna, om han icke hade levat. Ty Hitler har, betonar Mann, i likhet med republiken bekämpat Versaillesfreden, tillbakavisat skuldtesen, krävt förnyad upprustning och med den bestående statens gillande och medgivande förberett revanschkriget. I arbetarpolitiken, där den socialdemokratiska ministern Noske blodigt och skoningslöst nedslog de kommunistiska upproren, marscherade enligt Manns åsikt den tyska republiken redan på Hitlers vägar, ja anteciperade direkt till och med hans avsikter. På samma linje ligger enligt Mann Eberts förbund med generalerna mot proletariatet för att hindra förverkligandet av de kommunistiska frihetsidealen i Tyskland. I stället för en uppdelning av de stora jordegendomarna och socialiseringen av kolindustrien gjorde den tyska republiken fastmera allt för att ekonomiskt stärka dessa mäktiga skikt. Likaledes uteblev en genomgripande socialreform i den republikanska aeran, som verksamt hade kunnat förebygga den sociala nöden. Mann kommer sålunda till det resultatet, att den tyska republiken från början var dömd till undergång, emedan den var nära och fast förbunden med sina värsta fiender.⁵ Med undantag av den korta bismarckska perioden 1870—1890 är enligt Mann hela den

³ Ebert, A. a. bd. II, s. 165—169, 188, 193—199, 218, 280, 284 f., 314 f.

⁴ Ein Zeitalter . . ., s. 352 f.

⁵ A. a., s. 333 ff., 353 f., 356, 358 f.

tyska historien sedan denna tid direkt det Tredje Rikets förhistoria.

Manns skarpa uppgörelse med den tyska republiken i hans sista verk är en självklar följd av hans odelade anslutning till bolsjevismen, vilken redan i princip innebär förnekandet av den borgerliga demokratien. Det kan följaktligen icke mera förvåna, att Mann efteråt räknade det som ett svårt brott av den tyska republiken, att den efter 1919 framgångsrikt avvärjt en bolsjevisering av Tyskland. Manns totala politiska frontförändring framgår bäst därav, att han i utpräglad motsats till sin åsikt av år 1933, då han med rätta i nationalsocialismen såg republikens dödsfiende, numera hävdar ett nära samband mellan republiken och Hitler.

Konsekvenserna av den genomgripande förändringen i Manns politiska uppfattningssätt må i det följande i korthet sammanfattas. Hade Mann tidigare skarpt kritiserat det tyska borgardömet och proletariatet på grund av deras överskattning av de ekonomiska faktorerna, liksom han av samma skäl skarpt kritiserat den ryska revolutionen av år 1917,⁶ så är nu för honom endast den fulla ekonomiska jämlikheten grundvalen för ett folks politiska och andliga frihet. Gäller den borgerliga demokratien förut för honom som det mänskliga samlivets idealform rätt och slätt, så träder nu i dess ställe den allsmäktiga diktaturstaten. Voro tidigare idéerna den historiska utvecklingens sanna drivkrafter, så äro nu de ekonomiska faktorerna det avgörande momentet i all historia, och den ryska demokratiens form blir den enda berättigade mänskliga gemenskapsordningen.

Mann är, såsom torde framgå av det föregående, politiskt sett en övertygad rationalist.⁷ I denna bemärkelse bekänner han sig till Voltaire som den upplyste representanten för sin tid. Med honom särskiljer han sanning och osanning, ljus och mörker, dag- och nattsidor i ett folks historia. Utifrån dessa förutsättningar ansluter han sig till den franska revolutionens frihets-, jämlikhets- och broderskapsdogm, i vilken han ser ett uttryck för stor politisk mognad. Med upplysningen delar han en utopisk tro på tankens formande kraft, vilken förmår förvandla människorna i grunden. Uppfattningen om människans enhetliga, oföränderliga, natur, om det allmänna framåtskridandets rätlinighet, om den enhetliga mänskligheten är för Mann likaväl som för Voltaire

⁶ Macht . . . , s. 162 f., 185 f., 209, 211 f., 214.

⁷ Ein Zeitalter . . . , s. 33.

obestriddig trossats. Intolkar Voltaire den stora konflikten mellan stat och kyrka i det förflutnas hela världshistoriska process, så är för Mann först den franska demokratien och sedan den ryska diktaturstaten den barometer, på vilken vart och ett folks grad av politisk mognad låter sig klart och entydigt avläsas. Om det verkligēn, som Mann tror, finnes en förståndets absoluta, sista sanningsinsikt, som tillåter oss att vinna en klar, entydig, allmängiltig och motsägelsefri bild av det historiska händelseförloppet, så är därmed hans metod till fullo bekräftad. I det följande kommer därför några kritiska erinringar att riktas mot detta antagandes berättigande.

Om det, som Mann påstår, enbart medelst förståndet är möjligt att fatta de historiska företeelseformerna, så måste naturligtvis omdömet om ett och samma historiska faktum, som ju självt icke ändrar sig, ständigt låta lika. Men hur står det nu till med detta hos Mann själv? Bismarck är hos honom en gång en rå, brutal våldsmänniska,⁸ en annan gång en statsman av europeiskt mått⁹ och slutligen den store vägröjaren för den bolsjevikiska världsrevolutionen.¹⁰ Samma åsiktsförändring gör sig märkbar i Manns bedömande av den tyska republiken. Den är än den livsform, som bäst passar tyska folket, förkroppsligar den sociala freden, garanterar en europeisk fredspolitik och avgjort bekämpar national-socialismen,¹¹ än åter en ren maktstat och den nationalistiska revolutionens trogna bundsförvant.¹² Prisar Mann först den franska demokratien som förebild för en ideal författningsform,¹³ så kommer han senare med samma kunskapsmedel till att obetingat bejaka den ryska, helt annorlunda artade diktaturstaten.¹⁴ I jämnbredd med denna frontförändring går tillika en radikal förskjutning av omdömet om en och samma händelse. Han håller alltefter sina godtyckliga åsiktsförvandlingar än det ena, än det andra för heligt eller förkastligt. Så blir för honom alltefter hans ståndpunkt än idén,¹⁵ än ekonomien¹⁶ historiens allt bestämmande grundfaktor. En gång är den andliga frihetsidén, en annan gång åter den sociala

⁸ Macht . . . , s. 179.

⁹ Es kommt . . . , s. 27 f.

¹⁰ Ein Zeitalter . . . , s. 507, 509.

¹¹ Hass . . . , s. 74 f., 129 f., 134 f., 172 f., 175.

¹² Ein Zeitalter . . . , s. 352—356.

¹³ Macht . . . , s. 14 ff., 95, 105, 123, 125, 221 f.,

¹⁴ Ein Zeitalter . . . , s. 32, 34 f.

¹⁵ Macht . . . , s. 233, 238—239.

¹⁶ Ein Zeitalter . . . , s. 38 f., 41.

jämlikhetsidén den nödvändiga grundförutsättningen för en politiskt framstegsbetonad författningsforms förverkligande. Och detta allt som konsekvens av den enda absoluta, allmängiltiga insikten!

Fråga vi nu, vad det då egentligen är, som förblir sig lika hos Mann vid alla förändringar i hans omdöme, så skulle det städe vara en absolut måttstock, som han utifrån och konstlat tillämpar på de historiska företeelserna. Denna måttstock är emellertid själv alldeles innehållslös. Om det synes vara annorlunda hos Mann, beror det på att innehållet i Manns förment absoluta och abstrakta måttstock faktiskt helt är hämtat ur den konkreta historiska situationen. En gång är denna måttstock, som anses som högsta norm, den Tredje Republiken, en annan gång åter det bolsjevikiska Rysslands diktaturstat. *Manns måttstock är alltså i själva verket lånad från konkreta, föränderliga, historiska företeelser och därav framgår med tvingande skäl, att det hos Mann själv inte existerar den förmenta, av honom förutsatta abstrakta oföränderliga historiska måttstock, som — höjd över all historia — tillåter ett entydigt allmängiltigt bedömande av det historiska händelseförloppet.* Därför kan Mann under täckmantel av den enda abstrakta förståndssanningen dölja sina flagranta motsägelser och sin otroliga godtycklighet vid bedömandet av samma historiska fakta. Resultatet av vår analys blir alltså, att Manns abstrakta måttstock varken är i stånd att fatta den historiska verkligheten eller att ens komma den nära. Med uppfattningen om möjligheten av en enda abstrakt, absolut och allmängiltig, värde måttstock, som skulle öppna det historiska fältet i hela dess vidd för oss, bryta även de därur härledda konsekvenserna — en enda ideal författningsform, en enda ideal parti-form och en enda för alla folk lika bindande ideal kulturform — samman. För historikern är detta välbekant.

Redan en flyktig blick t. ex. på demokratiens olika former till och med hos folk av en och samma kulturkrets visar utan vidare, att även närbesläktade nationer var och en för sig utveckla en särskild art av demokrati alltefter sin speciella nationella egenart. Som konkret exempel må blott hänvisas till de märkliga skillnaderna i de demokratiska författningsformerna hos de dock så intimt förbundna nordiska folken!¹⁷ Även vid en utredning av den internationella arbetarrörelsen, som dock enligt sin natur icke på något sätt utgör en så komplicerad företeelse som t. ex. ett folks hela

¹⁷ Fredrik Lagerroth, Nordiskt Frihetsarv, Stockholm 1945, jfr också Erich Wittenberg, Nordiskt Frihetsarv, i Lunds Dagblad den 15/4 1946.

nationella utvecklingsgång, låta sig de nationella särdragen icke utplånas.¹⁸ Men hur skulle det vara möjligt, att medelst en enda abstrakt norm i likhet med Heinrich Mann kunna fatta och djupare förstå folkens och folkgruppernas historia århundraden igenom! All historisk erfarenhet bestyrker och bekräftar ju, att nationernas rikt fasetterade historiska liv icke kan likriktas, långt mindre impressas i en enda förlösande formels prokrustesbädd. I själva verket kan man direkt leda i bevis, att Manns påståenden undantagslöst ingenting annat äro *än lösa, abstrakta konstruktioner och tomma hjärnspöken. I Manns historiska främställning kastas nämligen städse allt ljus på ett, all skugga på ett annat folk, så att ständigt ett och samma faktum, som ju själv förblir sig likt, alltefter författarens sympati eller antipati en gång bedömes positivt, en annan gång negativt.* Avslutningsvis skall detta nu så moderna tänkesätt närmare belysas.

En jämförelse mellan Heinrich Manns politiska uppfattningar och nationalsocialismens visar, att bägge riktningarna — här den radikala politiska oppositionen, där den extrema nationalismen — äro intimt besläktade med varandra, emedan de bägge på samma sätt betrakta det historiska livet efter en utifrån lånad absolut måttstock.

Här liksom där finnes läran om den politiska sfären som människans centrala verksamhetsfält; här liksom där är det trossats, att det andliga livet befinner sig i funktionellt beroende av politiken.¹⁹ Här liksom där utgör svart-vitmålningen av historiska företeelser det karakteristiska i dessa riktningars metod.²⁰ Här liksom där mästras hela det historiska livet utifrån ett enda moment; vad som för Mann ursprungligen är den abstrakta förklaringen av de mänskliga rättigheterna, sedan ekonomiens allenvälde, är i nazismens världsbild rastanken.²¹ Manns jämlikhetsdogm och Tredje Rikets rasdogm äro bägge i lika mån ett våldförande på den historiska sanningen. Här liksom där projicieras vid bedömandet av historiska händelser nuet in i det förflutna och därmed kränkes historievetenskapens grundlag att se varje tid utifrån dess egna förutsättningar.²²

¹⁸ Heinrich Herkner, A. a., bd. II, s. 307—442, 443—512.

¹⁹ Heinrich Mann, Macht..., s. 52; Erich Wittenberg, Våra dagars tyska historiefremställning i »Historiska idéer och makter», s. 120 f.

²⁰ Heinrich Mann, Ein Zeitalter..., s. 352 f.; Erich Wittenberg, Våra dagars..., s. 124 f.

²¹ Macht..., s. 2 f.; Ein Zeitalter..., s. 35, 39; Erich Wittenberg, Våra dagars..., s. 126—133.

²² Jfr betr. Mann de i vår föregående analys omnämnda förändringarna i hans omdömen om ett och samma faktum alltefter den politiska situationen; betr. nationalsocialismen Erich Wittenberg, Våra dagar..., s. 121.

Här liksom där fällas städse generaliserande omdömen — ofta över hela perioder i historien —, vilka undandraga sig omprövning i detalj. Lika litet som det är möjligt att i detalj pröva sanningshalten i nationalsocialismens dogm om alla främmande folks förmenta mindervärdighet på grund av deras rasbeskaffenhet, lika litet låter sig t. ex. sanningshalten i Manns tes om undersåten som den förhärskande typen i Tyskland under tiden 1890 till 1933 bestyrkas eller vederläggas. Här liksom där ersättes den historiska kunskapen med pregnanta och verkningsfulla agitatoriska slagord. Mest markant ter sig hos Mann liksom hos nazismen kampställningen mot det förflutna i Tysklands politik och kultur. Liksom Mann, såsom ovan påvisas, undantagslöst bedömt tyska förhållanden efter främmande förebilder, så har nationalsocialismen skapat åt sig en på främmande förebilder grundad myt om den germanska herremänniskan, en tes, som ingenting har att göra med äkta tyskhet.²³

Den gemensamma antipatien mot Tyskland har här liksom där möjliggjort ett och samma partiska bedömande av historiska fakta. Här liksom där ter sig den tyska novemberrevolutionen av år 1918 som den rätt och slätt idélösa revolutionen.²⁴ Här liksom där gäller den tyska republikens aera som en tid av förfall och nedgång, om än uppfattningarna om vad förfallet innebar här liksom där skifta.²⁵ Här liksom där anses den franska revolutionen som utgångspunkten för 1800-talets alla stora politiska rörelser, blott med den skillnaden, att dess erkännande å ena sidan motsvaras av dess lidelsefulla förkastande å den andra.²⁶ Här liksom där bedömes och fördömes det wilhelminska riket på samma sätt, i det att även nationalsocialismen i den wilhelminska monarkien ser en klassmässigt uppbyggd överhetsstat.²⁷ Här liksom där absolutifieras ett enda historiskt värde; hos nationalsocialismen tillkommer absolut värde endast folket, medan Mann hyllar enbart den abstrakta, bortom folkindividualiteterna stående mänskligheten. Betecknar nationalsocialismen det Tredje Riket som början till en ny aera i världshistorien, så påstår Mann detsamma om bolsjevismen. Gäller nationalsocialismen i egna

²³ Erich Wittenberg, *Våra dagar...*, s. 140 ff.

²⁴ Heinrich Mann, *Macht...*, s. 209 f.; Walter Frank, *Geist und Macht*, Hamburg 1939, s. 177, 214, 228.

²⁵ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter...*, s. 352—360; Adolf Hitler, *Mein Kampf*, München 1933, s. 472, 640.

²⁶ Heinrich Mann, *Macht...*, s. 2; *Ein Zeitalter...*, s. 33, 37, 433 f.; Erich Wittenberg, *Våra dagars...*, s. 124 f.

²⁷ Heinrich Mann, *Ein Zeitalter...*, s. 12 f., 517 ff.; Walter Frank, *A. a.*, s. 52.

ögon som den högsta och bästa lösningen av alla politiska problem, så ser Mann i Sovjetrepubliken idealformen för allt mänskligt samliv över huvud.²⁸ Slutligen må erinras om det frappanta faktum, att Heinrich Mann och nationalsocialismen i lika mån karakterisera den tyska utvecklingen under Wilhelm II med begreppet »undersåte» och i skarpaste form rikta sin kritik mot det dåtida tyska borgardömet och proletariatet.²⁹

Dessa exempel må vara nog, då redan de klart visa, att allt kan hävdas medelst en abstrakt ohistorisk metod. Farligast är det, när ett sådant betraktelsesätt, som hos Mann, höljer sig i den stolta frihetsmanteln, emedan det då endast med svårighet kan avslöjas och genomsådas och därför lättast vinner anklag i politiska förfallstider. I själva verket är ett abstrakt förståndsmässigt bedömande av historiska företeelser den äkta historiska kunskapens dödsfiende och dömer sig därmed självt.

Thomas Mann hade år 1919 i »Betrachtungen eines Unpolitischen» framställt sin broder Heinrich som den store hataren av tyskt väsen och som prototypen för en »Zivilisationsliterat».³⁰ Enligt vårt förmenande ligger häri också förklaringen till, att Heinrich Mann kunnat analysera hatets politiska fenomen i så mästertlig form, då han just förkroppsligar det i sig själv. Ehuru han är dödsfiende till nationalsocialismen och politiskt obetingat bekänner sig till Sovjetunionen, är han dock nära förbunden med nazismen genom hatet mot borgardömet och Tysklands borgerliga kultur; eljest vore deras överensstämmelse i bedömandet av Tysklands politiska historia oförklarlig.³¹

²⁸ Ein Zeitalter . . . , s. 33 f.; Erich Wittenberg, Konservatism och nationalsocialism, i Historiska idéer och makter, s. 190—193.

²⁹ Der Untertan, Leipzig 1918; Macht . . . , s. 183—201; Walter Frank, A. a., s. 73—84.

³⁰ Betrachtungen . . . , s. 571, 586.

³¹ Enligt ett meddelande från Associated Press från Moskva 27/3 1947 kommer Heinrich Mann att flytta till Tyskland från U. S. A. Pressen i den ryska zonen hoppas, att Mann, som är känd för sina kommunistympatier, kommer att bosätta sig i Berlin (jfr Sydsv. Dagbl. 28 mars 1947). Vidare har enl. tidningsmeddelanden Heinrich Mann utnämnts till hedersdoktor vid Berlins helt förryskade universitet.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Frågan om inrättande av nya riksriksdagens ombudsmän. Av de nyheter, som 1809 års grundlagsstiftare presenterade sin samtida J. O. en av de mest omstridda. Skarp kritik framfördes från flera håll redan vid grundlagsriksdagen mot den föreslagna »moderatoren mellan konung och folk», och även under de närmaste riksdagarna var ämbetets existens utsatt för allvarliga faror.¹

J. O. skulle — och ordalagen kvarstå än i dag i huvudsak orubbade — hava tillsyn över lagarnas efterlevnad av domare och ämbetsmän samt vid vederbörliga domstolar i laga ordning tilltala dem, som uti sina ämbetens utövning av våld, mannamån eller annan orsak någon olaglighet begått eller underlåtit att sina ämbetsplikter behörigen fullgöra. Syftet härmed var, såsom Alexanderson framhåller,² dubbelt. J. O. skulle tillse, att ämbetsmännen och domarkåren icke trakasserade allmänheten. Självfallet riktade institutionen härigenom sin udd mot dessa personalkategorier. Men samtidigt syftade man »högre». Ty, resonerades det, ämbetsmännen och domarkåren utgjorde regeringens verktyg. Då de trakasserade allmänheten, voro de eller kunde de vara »inspirerade» eller i varje fall »tolererade» av regeringen.³ J. O. skulle med andra ord »hålla ett vakande öga på riksstyrelsen, så att denna icke genom missbruk av sin auktoritet inspirerade underlydande ämbetsmän till olagligheter och övergrepp».⁴ Formellt gällde J. O:s åtgärd visserligen ämbetsmännen eller domaren, reellt avsåg den emellertid regeringen.

Vid författningens tillkomst sköts måhända den sistnämnda konstitutionella synpunkten i förgrunden. Den kom emellertid aldrig att dominera i J. O:s ämbetsmannautövning. Av väsentlig betydelse synes härvid ha varit den insats, som den förste J. O., konstitutionsutskottets ordförande år 1809, L. A. Mannerheim, gjorde. Vald på partimeriter utövade han nämligen sitt ämbete på ett enligt allmän uppfattning oväldigt och återhållsamt sätt.⁵ Och

¹ Här om hänvisas till Alexandersons framställning om Justitieombudsmannen i Sveriges riksdag, bd 16. Beträffande J. O.-ämbetet i Finland se Holmberg, Diskussionen kring justitieombudsmannaämbetet i Finland. Statsv. tidsk. 1945, s. 238 ff.

² Alexanderson, s. 25 ff.

³ Alexanderson, s. 27.

⁴ Betänkande angående J. K:s, J. O:s och M. O:s allmänna ämbetsställning m. m. (S. O. U. 1939: 7), s. 26.

⁵ Alexanderson, s. 52 ff.

denna tradition kom att fullföljas av hans efterträdare. Av naturliga skäl blev visserligen förhållandet mellan regeringen och J. O. i viss mån ömtåligt i samband med riksriksråtsåtalet vid oppositionsriksdagarna 1834—35 och 1840—41. Redan vid den förstnämnda riksdagen, då de allmänna politiska motsättningarna ännu icke voro oöverstigliga, beklagade sig medlemmar av regeringen över det sätt, på vilket dåvarande J. O., C. L. Landin, skötte sin uppgift som åklagare.⁶ Och vid 1840 års riksdag, då regeringen lämnat oppositionen stora »blottor» och då Landins argumentering endast kunde formuleras på sätt som skedde,⁷ haglade ovettet över honom.⁸ Det hela utgjorde emellertid en episod, och förhållandet mellan regeringen och J. O. blev sedermera aldrig i egentlig mening spänt. Det är en gängse föreställning, att J. O:s konstitutionella uppgift mist sin grundval med det parlamentariska styrelseskickets genombrott. Givetvis innehåller detta omdöme en god portion sanning. Helt läser dock ej J. O:s gamla uppgift att genom aktioner mot ämbetsmän i själva verket fästa uppmärksamheten på regeringens åtgärder ha upphört.⁹

Det är i stället den förstnämnda uppgiften — folkets skydd mot byråkratien i allmänhet — som kommit att dominera i J. O:s ämbetsutövning. Kampen mot byråkratien är lika gammal som byråkratien själv; man kan på sätt och vis draga en linje från striden mot sekreterareregimentet under början av 1600-talet över fysiokratismens bekämpande av de tärande klasserna fram till attackerna mot våra dagars krängel-Sverige. I denna kamp har J. O. haft sin uppgift att fylla. »Genom sin verksamhet efter denna linje», skriva 1937 års sakkunniga angående J. K:s, J. O:s och M. O:s allmänna ämbetsställning, »har också ämbetet under tidernas lopp vuxit sig fast i det allmänna medvetandet. J. O. har blivit en modern folktribun, hos vilken den enskilde vet sig kunna påräkna hjälp och stöd mot godtyckligt ämbets-

⁶ Se t. ex. D. v. Schulzenheim t. Järta ^{16/1} 1835. Hans Järtas papper. F 857 e. UUB. Jfr Alexanderson, s. 143.

⁷ Se Stjernquist, Ständerna, statsregleringen och förvaltningen, s. 201 ff., 411.

⁸ Järta, som engagerades av svarandesidan (se Stjernquist, s. 202), karakteriserade sålunda Landins inlägg som »dumhet och brännvinsadvokatur» (Järta t. Beskow ^{27/2} 1842. Järtas och Beskows brevväxling, IV, s. 69) och Landin själv såsom »en åkarehäst, som ogärna vill fram med lasset men som rycker till så gott han förmår, när han känner liberalismens tagelpiskor på ryggen eller hör ljuden därav vina» (Järta t. Hartmansdorff ^{30/1} 1842. Hartmansdorffska saml. Vol. 103. RA).

⁹ Såsom ett exempel härpå från senare år kan nämnas J. O:s i berättelsen till 1945 års riksdag publicerade undersökning angående verkningarna av den under kriget gällande särskilda tvångsmedelslagen, vilken för att hindra eller uppdaga vissa brott bl. a. möjliggjorde granskning eller censurering av brev m. m. samt avlyssnande av telefonsamtal. J. O. klarlade här, att säkerhetstjänsten på grundval av sina iakttagelser vid granskning av postförsändelser och avlyssnande av telefonsamtal sände regelbundna rapporter till chefen för socialdepartementet samt jämväl då det rörde militära förhållanden till chefen för försvarsdepartementet och till försvarsstaben samt eljest till utrikesdepartementet. Rapporterna avsågo de politiska förhållandena i Sverige, det disciplinära tillståndet inom de militära förbanden i Sverige m. m. J. O. anförde för sin del, att det vore tvivelaktigt, »huruvida en informationsverksamhet av den omfattning, som kommit till stånd», vore »förenlig med tvångsmedelslagen. Vid övervägande av denna

mannavälde.»¹⁰ Det sagda gäller i lika hög grad det år 1915 inrättade M. O.-ämbetet. En väsentlig fördel har härvid varit, att J. O. och M. O. i huvudsak icke haft någon kontinuerlig övervakning av ämbetsmannakarakter till sin uppgift. De ha i stället gripit in i de enskilda fallen eller företagit specialundersökningar och därigenom själva undgått att erhålla byråkratisk anstrykning.¹¹

Det är mot bakgrunden av denna stigande popularitet, som de under senare år framkomna, skiftande förslagen om inrättande av nya riksdagens ombudsmän för särskilda områden böra ses. Så snart det uppstått svårigheter på något område, vilka inneburit ingrepp i den enskildes frihet och rättssäkerhet och som verkat upprörande på den allmänna opinionen, har det fallit sig naturligt att söka garantier mot ett upprepande i en särskild ombudsman för området i fråga. Självfallet ha dessa förslag även sin grund i samhällets strukturförvandling. J. O:s övervakning gällde under förra seklets »nattvaktarstat» i huvudsak domstolarna, fångvården samt polis-, åklagare- och exekutionsväsendet. Än i dag är det övervakningen av detta område, som sätter sin prägel på J. O:s arbete. Nattvaktarstaten tillhör emellertid numera en svunnen tid. Staten ingriper och reglerar på vida områden av samhällslivet, och den statliga förvaltningen har till följd härav — och särskilt under senare år — vuxit i betydande utsträckning. Allt detta »nya» blir emellertid icke i samma utsträckning som det »gamla» föremål för J. O:s kontroll.¹² Det har i detta läge och med hänsyn till att övervakningsområdet, även fränsett försvarsväsendet, rimligen måste överstiga en persons arbetskrafter, synt naturligt, att för det »nya» inrätta nya ombudsmän.¹³

Det är i detta sammanhang av intresse att se, att motivläget var i stora drag enahanda vid M. O.-ämbetets tillkomst år 1915. Det framhölls då bl. a., att medan kontrollinstitutionerna fortfarande vore desamma som vid det nuvarande statskicketts tillkomst år 1809, hade den statsverksamhet, som utgjorde kontrollens föremål, i utomordentligt hög grad utvecklats. Det låge därför i sakens natur, att de dåvarande kontrollmyndigheterna måste förstärkas eller vissa områden utbrytas för att läggas under någon ny kontrollmyndighet. Avgörande skäl talade därvidlag för att en särskild ombudsman inrättades för försvarsväsendet. En sådan sakkunnig och opartisk myndighet, som självmant ägnade förhållandena en ständig och nog-

fråga» hade han emellertid »kommit till den uppfattningen, att någon befogad anmärkning härutinnan icke» kunde »riktas mot säkerhetstjänsten» (J. O:s ämbetsberättelse 1945, s. 172). Det erfordras ej mycket fantasi för att här mellan raderna finna rätt adressat för kritiken. (Jfr Herlitz i F. K. 12/2 1947. F. K. prot. 7: 6.)

¹⁰ S. O. U. 1939: 7, s. 26.

¹¹ Jfr K. U. utl. 1947: 22, s. 13.

¹² Erinras må i detta sammanhang om att lagutskottet redan år 1904 underströk, att J. O. jämväl borde ägna uppmärksamhet »åt de administrativa verkens och myndigheternas ämbetsförvaltning, i vilken händelse torde kunna förväntas goda uppslag till för allmänheten nödiga och nyttiga reformer i nämnda förvaltning». Mem. nr 1. Se vidare Alexanderson, s. 194 f.

¹³ Synpunkten har med skärpa understrukits av Herlitz i motionen i F. K. 1947: 15, s. 13.

grann uppmärksamhet samt undersökte befogenheten av framställda klagomål och anmärkningar, utgjorde icke minst ett utomordentligt medel att undanröja farhågor och missförstånd i fråga om försvaret.¹⁴

Förslagen om inrättande av nya riksdagens ombudsmän ha, såsom härav framgår, i allmänhet tagit sikte på något särskilt område, där förhållandet mellan funktionärer och allmänhet av någon anledning blivit spänt.¹⁵ Ett sådant område är undervisningsväsendet. Det har sålunda gjorts gällande, att en »skolombudsman» vore i vissa situationer erforderlig för att tillvarata elevernas »rätt». Framför allt är det emellertid socialvårdens stora och vittomfattande område, som härvid blivit föremål för uppmärksamhet. Redan under 1930-talet framkastades sålunda tanken på en särskild »socialombudsman».¹⁶ Hilding Eek har i sin undersökning angående »Administrativa frihetsberövanden», som utkom år 1943, påyrkat en särskild »medicine ombudsman» vid sidan av J. O. och M. O.¹⁷ Samma förslag har han därefter framfört i sitt bidrag till det två år senare utgivna arbetet »Rätten att leva», redigerat av honom och doktor Carl Björkman.¹⁸ I sin artikel »Kan det genomföras?», som avslutar sistnämnda arbete och kommenterar frågan i vad mån de där framförda förslagen kunna genomföras av de svenska statsmakterna, har Bertil von Friesen uttalat, att Eeks förslag om en medicine ombudsman vore en mycket god idé.¹⁹ Den första allvarliga framstötten på socialvårdens område har emellertid gjorts först vid årets riksdag. I de likalydande motionerna nr 17 i F. K. och nr 28 i A. K. med första lagutskottets ordförande respektive vice ordförande, presidenten Schlyter och borgmästaren Rylander, såsom huvudmotionärer har föreslagits inrättande av en riksdagens ombudsmannabefattning för övervakning av frihetsberövanden å anstalter av olika slag, tillhörande såväl rättsvården som socialvården.^{19a}

Det ligger i sakens natur, att de uppgifter, som sålunda tänkas tillkomma en socialombudsman, en medicinalombudsman eller en anstaltsombudsman (A. O.), icke helt kunna sammanfalla med J. O:s och M. O:s nuvarande åligganden. J. O. och M. O. ha framför allt att skydda den enskildes rätts-säkerhet och därmed också trygghet gentemot domare, ämbets- och tjänstemän. Även om de ofta låta bero vid vunnen rättelse eller avgiven förklaring eller vad eljest förekommit i saken,²⁰ måste deras ingripanden grunda sig på något enligt deras mening åtalbart tjänstefel. Ombudsmännen på socialvårdens områden skulle visserligen på samma sätt som J. O. och M. O. emottaga klagomål från enskilda personer. Men de skulle få vida mindre möjlighet att ingripa, ty klagomålen skulle här riktas mot bestämmelser, som i vida större grad överlåta avgöranderätten åt befattningshavarna

¹⁴ Prop. 1914 B: 63.

¹⁵ Det är i regel pressen, som fått utgöra diskussionsforum.

¹⁶ Se S. O. U. 1939: 7, s. 33.

¹⁷ A. a., s. 176.

¹⁸ A. a., s. 84.

¹⁹ A. a., s. 320.

^{19a} Jfr Schlyter i Sv. juristtidn. 1946, s. 700.

²⁰ Instr. f. J. O. 3 §; instr. f. M. O. 4 §.

efter deras fria skön. Det måste — för att taga ett exempel — ställa sig ganska svårt för en riksdagens ombudsman, som själv icke är psykiater, att tvista med vederbörande läkare, om en patient på ett sinnessjukhus skall utskrivas eller icke. Ty sinnessjuklagen lämnar på denna punkt ombudsmannen föga vägledning.

I stället skjutes en annan sida av ombudsmännens verksamhet, nämligen inspektionerna, i förgrunden. Det åligger J. O. och M. O. enligt deras instruktioner att årligen företaga resor i detta syfte och att besöka anstalter av skilda slag. M. O. har från första början besökt de militära förläggningarna och etablissemangen. J. O:s inspektioner ha huvudsakligen gällt domstolarna och fångvårdsanstalterna. I samband med 1941 års reform av ombudsmannainstitutionen insattes emellertid i instruktionen för J. O. § 17 en föreskrift, att han skulle med avseende å området för sin ämbetsverksamhet öva tillsyn jämväl i fråga om andra frihetsberövanden än kvarhållande och häktande av personer, vilka skola åtalas vid annan domstol än krigsdomstol samt att han skulle besöka även andra anstalter än fängelser.²¹ Under senare år kan också förmärkas en otvetydig intensifiering av J. O:s inspektionsverksamhet med avseende å anstaltsväsendet. Sinnessjukhus, skolor tillhörande barna- och ungdomsvården och över huvud anstalter för personer, som i administrativ väg berövats sin frihet, ha besökts. På grundval av de erfarenheter, som vunnits vid inspektionerna, göres därefter ej sällan framställning till Kungl. Maj:t.²²

Det är denna verksamhet, som nu förslagsställarna till en socialombudsman, en medicinalombudsman eller en anstaltsombudsman önska få utbyggd. Utmärkande för dessa förslag är att initiativet i väsentlig grad ligger hos ombudsmannen och att det mindre kommer an på att tillse att givna föreskrifter icke eftersättas, än att i positiv anda övervaka att syftet med anstalterna eller författningarna i fråga verkligen fullföljes och befrämjas. Det bör emellertid understrykas, att det även här innerst inne rör sig om försvaret för individens värde och den enskildes trygghet. »För dem som äro berövade livets största värde, friheten», framhålles det i motionerna om inrättande av en anstaltsombudsman, »måste det kännas som en stor trygghet, om det finnes en högt kvalificerad ämbetsman med skyldighet att lyssna till och tid att grundligt undersöka deras framförda bekymmer.» Råd och hjälp och uppmuntran äro oundgängliga på hela det sociala området.

Frågan om ytterligare differentiering av ombudsmannainstitutionen har vid 1947 års riksdag ifrån mera allmänna synpunkter vidare upptagits av

²¹ I den till grund för ändringen liggande utredningen uttala de sakkunniga, att de åsyftade frihetsberövandena kunna, om de missbrukas, innebära en allvarlig fara för medborgarnas rättigheter. De tänkte härvid »bl. a. på sådana fall, då förment sinnessjuka, alkoholister, lösdrivare m. fl. provisoriskt omhändertagas, ofta efter beslut av allenast underordnad polismyndighet, eller då utläningar hållas i förvar i avvaktan på tillfälle att sända dem till annat land. Icke endast fängelser utan även förvarings-, internerings- och andra fångvårdsanstalter» borde enligt de sakkunnigas mening besökas. S. O. U. 1939:7, s. 115.

²² Exempel från åren 1946 och 1947 på J. O:s inspektioner av anstaltsväsendet och framställningar till Kungl. Maj:t ha lämnats av K. U. i dess utl. 1947:23.

Herlitz i motionen I:15. Motionären understryker här, »att åtskilliga betydelsefulla grenar av förvaltningsverksamheten icke utgöra naturliga föremål för J. O:s kontroll, inriktad som den framför allt är på hävdande av den enskildes rättssäkerhet. Det vore» sålunda »önskvärt, att man ägde en effektiv övervakning av all den verksamhet, där staten — delvis i socialt syfte, delvis i andra syften — ger lån, bidrag och understöd åt enskilda, till förebyggande av att statens ekonomiska intressen eftersätts». ²³ En sådan »ekonomie» ombudsman skulle få en uppgift av helt annat slag än J. O. och M. O. för närvarande ha. Syftet skulle icke i första hand vara att tillse, att den enskilde erhåller vad på honom ankommer av de olika lån, bidrag och understöd, varom här är fråga. I stället gäller det att övervaka, att den enskilde icke på statens bekostnad tillskansar sig otillbörliga fördelar. ²⁴

I debatten i F. K. den 18/6 1947 har Herlitz i anknytning till sin egen motion och till motionerna om inrättande av en anstaltsombudsman framkastat tanken på en särskild ombudsman för förvaltningen, som nu i vida mindre grad än domstolsväsendet och därtill hörande områden blir föremål för J. O:s uppmärksamhet. »Behovet av kontroll över förvaltningen är», yttrade Herlitz bl. a., »alldeles särskilt framträdande. Förvaltningen är så oerhördt mycket mera omfattande än rättsskipningen och har så mångahanda möjligheter att gripa in i medborgarnas liv och leverne, och till yttermera visso kan man när det gäller förvaltningen ingalunda alltid räkna med den respekt för enskild rätt, som helt naturligt hålles vid makt hos domarkåren genom dess utbildning.» ²⁵ Det är i grund och botten samma problem, som lagutskottet redan år 1904 reste (jfr ovan not 12).

De förslag, som hittills berörts, ha gällt områden, som i varje fall formellt ligga under J. O:s tillsyn. Blicken har emellertid också sträckt sig till en sida av den offentliga verksamheten, där J. O. saknar befogenhet att ingripa, nämligen den kommunala. Än har det föreslagits, att J. O. även skulle få övervaka den kommunala förvaltningen, än har det yrkats, att för densamma inrätta en särskild »kommunalombudsman». Tanken är på sätt och vis lika gammal som J. O.-ämbetet självt. Vid debatten om instruktionen för J. O. vid 1809 års riksdag framhöll nämligen borgmästare Wahrenberg i borgarståndet, att »det våld och den orättvisa», som kunde »begås av publika verk och direktioner eller inrättningar samt korporationer eller oktrojer av enskilda personer i avvikelse från deras erhållna privilegier eller reglementen och instruktioner», även kunde äga »vådlig inflytelse på medborgares välfärd ... Var och en, som av så beskaffade verk, inrättningar och korporationer blivit förfördelad», borde därför kunna vända sig till J. O. ²⁶ Förslaget ledde emellertid icke till något resultat. Med utbyggandet av den kommunala självstyrelsen började kraven på att J. O:s övervakning även skulle omfatta den kommunala förvaltningen att framföras med styrka. Mot slutet av 1860-talet riktades klander mot J. O. för att

²³ Motionen F. K. 1947:15, s. 13 ff.

²⁴ Herlitz har i motionen nr 114 i F. K. vid 1943 års riksdag utförligt utvecklat sina synpunkter.

²⁵ F. K. prot. 1947:28, s. 8.

²⁶ Borgarståndets prot. 1809—10 III:2, s. 57.

denne icke själv tog initiativ till en reform av angiven riktning. Detta föranledde dåvarande J. O., N. A. Fröman, att i sin berättelse till 1870 års riksdag taga ställning till frågan. Hans slutsats blev, att en sådan reform vore »varken tidsenlig, ändamålsenlig eller behövlig». Självstyrelse vore nämligen tidens lösen och det låge i självstyrelsens väsen, att åtalsrätten skulle förbehållas den enskilde målsägaren. »Övervakandet av denna självstyrelsens verksamhet», fortsatte Fröman, »och de maktnissbruk, till vilka denna styrelses organer göra sig skyldiga, synes under sådana förhållanden icke följdriktigt kunna överlämnas åt en allmän åklagare. Detta övervakande måste tillhöra allmänheten, kommunen, de enskilda, vilkas rätt är i fråga. De titt och ofta förekommande tillfällena att genom fritt val utmönstra dem bland förberämda förtroendemän, som genom val tillsätts men missbrukat förtroendet, är det mäktiga medlet att över dessa utöva kontroll.»²⁷ Till Frömans uppfattning anslöt sig tjugusex år senare dåvarande J. O., A. F. Thollander, i sin berättelse till 1896 års riksdag.²⁸

Mot våra dagars förslag om en utsträckning av ombudsmannainstitutionens övervakning till att även omfatta den kommunala förvaltningen^{29a} framföras argument av liknande art som för snart 80 år sedan. Det anses sålunda, att en sådan reform skulle innebära ett hot mot den kommunala självstyrelsen. Man skulle även här kunna knyta an till den gamla och en gång grundläggande principen, att J. O. är en folkets förtroendemän, vars ingrepp i själva verket äro riktade mot regeringen. Det måste från denna utgångspunkt förefalla föga konsekvent att låta folkets ombudsman övervaka folkets egna »kommunala» förtroendemän. Och ett ingripande mot en kommunal tjänsteman måste enligt denna principiella uppfattning drabba kommunalfullmäktige, stadsfullmäktige eller något annat kommunalt organ. Hårtill komma onekligen vissa praktiska svårigheter. Ett utsträckande av J. O:s övervakning till den kommunala förvaltningen skulle kunna aktualisera kravet på en motsvarande kontroll av de privata företagen och organisationerna.

Å andra sidan torde principiella skäl av nyss nämnd art icke utan vidare stå klara för allmänheten. Andra faktorer ha härvid lättare att träda i förgrunden. Ett exempel skall klargöra vad frågan gäller. Det har tidigare framhållits, att J. O. inspekterar sinnessjukhus och mottager klagomål från patienter å sådana. Detta gäller emellertid endast de statliga sinnessjukhusen. I fråga om de sinnessjukhus, som drivas i kommunal regi, saknar J. O. motsvarande befogenhet. Varför, frågar man sig, upprätthålles denna skillnad? Förhållandet är enahanda på andra områden. Över huvud kan det stundom vara svårt att draga någon skarp gräns mellan statliga och kommunala tjänstemän. Det är faktorer av detta slag, som utgöra bakgrunden till förslagen om att ombudsmannainstitutionens verksamhet skall utsträckas till den kommunala förvaltningen. Dessa faktorer utgöra onekligen en realitet, och förslagen kunna måhända icke i längden avvisas.

²⁷ J. O:s ber. 1870, s. 104.

²⁸ J. O:s ber. 1896, s. 3. Jfr vidare Alexanderson, s. 185.

^{29a} Frågan har senast väckts i de ovan nämnda motionerna I: 15 samt I: 17 och II: 28 till årets riksdag samt av landshövding Bergquist i en artikel i Dagens Nyheter 15/s 1946 (referat i Sv. juristtidn. 1946, s. 372 f.).

Av vad ovan anförts framgår, att 1947 års riksdag haft att taga ställning till frågan om en ytterligare differentiering av ombudsmannainstitutionen utöver den, som skedde år 1915, då M. O.-ämbetet tillkom. Den generella frågan restes i Herlitz' motion (I:15) angående åtgärder för stärkande av riksdagens kontrollmakt över regering, förvaltning och rättskipning. Ett konkret förslag framfördes i motionerna (I:17 och II:28) om inrättande av en riksdagens anstaltsombudsman. Konstitutionsutskottet, som avstyrkte Herlitz' motion, avböjde tanken på en ytterligare differentiering av ombudsmannainstitutionen. »En dylik uppdelning», anförde utskottet, »måste bland annat medföra svårigheter med avseende på gränsdragningen mellan de olika ombudsmännens verksamhetsområden och därmed en viss osäkerhet för allmänheten. En utökning av ombudsmännens antal skulle därjämte lätt försvaga det personliga momentet i ombudsmannainstitutionen. Det synes då utskottet lämpligare, att om så skulle befinnas erforderligt utöka de till J. O:s och M. O:s förfogande stående arbetskrafterna. Denna personalutökning bör eventuellt så ske att väl kvalificerade personer med specialkunskap på skilda områden tillföras ombudsmännens byråer.»²⁹ Utskottets borgerliga ledamöter, som i en reservation yrkade bifall till motionen, ansågo sig icke böra föregripa den åsyftade utredningen genom uppdragande av några närmare riktlinjer. De hänvisade på denna punkt till de synpunkter och uppslag, som framkommit i motionen samt till utskottets eget förslag, att de till J. O:s förfogande stående arbetskrafterna kunde ökas.³⁰ Vad angår förslaget om en anstaltsombudsman tilltalade icke heller detta K. U. Utskottet lämnade i sitt utlåtande (1947:23) en översikt över redan befintliga kontrollorgan på området och över omfattningen av J. O:s nuvarande övervakning av frihetsberövanden. Utskottet konstaterade, att denna övervakning utgjorde en betydande del av J. O:s arbete, och att de resultat, som härvid vunnits, otvivelaktigt vore värdefulla. »För att ytterligare effektivisera denna övervakning» vore »det möjligt, att en utökning av J. O.-ämbetets arbetskraft» kunde »visa sig erforderlig. Med hänsyn härtill och till redan förefintliga inspektionsorgan» kunde utskottet icke tillstyrka bifall till motionerna. Till utlåtandet hade fogats blank reservation av två ledamöter, som funno motiveringen alldeles för snäv.³¹ Utskottets båda utlåtanden bifölls den 18 juni 1947 av kamrarna, det förstnämnda dock efter votering. Det är uppenbart, att frågan om en ytterligare differentiering av ombudsmannainstitutionen därmed i varje fall för någon tid avförts från dagordningen. Motionerna om inrättande av en anstaltsombudsman torde dock så till vida leda till ett positivt resultat, som det synes sannolikt att till J. O:s expedition kommer att knytas en särskild byråchef för över-

²⁹ Det är i huvudsak samma argument, som kommo utskottet att vid 1930 års riksdag avstyrka en motion om en ändrad och jämnare arbetsfördelning mellan J. O. och M. O. Utskottet anförde då, att de båda ombudsmännens kompetensområden enligt gällande bestämmelser vore »enhettliga samt klart och bestämt angivna; de torde ock för allmänheten vara jämförelsevis väl kända. En förändring torde emellertid medföra mindre klara och fasta kompetensgränser och därmed en viss osäkerhet vid ärendenas fördelning». K. U. 1930:28.

³⁰ K. U. 1947:22.

³¹ Se fru Lindströms anförande i F. K. 18/6 1947, F. K. prot. 1947:28, s. 11.

vakning av frihetsberövanden. J. O. ämnar, enligt vad som meddelats, följande konstitutionsutskottets anvisning, framlägga förslag därom.³² I detta sammanhang bör även nämnas, att landshövding Bergquist i debatten i F. K. tog upp det gamla spörsmålet (jfr not 29) om en effektivisering av ombudsmannainstitutionen genom en jämnare fördelning av arbetsbördan mellan J. O. och M. O.³³ Intresse saknas sålunda icke för de problem, varom här är fråga. Å andra sidan synes en viss opinion vara av den mening, att den nuvarande kontrollorganisationen är fullt tillräcklig. Ett typiskt utslag härav är t. ex. det inlägg, som aktuarien Englund gjorde i debatten i F. K. vid behandlingen av motionerna om inrättande av en anstaltsombudsman.³⁴ Det bör slutligen även tillfogas, att tanken på en utsträckning av J. O:s kompetens till jämväl den kommunala förvaltningen visserligen upptagits i samtliga ovan nämnda motioner vid 1947 års riksdag men icke blivit föremål för något uttalande i konstitutionsutskottets utlåtanden eller över huvud nämnts i kammardebatterna.

Nils Nilsson-Stjernquist.

Den tyska staten efter kapitulationen. Efter tolv för Tyskland och hela mänskligheten ödesdigra år bröt det nationalsocialistiska Tyskland i och med sitt fullständiga militära nederlag samman. Alltsedan generalöverste Jodl och två andra representanter för »die Wehrmacht» enligt instruktion av storamiral Paul Dönitz i hans egenskap av Hitlers efterträdare och Tysklands »Führer» den 7 maj 1945 i Reims kapitulerade utan villkor och dagen därpå ratificeringen följde i Berlin-Karlshorst genom de tyska befullmäktigade Keitel, Friedeburg och Stumpf, tillhör det »Stortyska riket» det förgångna.

Sedan dess ha två upprörda år gått. Ännu har det politiska skeendet i Mellaneuropa icke stabiliserat sig, ännu har ingen fred, ja icke ens något vapenstillestånd slutits, och med tanke på de ideologiska och politiska motsättningarna i segrarlägret ligger den framtida utvecklingen insvept i dunkel. Endast ett provisoriskt bokslut är därför tills vidare tänkbart. Men även ett sådant möjliggör redan nu större klarhet i den betydelsefulla frågan, vad som stats- och folkrättsligt sett trätt i stället för det forna Hitlertyskland.

»Tredje riket» betecknade sig som »nationalsocialistisk ledarstat» och var uppbyggt som en konsekvent totalitär diktatur. I rättsligt avseende legitimerade det sin tillkomst genom den s. k. »fullmaktslagen» (Ermächtigungsgesetz) av den 24 mars 1933. I denna lag hade den kort efter Hitlers tillträde som rikskansler valda tyska riksdagen under omständigheternas tryck och efter det kommunisterna med våld satts ur spel åt den av Hitler ledda riksregeringen inrymt befogenheten att, utan riksdagens och rikspräsidentens medverkan, av egen maktfullkomlighet utfärda lagar och förordningar.

³² Se Rylanders anförande i A. K. 18/6 1947, A. K. prot. 1947: 28, s. 14.

³³ F. K. prot. 1947: 28, s. 12 f. Bergquist ifrågasatte även en rationalisering genom att anordna gemensamt kansli för J. O. och M. O.

³⁴ F. K. prot. 1947: 28, s. 14 f.

av alla slag. Denna lag, för vilken alla partier röstade med undantag av socialdemokraterna, antogs med den för grundlagsändringar erforderliga två tredjedelars majoriteten och var därför enligt Weimarförfattningen formellt rättsgiltig.

Det nationalsocialistiska Tyskland erhöll aldrig någon författning. Där- emot utfärdades under de första åren efter maktövertagandet viktiga lagar av statsrättsligt innehåll, som koncentrerade all legislativ och exekutiv makt i Hitlers person och garanterade de nationalsocialistiska principernas totala genomdrivande. Redan år 1933 tillkommo lagarna till säkerställandet av enheten mellan stat och parti och om rikets nybyggnad, och efter rikspresident von Hindenburgs död upphöjdes Hitler till »Führer» genom lagen om statsöverhuvudet.

Den väg, vilken denna efter den auktoritära diktaturprincipen uppbyggda maktstat slagit in på, är allbekant, liksom även det sätt, på vilket den nationalsocialistiska staten genom våldsannekteringar, först under fredstid och sedan under det av densamma framkallade andra världskriget, utvidgade sitt område till »das Grossdeutsche Reich».

I och med kapitulationen 1945 övergick hela statsmakten på segrarstaterna. Samtidigt upphörde »das Grossdeutsche Reich» att existera, alla territorier, som före och under kriget införlivats med Tyskland genom öppen eller camouflerad annektering (medelst skenomröstningar bland en terroriserad befolkning, upprättande av protektorat, grundande av skenstater o. s. v.), avskiljdes åter från Tyskland, de ockuperade områdena, befriades, de tidigare oavhängiga staterna blevo även de facto återupprättade.

Samtidigt blev hela Tysklands statsterritorium militärt besatt av segrarmakterna. Kort efter fientligheternas upphörande avgåvo de fyra allierade regeringarna den 5 juni 1945 en deklaration om ockupationens ändamål av innehåll, att de »hiermit die oberste Regierungsgewalt in Deutschland übernehmen, einschliesslich aller Befugnisse der deutschen Regierung, des Oberkommandos der Wehrmacht und der Regierungen, Verwaltungen oder Behörden der Länder, Städte und Gemeinden». Uttryckligen tillfogades: »Die Übernahme der erwähnten Regierungsgewalt zu den vorstehend genannten Zwecken bezweckt nicht die Annektierung Deutschlands». Däremot förbehöll sig de fyra makterna befogenhet att vid en senare tidpunkt fastställa Tysklands gränser och rättsliga status.¹

På grundval av överenskommelserna i Jalta (den 11 febr. 1945) och Potsdam (den 2 aug. 1945) blev Tyskland delat i fyra zoner, av vilka de fyra segrande stormakterna erhöillo ockupationsrätt över var sin. Vidare skapades en särställning för Berlin, som ligger inom den ryska zonen, i det att staden indelades i fyra sektorer och besattes av alla fyra staterna. Efter det den lagstiftande makten under en kort tid varit uppdelad på var och en av de ryska resp. västallierade överbefälhavarna, skapades den 5 juni 1945 för ett gemensamt utövande av den högsta regeringsmakten det *allierade kontrollrådet*, vilket skulle bestå av överbefälhavarna för vardera av de fyra ockupationsarméerna.² I de fyra zonerna fungera särskilda

¹ Déclaration concernant les organismes de contrôle en Allemagne.

² Déclaration concernant la défaite de l'Allemagne et la prise de l'autorité suprême à l'égard de l'Allemagne par les quatre Gouvernements.

militärregeringar i egenskap av de fyra staternas ockupationsmyndigheter. För Berlin tillsattes en kontrollrådet underställd militärkommission bestående av fyra ledamöter, vanligen benämnd »Alliierte Kommandantura».

Det är dessa fakta och förhållanden man har att utgå ifrån, om man söker svar på *den statsrättsliga frågan*, huruvida det f. n. överhuvud taget alltjämt existerar någon Tysk stat. Riket har brutit samman och delats, samtliga centrala myndigheter och ämbetsverk (däribland »Reichsgericht» i Leipzig) ha upplösts, de skilda zonerna styrs i många hänseenden efter olika principer och lagar. I Tyskland har därför offentligen den uppfattningen hävdats, att någon tysk stat icke längre existerade och att de tyska zonerna resp. delstaterna vore att anse som dess successorer. I synnerhet den nya bayriska författningen utgår från denna uppfattning. Det heter där i art. 178, att Bayern kommer att biträda en framtida demokratisk tysk förbundsstat, som vilar på en frivillig sammanslutning av de tyska delstaterna. Till dess anser sig Bayern därmed inta samma ställning som före grundandet av tyska riket 1871.

Den politiska utvecklingen har emellertid icke bekräftat denna uppfattning, som även utgår från oriktiga folkrättsliga hypoteser. Den kände tyske statsrättsläraren Hellmuth Lönning, numera president i Thüringens regeringsrätt, har i denna fråga avgivit ett utlåtande (publicerat i Deutsche Rechtszeitschrift 1946, s. 129), som resulterar i ett bestämt hävdande av den tyska statens fortbestånd. Med fog åberopar han i första hand de allierades ovan omtalade deklaration av den 5 juni 1945, vari en annektering av Tyskland uttryckligen förnekas, varför den militära ockupationen icke kan innefatta en slutgiltig erövring (debellatio) utan endast en tillfällig, om än till tiden obestämd militär besättning (occupatio bellica). Är detta riktigt, så existerar det följaktligen — även om man bortser från det i tyska folket alltjämt levande medvetandet om att utgöra en nation (det s. k. »Staatsbewusstsein») — ett tyskt statsterritorium, som, med reservation för slutgiltiga gränsregleringar, utgöres av ockupationszonernas områden, och det finns ävenså tyska medborgare. Vidare finns där ett centralt högsta regeringsorgan, det allierade kontrollrådet. Enligt segrarmakternas beslut i Potsdam den 2 aug. 1945 (III A mom. 1) tillkommer kontrollrådet den högsta statsmakten för Tyskland i dess helhet. Inom den internationella folkrättsvetenskapen företräder den förhärskande meningen den ståndpunkten, att den ockuperade staten på ett ej annekterat område aldrig utövar sin egen utan det ockuperade landets statsmakt, i vars ställe den trätt med stöd av en originär, av folkrätten garanterad rätt. Även om denna uppfattning ej är aldeles oomstridd, kan dock en occupatio bellica aldrig för den ockuperade staten medföra en övergång på densamma av det ockuperade landets suveränitets-rättigheter. Bestämmelserna i 1907 års lantkrigsreglemente lämna enligt sin ordalydelse icke rum för någon annan tolkning. Vidare bör beaktas, att de tyska zonerna från de ockuperade staternas synpunkt alltjämt äro att betrakta som främmande land, att ockupanternas inhemska lagar icke gälla inom det tyska området, att dess invånare äga och (t. ex. genom födsel eller äktenskap) förvärva tyskt medborgarskap, samt att tyskarna utanför Tysklands gränser bibehållit sitt medborgarskap. Det tyska riket fortbestår alltså på grund av sin juridiska

identitet, ehuru ej blott den tidigare regimen avskaffats utan därutöver alla synliga uttryck för en enhetlig regeringsmakt för ögonblicket saknas.

Den här framförda uppfattningen, som har slagit igenom, har även besannats av den politiska utvecklingen. Redan under kriget uttalade sig Churchill i denna anda, och även Stalin förklarade: »Män som Hitler komma och gå, men det tyska folket och den tyska staten komma att bestå». Även Potsdambesluten (III A 9, 4 st.) ställde för framtiden i utsikt skapandet av centrala regeringsmyndigheter i Tyskland, liksom sådana varit på tal under senare konferenser mellan de allierade statsmännen. Särskilt betecknande är, att den amerikanska militärregeringen med tanke på den ovannämnda bestämmelsen i den bayerska författningen i en skrivelse till det bayerska parlamentets president förklarat sig vilja erkänna ett bayerskt medborgarskap endast under den förutsättningen, att detta automatiskt medförde tyskt medborgarskap (jfr Apelt, »Die bayrische Verfassung», Deutsche Rechtszeitschrift 1947, s. 4). I vad mån västmakterna i framtiden komma att vidhålla denna ståndpunkt, är det naturligtvis än så länge omöjligt att förutse.

Frågan om den nuvarande *ockupationens rättsliga natur* och rättsliga gränser är icke enkel att besvara.³ Den leder till svåra problem av stor räckvidd. Den nuvarande militära ockupationen av Tyskland är i mer än ett hänseende ett folkrättsligt novum. Krigstillståndet kvarstår alltjämt, även om vapnen tiga sedan mer än två år. Sålunda förklarade förste statssekreteraren i Foreign Office den 2 april 1946, att »Hans Majestäts regering betraktade sig såsom allt fortfarande i Krigstillstånd med Tyskland».⁴

Den enda folkrättsliga grundvalen för en militär ockupation under krig är den vid fjärde Haagkonferensen 1907 beslutade konventionen angående lantkrigsreglementet, vilket i 3 kapitlet (art. 42—56) innehåller bestämmelser om *occupatio bellica*. Därigenom har folkrättslig sedvanerätt kodifierats. Vid denna konventions antagande och i de regler, som fastställdes genom 1929 års Genèvekonvention angående hemsändandet av krigsfångar även som i all hittillsvarande folkrättslig litteratur har man utgått ifrån, att krigshandlingarnas upphörande brukar följas av ett snart fredsslut. *Occupatio bellica* tillåter temporär, på krigsrättsliga normer vilande utövning av makthöghet på fientligt område. Den utgör en krigshandling, ämnad att med våld nedbryta den krigförande motståndarens vilja. Mot densamma står *occupatio pacifica*, som måste grunda sig på ett mellanstatligt fördrag; den kan t. ex. användas för att säkerställa ett fredsfördrag, så som fallet var i Versaillesraktaten 1919; den ockuperande statens rättigheter framgå då av fördragets bestämmelser. Mellan dessa står ockupationen på grundval av ett vapenstilleståndsavtal, och densamma förenar element ur såväl *occupatio bellica* som *occupatio pacifica*.

Om Haagkonventionen icke kan anses ha åsyftat ett tillstånd som det nu rådande, saknas å andra sidan ett avtal för att tillämpa reglerna om *occupatio pacifica*. De allierades deklaration är en ensidig förklaring. Icke

³ Jfr Gunnar Bomgren, »Tysklands ockupation som rättsproblem», Handels-högskolans i Göteborg skriftserie 1947 nr 1.

⁴ För möjligheten av ett under flera år bestående krigstillstånd utan krigshandlingar är Wilna-konflikten 1920 i visst hänseende ett exempel. Litauen betraktade sig såsom i krig med Polen ända till år 1927.

ens något avtal om vapenstillestånd har slutits; i dess ställe står dock ett ratificerat kapitulationsinstrument av mellanstatlig betydelse. Man har därför hävdad, att i anseende till den tyska kapitulationen och de ovanliga och enastående förhållandena en specialfolkrätt skulle ha skapats av segrarmakterna. Säkert avse ockupationsmakterna, i enlighet med besluten i Jalta och Potsdam, genom ockupationen ej så mycket att företaga en krigshandling som att förbereda och trygga den kommande freden. Härvid bör emellertid beaktas, att staterna inom folkrättsgemenskapen icke självmant kunna ändra folkrätten, utan äro bundna vid gällande folkrättsregler, även när de ha att göra med en fullständigt nedkämpad, sin handlingsförmåga berövad motståndare, som själv otaliga gånger medvetet kränkt folkrätten. Härvidlag kan ej heller någon ändring anses ha skett genom Förenade Nationernas av Tysklands motståndare skapade författning (art. 107). Här som alltid i folkrätten gäller satsen »Pacta tertiis nec nocent nec prosunt».

Hur man än bedömer den pågående säregna ockupationen, bör man nog, vid avsåknaden av andra rättsgrunder, utgå ifrån, att — vid sidan om de rättsverkningar, som härleda sig från kapitulationsakten och den national-socialistiska regimens upphörande — segrarmakternas befogenheter i samband med Tysklands ockupation visserligen icke bestämmas men dock begränsas av Haagkonventionen. Artikel 43 i Lantkrigsreglementet, som tillåter den ockuperade staten att vidtaga alla på honom ankommande åtgärder för att såvitt möjligt återställa och trygga den allmänna ordningen och det offentliga livet, lämnar segrarna, som ju stodo inför kaotiska förhållanden i Tyskland och inför uppgiften att utrota nationalsocialismen, en vid ram och stort spelrum. Dessa befogenheter gälla även näringslivet.⁵

Här måste nämnas, att besättandet av en del av det tidigare tyska statsområdet icke har karaktären av *occupatio bellica* utan av *debellatio*. Detta gäller för de områden, som icke höra till besättningszonernas länder, i synnerhet för de öster om den s. k. Oder-Neisse-linjen belägna delarna av Preussen. Där förberedes genom besättandet en annektering, vilket bl. a. framgår av evakueringen av hela den tyska befolkningen och de ryska och polska regeringarnas besittningstagande av dess *privategendom*. Full klarhet och definitiv gränsdragning kan åstadkommas först i och med segrarstaternas inbördes enande och därmed i sammanhang stående återställande av fredstillstånd.

De väster om Oder-Neisse-linjen av ockupationsmakterna i zoner sammanslutna och det allierade kontrollrådets överhöghet underställda områdena sönderfalla i aderton länder, som endast till ringa del äro identiska med de tidigare tyska länderna och provinserna. De äro i ryska ockupationsområdet följande: Thüringen, Land Sachsen, Provinz Sachsen-Anhalt, Brandenburg och Mecklenburg-Vorpommern; i franska ockupationszonen: Rheinland-Pfalz, Saarland, Südbaden och Südwürttemberg; i amerikanska zonen: Bayern, Nordwürttemberg-Nordbaden, Hessen (inklusive den tidigare preussiska provinsen Hessen-Nassau) och enklaven Bremen; i brittiska zonen: Nordrhein-Westfalen, Niedersachsen, Schleswig-Holstein och

⁵ Den svåra frågan om den tyska *privategdomens* folkrättsliga ställning vid den rådande ockupationen av Tyskland, en fråga av betydelse även för Sverige, behandlas i G. Bomgrens förut citerade arbete, s. 17.

Hamburg. Hårtill kommer staden Berlin, som har erhållit karaktären av land.

Den i samband härmed politiskt och statsrättsligt viktigaste händelsen är den genom kontrollrådets lag nr 46 av den 25 febr. 1947 verkställda upplösningen av staten *Preussen*, dess centralregering och alla preussiska delstatsmyndigheter. »Staten Preussen», heter det i ingressen till lagen, »som sedan gammalt varit bärare av militarism och reaktion i Tyskland, har i verkligheten upphört att bestå. Lett av intresse för fredens upprätthållande och folkens trygghet och fyllt av önskan att trygga det vidare återställandet av det politiska livet i Tyskland på demokratisk grund, utfärdar kontrollrådet följande lag».

Lagstiftande befogenheter tillkomma i dagens Tyskland, jämte kontrollrådet, även de olika zonernas militärregeringar, varjämte också de tyska delstatsregeringarna i viss utsträckning äga befogenhet att med ockupationsmakternas godkännande utfärda lagar. Kontrollrådet utfärdar sina förordningar enhetligt för hela det kontrollområde, som står under dess överhöghet. De utkomma på franska, ryska och engelska språken samt i en icke autentisk och icke undertecknad tysk översättning i »Amtsblatt des Kontrollrats in Deutschland» (utgivet av Allied Secretariat, Elssholzstrasse 32, Berlin). Dessa förordningar utfärdas med stöd av direktiv nr 10 av den 22 sept. 1945 i fem olika former, nämligen som proklamationer (ärenden av särskild vikt och betydelse), lagar (för allmän tillämpning), befallningar (krav på Tyskland), direktiv (förvaltningsärenden) och instruktioner (riktade omedelbart till viss förvaltningsmyndighet).

Kontrollrådets lagstiftande verksamhet har undan för undan fått en allt större betydelse, vilket naturligtvis gagnar rättsenheten. Kontrollrådet konstituerades i augusti 1945 och förklarade det vara dess första uppgifter att trygga de allierades seger, förstöra den tyska krigspotentialen och utrota nationalsocialismen. Utöver detta program vidtoges omedelbart — och detta står i samklang med art. 43 i lantkrigsreglementet — åtgärder för att återupprätta den i och med regimen sammanbrott upplösta allmänna rättsordningen. Genom lag nr 1 den 20 sept. 1945 upphävdes i enlighet därmed de politiska lagar, på vilka nationalsocialismen baserade sig. Hit höra fullmaktslagen och lägen om enheten mellan stat och parti, vilka redan omtalats ovan; samtidigt avskaffades lagbestämmelserna om förbud mot bildande av partier, om införandet av hakkorsflaggan, om bildandet av Hitlerjugend, om upprättandet av Gestapo, de bägge Nürnbergska raslagarna samt alla övriga undantagslagar riktade mot personer av judisk härstamning. Vidare förbjöds (art. II) tillämpningen av sådana lagbestämmelser, genom vilka någon kunde gynnas på grund av sin tillhörighet till nationalsocialistiska organisationer eller lida förfång på grund av sin religion, ras, nationalitet eller opposition mot nationalsocialismen. Genom lag nr 2 upplöstes alla nationalsocialistiska organisationer, av vilka det förutom partiet fanns sammanlagt 62, och genom lag nr 34 upplöstes »die Wehrmacht». Mot militarismen riktade sig förbuden mot all militär utbildning, mot upprättande av militära anläggningar, mot bärande av nazistiska eller militära uniformer, ordnar, beteckningar och fanor, mot allt uppträdande i militär

marschordning och mot all militär propaganda och agitation; böcker och skrifter av nazistiskt eller militaristiskt innehåll skulle indragas.

Samtidigt utfärdades den för rättslivet viktiga provisoriska bestämmelsen, att de nationalsocialistiska lärorna icke längre få läggas till grund för tolkning av lagbestämmelser; i den mån lagar från Hitlertiden förbliva i kraft, skola de utan hänsyn till regeringsförklaringar, ingresser eller statliga instruktioner tolkas efter lagtextens klara ordalydelse. Ur straffrätten avlägsnades de speciellt nazistiska bestämmelserna, t. ex. analogiens tillåtlighet och hänsynstagandet till »das gesunde Volksempfinden», föreskrifterna om hög- och landsförräderi samt om tvångskastrering av förbrytare. Strafflagen är f. n. under omarbetning (jfr även Svensk Juristtidning 1947, s. 224).

Särskilt känd är lagen nr 10 av den 22 dec. 1945 ang. bestraffning av brott mot freden, av krigsförbrytelser och av brott mot mänskligheten (jfr Ivar Strahl, Svensk juristtidning 1946, s. 813). Dessa bestämmelser motsvara i stor utsträckning det materiellrättsliga innehållet i den av segrarmakterna den 8 aug. 1945 undertecknade överenskommelsen ang. upprättande av internationella militärdomstolar för dömande av större krigsförbrytare (major war criminals), vilken överenskommelse bildar underlaget för processerna i Nürnberg, processerna på grund av ohyggligheterna i koncentrationslägren och liknande både förevarande och framtida brottmål. För Sverige och andra neutrala länder har lagen nr 5 ang. övertagande och omhändertagande av tysk egendom i utlandet kommit att få särskild betydelse. Denna lag utfärdades för att förverkliga de beslut, som de allierade fattat redan vid konferensen i Bretton Woods år 1944; för Sverige, som redan 1945 vidtagit åtgärder i överensstämmelse därmed, blev lagen särskilt aktuell genom det 1947 ratificerade avtalet i Washington.⁶ Genom kontrollrådets lag överfördes all allmän och enskild utanför Tyskland befintlig egendom på en kommission, bildad av representanter för de fyra ockupationsmakterna (art. II).

Civilrätten förblev tämligen orörd, endast ur äktenskaps- och arvsrätten avlägsnades de — icke särskilt talrika och föga betydande — bestämmelser, som voro av nationalsocialistisk prägel (nazismen hade lämnat »Bürgerliches Gesetzbuch» så gott som oförändrad). Mycket viktig var däremot på jordbrukets område upphävandet av 1933 års arvegårdslag, som gällde för 700.000 bondgårdar och bl. a. hade medfört förbud att avyttra eller in-teckna dylika gårdar. Ägare av jordbruksfastighet är i motsats till tidigare gällande rätt åter behörig att efter eget skön borttestamentera sin egendom, men för överlåtelser fordras numera statligt tillstånd. Kvar står vidare myndigheternas rätt att öva tillsyn över gårdarnas skötsel, vilken rätt även gäller ifråga om större jordbruksfastigheter.

På finansväsendets område ha skattesatserna höjts våldsamt, och även andra skattehöjningar ha genomförts. Av socialpolitisk betydelse är, att i större fabriker och företag arbetarna — liksom fallet var under Weimarrepubliken — åter skola välja driftsråd, vilka skola tillvarataga arbetarnas intressen. Genom proklamation nr 3 fastställdes grundvalarna för återupp-

⁶ Jfr Kurt Holmgren, »Lagstiftningen om den tyska egendomen och dess tillämpning», Svensk juristtidning 1947, s. 329.

byggnaden av rättsskipningen, vilka bygga på principen om allas likhet inför lagen; samtliga under Hitlerregimen av politiska, religiösa eller ras-skäl fälda domar skola upphävas.

Hur betydelsefull denna kontrollrådets naturligtvis ännu ej avslutade lagstiftning än är, så har den ändock icke kunnat eller velat förhindra, att en stor och svårbemästrad splittring av lagskipningen inträtt till följd av att fyra militärregeringar stå jämsides och var å sin sida utfärdar lagar. Visserligen råder i de engelska och amerikanska zonerna sedan någon tid ett omfattande intimt samarbete, varigenom en viss parallellitet i rättsförhållandena inträtt, men skillnaderna i förhållande till de övriga zonerna äro dock mycket betydande. I synnerhet i Sovjetzonen, där 1945 bl. a. under namnet »Bodenreform» företagits en uppdelning av de stora jordagodsens, en reform av utomordentlig agrarpolitisk och sociologisk betydelse, försiggår det legislativa arbetet trots kontrollrådets lagstiftning och den gemensamma fronten mot nationalsocialismen i stor utsträckning enligt särskilda principer. Ytterligare bidrager till splittringen, att även de aderton delstatsregeringarna, som redan sagts, äga utfärda vissa lagar.

En redogörelse för lagstiftningen i de enskilda zonerna och länderna ligger utom ramen för denna uppsats. Bland det mycket stora antalet betydelsefulla lagar med lokalt begränsad giltighet må här nämnas: de i den brittiska och den amerikanska zonen likalydande antikartelllagarna (lagar angående förbud mot överdriven koncentration av tysk ekonomisk kraft), den thüringska nya strafflagen av den 1 nov. 1945 samt den för Brandenburg utfärdade förordningen ang. »pålitliga antifascisters» (lekmäns) kompetens att utöva domarämbetet.

Gerhård Simson.

Den åländska självstyrelsen. Landskapet Åland konstituerades i Finland såsom särskild rättsorganisation genom *lagen om självstyrelse för Åland* av den 6 maj 1920 samt *lagen innefattande särskilda stadganden rörande landskapet Ålands befolkning* av den 11 augusti 1922, vardera gällande såsom grundlagar i Finland.

Dessa lagar hade tillkommit för att göra slut på den elakartade konflikt, som uppkommit genom ålänningarnas intensiva kampanj för anslutning till Sverige. Den första lagen — vanligen kallad Självstyrelselagen — bygger direkt på Regeringsformens 51 § 2 mom., vari förutsättes medborgerlig självstyrelse i större områden än kommunerna. Den senare lagen, Garantilagen, tillkom efter det Nationernas Förbund rekommenderat vissa tillägg till Självstyrelselagen.

Det självstyrelsesystem, som uppkom på Åland, har i praktiken uppvisat en mängd luckor, i synnerhet när det gäller landskapets kompetenssfär på lagstiftningsområdet, vilket föranlett ständiga irritationsmoment, och detta har varit ett hinder för utvecklandet av goda relationer mellan landskapet och riket. Sådana olösta problem ha varit frågan om inlösningsrätten, flaggfrågan, värnpliktsfrågan, frågan om hembygdsrätten o. s. v., men trots allt detta har självstyrelsen småningom utbyggt till en praktisk realitet, som

fört mycket gott med sig för den åländska befolkningen. Kravet på ökat nationalitetsskydd har under de senaste åren även hört till desiderata bland ålänningarna.

Frågan om en allmän översyn av gällande lagstiftning har därför skymtat i olika sammanhang. Ett förslag tillkom 1939, då regeringen Cajander lät uppgöra ett sådant, ehuru det ej tillfredsställde ålänningarna. Det var närmast avsett att vara en ersättning för den värnplikt, som man ärnade genomföra på Åland i samband med en planerad revision av neutralitetskonventionen av år 1921. År 1943 vände sig ålänningarna till riksdagen i en motion, som emellertid blev liggande i statsrådet. De förändrade politiska förhållandena ha gjort, att dess innehåll ej mera motsvarar de åländska önskemålen. På våren 1945 begynte åter vissa separatistiska strävanden göra sig gällande, men samtidigt framfördes alternativt krav på en grundlig revision av landskapslagstiftningen. Finlands regering meddelade, att den ställde sig förståendefull till de åländska önskemålen. En statskommitté tillsattes, och den blev på våren 1946 färdig med sitt förslag, och den 6 nov., Gustav Adolf-dagen samma år, avgav regeringen en proposition i ärendet till riksdagen.

Avsikten med det nya lagförslaget är ingalunda att förändra landskapets statsrättsliga status, utan endast att trygga nationalitetsskyddet. I stället för de två lagar, som nu gälla, skulle komma en enda lag. Den internationella garantin önskar man inte avstå ifrån, utan regeringen föreslår i lagförslaget att så snart det internationella läget det tillåter, de internationella garantierna skola återupplivas, närmast väl avseende Förenta Nationerna. Egendomligt förefaller det dock, att i lagen skulle inryckas en dylik direkt förpliktande bestämmelse.

I lagförslaget införes nu begreppet *hembygdsrätt*, vars förvärv göres beroende av mantalsskrivning samt femårig bosättning i landskapet. Denna hembygdsrätt berättigar till deltagande i landstings- och kommunala val. Härmed förknippas även rätten att förvärva fastighet på Åland, varigenom jordens bevarande i åländska händer beaktas mera än för närvarande. En lösningslag, som förutsättes redan i Garantilagen, har hittills ej kunnat fås till stånd, vilket berott på meningsskiljaktigheter ifråga om hembygdsrätten. Lösningsrätten skall utövas av landskapet, den kommun, inom vilken fastigheten befinner sig, eller enskild som har hembygdsrätt. Prisfrågan avgöres i sista hand av underdomstolen. Inlösningsrätten kan utövas vid köp, gåva eller byte. Med hembygdsrätten förknippas även andra rättsverkningar. Endast person, som har dylik rätt, får driva öppen näring i landskapet. Hembygdsrätten beviljas av landskapsstyrelsen, såsom landskapsnämnden enligt förslaget kommer att benämnas. I vissa fall kan hembygdsrätt beviljas vid kortare bosättningstid. Bestämmelserna rörande hembygdsrätten medföra betydande svårigheter för inflyttning till landskapet, och innebära sålunda ökat skydd för svensketens bevarande.

Jämlikt lagförslaget skall landskapet bilda en egen valkrets, när befolkningen deltar i val av riksdag och elektorer för val av republikens president. Härigenom skulle ålänningarna alltid bli representerade i riksdagen och vid presidentvalen. Detta innebär en betydande förbättring, i synnerhet som valet kan ske mellan olika intressekretsar och inte såsom nu är fallet då

man är tvungen att på förhand enas om en eller två kandidater och sedan söka dirigera alla röster på denna lista. Partimeningsolikheter äro av underordnad betydelse på Åland. Stora flertalet tillhör Svenska Folkpartiet. Ålänningarna ha även nu varit representerade vid de flesta riksdagar.

I fråga om landstingets verksamhet har man i det nya förslaget inte kommit med några egentliga förändringar. Landstingsmännen skola väljas genom omedelbara, hemliga och proportionella val med allmän och lika rösträtt för alla 21 år fyllda män och kvinnor. Landstinget sammankommer årligen för en tid av 30 dagar, fördelade på två sessioner. Landstinget arbetar enligt en arbetsordning, som i många stycken påminner om riksdagens.

Regeringens representant i landskapet är landshövdingen, som utses av republikens president efter det överenskommelse om personen träffats mellan presidenten och landstingets talman. På landshövdingen ankommer, förutom att bevaka de statliga intressena, att jämte statens myndigheter omhänderta den förvaltning, som alljämt ankommer på riket. Å honom ankommer även vissa parlamentariska uppgifter, bl. a. öppnar han landstingets sessioner och avslutar dem. Dessutom kan han med presidentens begivande upplösa landstinget. Nytt i förslaget är att vissa uppgifter kunna överföras från landshövdingen till annan person. Det torde närmast vara fråga om hans ställning inom den s. k. Ålandsdelegationen, varigenom annan person än landshövdingen kan förordnas till ordförande. Såsom högsta förvaltningsmyndighet inom landskapet fungerar landskapsstyrelsen, vilken såsom hittills kommer att bestå av ett lantråd och fyra medlemmar.

En genomgående tendens i det nya lagförslaget har varit, att man försökt bortarbeta alla oklarheter, som under de gångna åren föranlett missnöje. På grund av den restriktiva tolkning av självstyrelselagen, som gjort sig gällande, har en mängd landskapslagar fått förfalla eller också ha de blivit omarbetade många gånger, innan de vunnit presidentens godkännande. Landskapets kompetenssfär har nu noggrant preciserats och i många fall t. o. m. utvidgats.

Gränsdragningen följer alljämt principen, att de på riket ankommande frågorna ha uttryckligen angivits. Man har härav någon gång dragit den slutsatsen, att landskapslagstiftningen vore den primära och rikslagstiftningen den sekundära. Så är naturligtvis inte fallet. Det beror enbart på lagtekniska orsaker att man följt denna enumerationsmetod, när det gällt rikets kompetens. Denna omfattar bl. a. följande områden: frågor av grundlagsnatur, frågor rörande riksområdet, dess gränser, krig och fred; arbetsplikt, folkförsörjning, husundersökning, statslån, yttrande-, församlings- och föreningsfrihet, förhållande till utländska makter, riksflygga, vapen, statens ämbetsverk, sjöfart, lots- och fyrväsendet, lufttrafik, försvarsväsen, tull, post, telegraf, telefon, mynt, mått och vikt. Vidare familje-, arvs-, och förmynderskapsrätten, straff- och processrätten, utskökningsväsendet, kolonisationslagstiftningen, handels-, växel-, check-, sjörätt, lagstiftningen angående alkohol och arbetarskydd samt nya lagstiftningsområden. All övrig lagstiftning hänföres i huvudsak till landskapet.

Till dess kompetenssfär höra bl. a. följande områden: kommunallagstiftningen, allmän ordning och säkerhet, stadsplane-, byggnads-, brandväsendet,

fattigvård, skollagstiftning, vägbyggnad, skjutshållning, expropriation för landskapets egna behov, jordlagstiftningen, jordbruket och dess binäringar, betesvård, fiske, jakt, näringslagstiftningen, den lokala sjötrafiken, naturskyddet, hälso- och sjukvård, varigenom sjukvårdspersonal, främst läkare, som erhållit sin utbildning i Sverige, kan anställas.

Det ligger i sakens natur att landskapets tjänstemän skola vara svenskspråkiga. Även statens tjänstemän på Åland böra äga fullständig förmåga att i tal och skrift behärska det svenska språket. I Garantilagen ingår långtgående stadganden rörande skyddande av det svenska språket inom landskapets undervisningsväsen, men det nya lagförslaget kompletterar ytterligare lagens bestämmelser. Genom att privat skola får grundas på Åland endast efter landskapsstyrelsens samtycke har man uteslutit varje möjlighet att öppna finska läroanstalter, vilket hittills varit teoretiskt möjligt.

Beträffande värnplikten stadgas i lagförslaget, att enär det visat sig omöjligt att i praktiken ordna frågan om de åländska ynglingarnas tjänstgöring vid lots- och fyrverket, denna tjänstgöring kan fullgöras vid de civila verken på Åland. En speciallag i ärendet skall utarbetas i samråd med landstinget. Den s. k. ålandskommittén, som behandlat frågan, har numera avgivit sitt betänkande och föreslagit fullständig befrielse från värnplikt. Av intresse kommer att vara att se om riksdagen på eget initiativ skall gå in för en dylik långtgående ändring, eller om regeringen själv kommer att göra ändring i sin proposition.

Flaggfrågan, som en längre tid varit ett tvistefrö, har lösts på det sättet, att utom riksflaggan och utan att dess ställning kränkes, ålänningarna berättigas att använda en särskild landskapsflagga, varom bestämmelser utfärdas genom en speciallandskapslag. Åland skall få eget vapen; dessutom kommer landskapet att kunna utdela egna förtjänsttecken för medborgerlig dygd och för verksamhet till fromma för landskapet. Denna rätt får dock inte kränka den rätt, som tillkommer republikens president.

Landskapslag sändes via landshövdingen till presidenten. För närvarande gäller att därest denne inte inom tre månader gjort bruk av sin vetorätt, blir landskapslagen lag. Om presidenten däremot finner att landstingets beslut strider mot rikets allmänna intresse eller att landstinget överskridit sina befogenheter, låter han landskapslagen förfalla.

I det nya förslaget har presidentens vetorätt inskränkts i betydande grad, vilket självfallet väckt betänkligheter på många håll. Presidenten skall enligt lagförslaget göra bruk av sin vetorätt endast för den händelse att landskapslagen överskridit landskapets kompetenssfär eller att den äventyrar landets yttre eller inre förhållanden. Utlåtande rörande lagarna skola inhämtas såsom hittills, men dessutom har Ålandsdelegationen beretts tillfälle att yttra sig.

Statens förvaltning på Åland bestrides med statsmedel. Inkomst- och förmögenhetsskatten uppbäres av staten, men landskapet får för närvarande besluta rörande beskattning i följande fyra fall: inkomsterna från mantalpengarna, näringskatter, nöjesskatter samt tilläggsskatt i anslutning till statens allmänna inkomstbeskattning, att utgå enligt enahanda grunder samt påföras och uppbäras i samband med inkomstskatten, tillfällig extra beskattning samt avgifter rörande anlåtande av landskapets inrättningar.

Landshövdingen har en viss kontrollrätt i dessa frågor, och han kan stundom även förbjuda beslutens verkställighet.

Det är klart att dessa beskattningsformer inte kunna pressas alltför långt. Skattetrycket skulle lätt kunna bli större på Åland än annorstädes i riket, om landskapet vore hänvisat enbart till sina egna inkomstkällor. Därför finns det stadgat, att om autonomins skattebehov är i förhållande till de förmåner landskapet åtnjuter proportionsvis högre än beskattningen i medeltal för motsvarande ändamål annorstädes i riket, skall landskapet erhålla bidrag ur statsmedel, vilket bidrag utges i tre-års-perioder. Även extra ordinarie utgifter bestridas med statsmedel och delvis med landskapets medel. Ursprungligen var det meningen att landskapet till största delen skulle kunna reda sig med de inkomstkällor, som upptogs i lagen, men budgetbristen har blivit allt större, isynnerhet sedan nya förvaltningsgrenar övertagits av landskapet. Under krigsåren har budgetbidraget uppgått till c:a 10—17 miljoner mark, medan de ordinarie inkomsterna ha uppgått till knappa två miljoner. Gällande lag saknar klar formulering rörande budgetbidraget, men under årens lopp har utbildat sig en viss praxis, som följts vid regleringarna. I det nya förslaget har inryckts en bestämmelse om att landskapet självt får besluta rörande grunderna för sin beskattning. I syfte att lätta landskapets ekonomiska ställning har bestämts, att avräkning skall äga rum årligen. Tidigare gällande praxis har i huvudsak följts vid utarbetandet av de nya stadgandena.

Den finansiella utjämningen verkställs av ett särskilt organ, Ålandsdelegationen, vars medlemmar utses av statsrådet och landstinget med landshövdingen som ordförande. Detta organs verksamhet omregleras grundligt. Det skall hädanefter inte blott ombesörja den finansiella avräkningen, det skall även avge utlåtanden och uppgöra förslag till förordningar. Som en nyhet har vidare inryckts, att landshövdingen innan han får förbjuda verkställigheten av ett beslut av landskapsstyrelsen först skall inhämta justitiekanslerns utlåtanden.

Budgeten fastställs av landstinget för ett år åt gången. Man skiljer mellan ordinarie och extra ordinarie budget. Vissa vederlagsmedel, som falla utanför den finansiella avräkningen, budgeteras i en särskild budget.

Denna korta resumé visar, att det är ett grundligt revisionsförslag, som överlämnats till riksdagen. På många håll i landet har förslaget väckt betänkligheter, men man räknar med att propositionen i huvudsak kommer att godkännas. Innan förslaget blir lag, skall landstinget även behandla saken. Det har säkert varit en svår uppgift för regeringen att sammanjämka de många olika synpunkterna i denna säregna lagstiftningsfråga, men propositionen bär vittne om framsynthet hos regering och president.

Riksdagens behandling av propositionen har dragit ut på tiden. Lagförslaget har ännu inte godkänts i andra läsning. Under utskottsbehandlingen har flere modifikationer införts, vilka äro av sådan art, att de knappast skulle godtagas av det åländska landstinget. Så länge riksdagen inte behandlat ärendet, är regeringens inställning obekant. Pressopinionen tyckes emellertid vänta sig att regeringen skall uppträda till förmån för sin proposition.

Bertel Cronhjort,
Helsingfors.

Till frågan om kommunernas indelning från statistisk synpunkt. Docenten Hannes Hyrenius har i en artikel i Statsvetenskaplig

tidskrift 1946, s. 373 ff., tagit upp till kritisk granskning under tecknads arbeten om yrkesgruppernas fördelning i Sveriges kommuner 1930 och 1940 (*Geographica* nr:is 13 och 18) och där framlagda försök till en ny näringsgeografisk klassificering av kommunerna. Detta är synnerligen glädjande, då ett samarbete för att skapa en användbar kommunindelning är absolut nödvändigt. Den av mig framlagda typindelningen avsåg att ersätta dels den av Statistiska centralbyrån i befolkningsstatistiken praktiserade uppdelningen i A-, B-, C- och D-kommuner, dels också de för näringsgeografiskt ändamål vida bättre men dock ej tillfredsställande indelningar efter den dominerande eller karakteristiska näringsgrenen, som införts av Sundbärg, Höijer, Linders, Socialstyrelsen, Socialvetenskapliga institutet m. fl. Statistiska centralbyråns indelning går efter den procentuella andel, som grupp I (jordbruk med binärningar) utgör av hela befolkningen, men tar därjämte hänsyn till agglomereringsgraden. De övriga här nämnda indelningarna bygga framför allt på proportionerna mellan taxeringsvärdena på jordbruksfastighet och annan fastighet. Av dessa värden äro taxeringslängdernas siffror ur principiell synpunkt sämst (Enequist 1943, sid. 59 ff.), yrkesstatistikens bäst.

Vid användandet av yrkesstatistiken bör dock givetvis hänsyn tagas också till de lokalt produktiva näringarna, ej blott till de areellt produktiva, så som skett vid Statistiska centralbyråns indelning. Dessutom måste en klyvning av grupp I genomföras. Hyrenius instämmer tydligen i min åsikt, att det framför allt är den heterogena karaktären av grupp I, som är orsak till svårigheterna att använda yrkesstatistiken. Till denna grupp föras yrkesutövare inom jordbruk, skogsbruk och fiske, d. v. s. inom de areella näringsgrenarna, men hit räknas också en hel mängd yrkesutövare av obestämt slag, så fort de ha ett litet gårdsbruk, förslagsvis av mig benämnt dvärgbruk (2—5 ha). För bestämmande av en kommuns karaktär är det därför av yttersta vikt att skilja åt de verkliga jordbrukarna, som ha jordbruk som huvudnäring, från de småbruksinnehavare, vars jordbruk endast i ringa mån bidrar till deras uppehälle. I fråga om metoden för detta avskiljande av de verkliga jordbrukarna gå dock Hyrenius' och mina meningar i sår.

Min metod är mycket schematisk och består i en kombination av yrkesräkningen och jordbruksräkningen. Metoden förutsätter, att innehavare av dvärgbruk icke ha sin huvudsakliga utkomst av jordbruk, varför de tillsammans med skogsbruk och fiske ha förts till jordbrukets binärningar. Jordbrukare med 5 ha jord ha ansetts kunna av jordbruk få en inkomst, som kan vara deras huvudsakliga uppehälle, och ha förts till en särskild grupp »egentliga» jordbrukare. Tyvärr kunde man icke ur dåvarande statistik direkt hämta fram siffror på det antal jordbrukare, som levde på jordbruk av de två storleksklasserna. Man måste härför använda ett proportioneringsförfarande, och jag har för detta ändamål begagnat arbetskraftsuppgifterna i jordbruksräkningen 1932. Dessas värde ifrågasättes av Hyrenius, som dock tyvärr inte anför motiveringen härför. De äro säkerligen mycket bristfälliga, men vid den tidpunkt, då min indelning gjordes, stod intet annat material till buds. Efter 1932 finnas ej arbetskraftsuppgifter

uträknade. Det förefaller därför, som om mycket litet skulle vunnits i säkerhet, om jag för mitt arbete om 1940 års yrkesfördelning gått till väga så som Hyrenius föreslår och — i stället för att använda 1930 års proportioner mellan dvärgbruk och andra jordbruk också för år 1940 — räknat ut nya värden på förhållandet mellan verklig och oegentlig jordbruksbefolkning med ledning av de opublicerade kommunsiffrorna för jordbrukens storleksfördelning år 1937, då jag för detta ändamål skulle blivit tvungen att ta till helt framkonstruerade värden på arbetskraftstalen. Emellertid är nu hela detta bekymmer ur världen, då det är så lyckligt ställt, att hela proportioneringsförfarandet blir onödigt i och med 1945 års folkräkning, som kommer att upptaga värden på jordbruksbefolkningens fördelning på samma storleksgrupper, som jordbruksräkningen plägar ha.

Hyrenius' huvudanmärkning mot min kommunindelning är emellertid inte den ovan nämnda proportioneringen vid fördelningen av grupp I på egentliga jordbrukare och annan befolkning. Han utdömer nämligen helt och hållet användande av en åkerarealgräns (besuttenhetsgräns) för en uppdelning av jordbruksbefolkningen på egentliga jordbrukare och binäringsjordbrukare och föreslår ett annat tillvägagångssätt. »Det enda rationella synes vara, att uppdelningen sker med ledning av proportionerna mellan lantushållningens och skogshushållningens normala arbetskraftsanspråk inom de olika kommunerna». En undersökning efter sådana linjer har Hyrenius utfört för Värmlands län på följande sätt. Beräkningen av jordbrukets arbetskraftsbehov har skett enligt Nannesson-Ringborgs normaltal, som gälla arbetskraftsförbrukningen vid välrationaliserade mellansvenska större jordbruk i manstimmar per ha olika grödor, resp. per djur. Omräkning har skett med hänsyn till jordbrukets storleksstruktur och till arbetskraftsåtgångens sänkning i senare tid. Skogsbrukets arbetskraftsbehov per ha skogsmark har härletts ur riksskogstaxeringarna, olika skogsbruksutredningar etc.

Tillvägagångssättet förefaller onekligen bestickande. Det bygger emellertid på flere förutsättningar, som måste sägas mycket osäkra. Det förutsätter för det första, att man verkligen kan använda arbetskraftsförbrukningen vid välrationaliserade större mellansvenska jordbruk som utgångspunkt för beräkningen av arbetsåtgången även i skogstrakter och vid mindre jordbruk. Eftersom arbetsåtgången vid välskötta, större mellansvenska jordbruk med hög rationaliseringsgrad är helt olika den vid småbruk i magra delar av landet, förefaller det, som om en reduktion av de mellansvenska jordbrukens normaltal måste bli så genomgripande, att helt nya normaltal skapas, om de skola kunna tillämpas i skogsområden. Tyvärr anger inte Hyrenius i sin korta uppsats principerna för den reduktion av normaltalen, som han företar med hänsyn till jordbrukets storleksstruktur.

Användbarheten av de Nannesson-Ringborgska normaltalen kan dessutom ifrågasättas även för mellansvenska förhållanden. De äro nämligen byggda på ett synnerligen litet material. De upprättades ursprungligen av Nannesson, men jämkades 1942 av Ringborg på grundval av en undersökning av 10 jordbruk. Vidare förutsätter Hyrenius, så vitt man kan döma av den knappa framställningen, att den befolkning, som tillhör grupp I, är sysselsatt med arbete antingen i jorden eller i skogen under hela året. Men som bekant är arbetsåtgången ingalunda så jämn just i de trakter, där

jordbruket har en svag ställning och där sålunda tillämpningen av 5-ha-gränsen blir avgörande för socknens typ. Vi få där räkna med en stor dold arbetslöshet under vissa delar av året. Hur skall man ställa sig i sådana fall, då arbetslöshetstiden hos jordbrukare uppgår till 12% av hela året, så som fallet är i Karesuando och Karl Gustafs socknar (enligt Norbottens landstings näringsutredning)? Vidare tycks Hyrenius' uträkningar förutsätta, att invånarna äro sysselsatta inom just den kommun, vars typ skall bestämmas. Men i skogstrakter ha invånarna ofta arbete i grannsocknarna med t. ex. skogsbruk och flottning. I den nyss citerade utredningen var den manliga arbetskraften inom samtliga jordbruk i Norbotten under endast 55% av tiden sysselsatt på den egna fastigheten. Däri ingick då 7% arbetslöshet. Resten fullgjordes på annans jord och skog, säkerligen ofta utanför socknen. Det är självklart, att i de socknar, där inte jordbrukarna använda ens hälften av årets arbetsdagar på den egna fastigheten, där kan inte heller socknens typ bestämmas utifrån det arbetskraftsbehov, som dessa egna jordbruk ha. En kommuntyps bestämning enligt Hyrenius' metod måste därför alltid föregås av en undersökning av befolkningens arbetsplatser. En annan sak är, att om dessa jordbruks- och skogsfastigheter vore välskötta, skulle säkerligen mer arbete nedläggas på dem. Men vad vi söka få grepp om vid en undersökning av en kommuns aktuella yrkesfördelning är ju inte den användning av arbetskraften, som vore den ur arbetssynpunkt bästa, utan den för tillfället rådande. Och om detta veta vi ännu oerhört litet.

Under sådana omständigheter, då så många okända faktorer äro med i spelet, synes man böra föredraga en grov och provisorisk indelning, som inte lovar mer än den håller, framför en sådan med förfinad metodik men med ohållbart underlag. Den kartbild, som den av mig föreslagna grova indelningen givit över landet, och de fördelningskurvor, som upprättats på grundval av siffervärdena, peka båda på att en i stora drag väsentligen riktig bild av Sveriges yrkesfördelning kan nås på grundval av yrkesstatistiken, kombinerad med jordbruksräkningen. Det lönar sig troligen att gå vidare på denna väg.

Gerd Enequist.

Replik. Då redaktionen välvilligt berett mig tillfälle till ett genmäle, vill jag börja med att konstatera, att uppsatsens avfattning tyvärr ej lämnade rum för någon mera utförlig redovisning av den av mig föreslagna metoden. Docent Enequists anmärkningar mot att jag använt de sedvanliga Nanneson-Ringborgska normaltalen komma därigenom delvis att slå ut av mig redan öppnade dörrar. Min kritik av normaltalen — som går utöver den Enequistska — torde komma att publiceras i samband med en jordbruksekonomisk undersökning innevarande år. Beträffande talens användbarhet har jag dock kommit fram till, att de utförda omräkningarna ge ett för föreliggande spörsmål acceptabelt resultat. Transformationerna ha bl. a. grundats på arbetskraftsredovisningen vid de räkenskapskontrollerade svenska jordbruken under senare år. Reduktionen tar hänsyn till att rationaliseringen varierar med såväl brukningsstorlek som region. Jag kan även tillfoga, att det av mig som exempel valda Värmlands län har ett jordbruk, som i många avseenden avspeglar riksgenomsnittliga förhållanden.

Att det statistiska materialet har sina brister har jag redan poängterat. Jag finner dock mitt tillvägagångssätt vara användbart i avvaktan på att folkräkningarna skola ge en erforderlig kännedom om hur den befolkning, som har jordbruk med binärningar till huvudyrke, verkligen fördelar sin arbetsinsats på jordbruk, skogsbruk och annat. Försök att genom samarbete mellan Statens arbetsmarknadskommission och Statistiska centralbyrån få till stånd en dylik undersökning på basis av ett stickprov ur 1945 års folkräkning ha icke lett till resultat. Genom att folkräkningen nu fått en utförligare indelning efter bruksstorlek, kan docent Enequist nu visserligen vid sin arealgränsmetod undvika anknytningen till de högst diskutabla arbeidskraftsuppgifterna i 1932 års jordbruksräkning. Skall analysen vara till reellt gagn för social och ekonomisk planering, förblir det dock otillfredsställande att blott räkna med huvudyrket, speciellt för de areella näringarna.

Docent Enequist synes tillmäta typbestämningsfrågan en relativt stor betydelse. Saken har emellertid på senare tid kommit i en helt ny ställning genom kommunindelingsreformen. Antalet kommuner kommer att starkt reduceras, och nära nog varje kommun kommer att omfatta såväl tätortsbebyggelse som glesbygd. Kommuntypbestämningen blir då delvis att sätta sig mellan två stolar.

Vad de geografiska synpunkterna beträffar, kan jag ej uttala mig om näringsgeografernas behov av att klassificera kommunerna. Det förefaller mig dock, som om ett typschéma aldrig kan vara tillfredsställande för den geografiska analysen, även om antalet typer vore mycket stort. Man måste där i alla fall göra detaljstudier. Och f. ö. har en klassificering sitt största värde, när materialet tillåter en indelning i ett fåtal, klart åtskilda, homogena typer, något som här långtifrån är fallet.

Från statistisk synpunkt vill jag först nämna, att den av mig skisserade metoden framkom som en biprodukt vid en annan undersökning, och att mitt försök till typbestämning för Värmland främst härrörde ur intresset att jämföra metoden med Enequists arealgränsmetod. I själva verket synes mig kommuntypindelningens betydelse vara på retur och det med rätta. De skillnader, som vi kunna konstatera mellan på olika sätt definierade kommuntyper i fråga om sociala, ekonomiska och demografiska förhållanden m. m., äro egentligen till största delen blott sekundära uttryck för skillnaden mellan glesbygd och tätort samt mellan jordbrukets befolkning och stadsnäringarnas befolkning. Man måste därför eftersträva att för varje kommun erhålla alla redovisningar för tätortsdelen och för glesbygden var för sig. Sedan kan man naturligtvis diskutera möjligheten och lämpligheten att göra en ytterligare uppdelning med hänsyn till glesbygdsbefolkningens varierande sysselsättning i jordbruk, skogsbruk och annat, ävensom med hänsyn till tätorternas storlek och ev. deras näringslivs olika inriktning. Jag vill härvidlag blott poängtera, att en näringsgeografisk analys i denna riktning vinner avsevärt i praktiskt-socialt värde, om yrkesförhållandena kombinerats med befolkningens åldersstruktur, vilken för större delen av våra kommuner nu kan betecknas som åbnorm och vilken kommer att utöva en stark verkan på själva näringslivet.

Hannes Hyrenius.

LITTERATURGRANSKNINGAR

GUNNAR GERDNER: *Det svenska regeringsproblemet 1917—1920. Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism.* Akad. avh. XXIII + 396 sid., (därav bilagor och personförteckning sid. 345—396). Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom Axel Brusewitz, bd 25. Pris 10 kr.

Docenten Gunnar Gerdners gradualavhandling om »Det svenska regeringsproblemet 1917—1920» är ytterligare ett bidrag till den svenska parlamentarismens historia, som — genom avspärrningen — blivit tyngdpunkten i den av professor Brusewitz ledda forskningen i Uppsala. Av de hittills publicerade undersökningarna torde lärofadern sätta denna avhandling framom övriga. Det är inte svårt att förstå denna hans höga uppskattning. Gerdners avhandling inskränker sig inte blott till en skildring av ministärernas tillkomst, partimiljöer och parlamentariska vedermödor utan den har även vidgats till en konsekvent genomförd principdebatt om det parlamentariska styrelsesättet under dessa genombrottsår, eller kanske hellre brytningsår. Undersökningen koncentrerar sig till upplösningen av den liberal-socialistiska koalitionsregeringen och dess ersättande med den första socialdemokratiska ministären samt dennas snara avgång. Växlingen Edén-Branting erbjuder det allra största principiella intresset därför att det sedan så omskrivna och omstridda systemet med minoritetsregeringar då inaugurerades. Författaren har satt sig före dels att lägga fram och analysera orsakerna till att koalitionsregeringen bröt samman, nästan i samma ögonblick som den genom upplösningen av F. K. fick stöd av en majoritet i bägge kamrarna, dels att utreda varför nödfallsutvägen med en minoritetsregering måste tillgripas så gott som omedelbart efter den fulla demokratiseringen, som enligt allmänna föreställningar från rösträttsstriderna skulle till självklar konsekvens eller som en mogen frukt få ett effektivt parlamentariskt regeringssystem.

Författaren har haft glädjen att arbeta på av forskningen tämligen obruten märk. Efter snart trettio år kunna historiska perspektiv anläggas på det första världskrigets svenska efterkrigspolitik, om också en och annan av de agerande alltfört tillhör dagspolitikens ledaregalleri (det kan som jämförelse erinras om att Leif Kihlbergs och Ivar Ömans framställningar om Boströms andra och Karl Staaffs första ministärer publicerades inte mycket mer än femton år post factum). Den bild av Edéns ministär under dess sista krisbetonade år liksom av Brantings första regering, vilken Gerdner

producerat, är ritad i tusch. Den kommer sannolikt inte att mycket kunna retuscheras av framtida forskare, även om en eller annan intim detalj skall kunna läggas till, sedan inte så stor hänsyn som nu till levande eller efterlevande behöver visas. Gerdner har i sin stora försynthet genomgående lagt sig vinn om synnerlig återhållsamhet i personomdömen, ibland dock så stor att framställningen i sin stränga strävan efter oväld blivit litet färglös. Förf. har också fullgjort sina undersökningar med en verkligt berömvärd omsorg vid exploateringen av källorna: citat och referat äro gjorda på ett utomordentligt pålitligt sätt. Även stilen är sober, mjuk men fast, uttrycksfull och fint nyanserad (Gerdner har dock övergått till singularisböjning av verben vid pluralsubjekt, och hans avhandling bildar i detta hänseende — liksom i fråga om det tämligen rikliga illustrationsmaterialet — »epok» i den svenska statskunskapen, men det är nog flera än undertecknad, som i en historisk avhandling med en mångfald citat störs av de täta växlingarna i böjningen av verben).

Förf. har till huvudkällor haft det socialdemokratiska partiets protokoll från riksdagsgruppen och partistyrelsen samt de fortlöpande, utförliga dagboksanteckningarna från en ledamot av bägge de avhandlade ministärerna, vilkens anonymitet ännu ej får röjas (källan kallas Pol. anteckningar). Därjämte ha vissa anteckningar av Värner Rydén — delvis förut utnyttjade i förf:s uppsats »Ministären Edén och författningsfrågan 1918» — samt vidare av Östen Undén, Nils Edén, Axel Schotte och Johannes Hellner varit av stör betydelse för belysningen av vissa avsnitt. Ett par av dessa memoaranteckningar har tillfogats avhandlingen som bilagor. Ytterligare ha en del samlingar efterlämnade papper uppspårats eller stått till förf:s förfogande, utan att de dock givit särdeles mycket. Även intervjumetoden har kommit till användning; sagesmannen har dock en eller annan gång inte velat åberopas namneligen, och även om det låter sig göra att ana vem som står som hemulsman — alla uppgiftslämnare äro nämligen registrerade under »Källor och litteratur» — kräver detta anonyma tillvägagångssätt, vilket förf. måst finna sig i, stor tillit till dennes källkritik. Självfallet har pressen dessutom utnyttjats, särskilt med avseende på kriserna 1919 och 1920. Allt som allt är det ett mycket omfattande och tidsödande material, som förf. haft att plöja igenom eller ösa ur, och som han aldrig behärskats av men skickligt behärskat.

Några ytterligare reflektioner skola knytas till källmaterialet. Det ligger ingen undervärdering av förf:s undersökning, om man konstaterar att två så lättillgängliga källor som de socialdemokratiska instansernas protokollserier och den ovannämnda fortlöpande dagboken i stora drag klarlägga händelseförloppen vid de undersökta kriserna. Övriga källor bli mestadels blott komplement och de relevanta problem, som inte ventilerats i huvudkällorna, bli i allmänhet inte lika utförligt behandlade i avhandlingen. Förf. har nedlagt en verkligt erkännansvärd möda på att sorgfälligt referera debatterna, särskilt vid den socialdemokratiska partistyrelsens många överläggningar i regeringsfrågan. Det kan dock inte hjälpas, att det blir i längden litet tröttande och även förvirrande att följa dessa många och långa debattresuméer, trots att de på ett förträffligt sätt systematiserats. Ur flera synpunkter hade det varit ändamålsenligare att in

extenso publicera dessa högintressanta debatter såsom bilagor. Därigenom hade de blivit lättillgängligare både för intresserade och för framtida forskare; och dessutom skulle författaren då ha kunnat nöja sig med kortare, mera sammanfattande referat, utan att den ena partens överläggningar som nu är fallet relativt blivit överdimensionerade. Hur oantastligt ett referat av en debatt än göres, kan det dock aldrig återge alla de intryck och skiftningar, som protokollet sjävt skänker läsaren; framför allt klargör ett protokoll mycket tydligare än ett referat debattens gång och de senare gjorda debattinläggens beroende av diskussionens första inlägg. Det liberala partiet registrerade tyvärr icke lika omsorgsfullt — i de flesta fall inte alls — överläggningar och beslut i sina instanser. Förf. förtjänar lovord för alla sina energiska försök att spåra upp brev eller anteckningar, som skulle kunna göra det möjligt att rekonstruera de successiva ställningstagandena på den liberala sidan; trots detta har förf. inte lyckats helt i denna sin spårjakt, men i det väsentligaste har han kunnat finna bitarna till puzzlet. En huvudkälla för kännedomen om stämningarna och ståndpunkterna i det liberala lägret blir — utom pressen — den nyssnämnda kontinuerliga dagboken, trots att dess författare tillhörde den socialdemokratiska regeringsfraktionen; denne har fortlöpande, möjligen också tämligen fullständigt noterat sina många samtal särskilt med Edén liksom inlöpande rapporter om liberala konklavers förhåvanden och intentioner. Gerdner har aldrig till diskussionen tagit upp försmålet, huruvida dessa krönikeartade andrahandsnotiser skola betraktas som primär- eller sekundärkälla.

Förf. har huvudsakligen intresserat sig för vad som skett inom de två samverkande partierna. Så som problemställningen i avhandlingen fixerats, är detta i och för sig naturligt. Regeringsproblemet i hela dess vidd var emellertid inte uteslutande avhängigt av de bägge koalitionspartierna. Vid åtskilliga tillfällen hängde mycket på de övriga partiernas — högerns, de bägge ännu inte förenade bondegruppernas samt vänstersocialisternas — taktik. I synnerhet äga dessa flankerande partier en viss hemortsrätt i ekvationerna såsom potentiella faktorer. Man kan exemplifiera detta med vänstersocialisternas samarbetsvilliga uppträdande vid författningskrisen i november 1918 och överhuvudtaget med socialdemokraternas hänsynstagande till risken för vänstersocialistisk frammarsch. Med all sannolikhet spelade arbetarrörelsens radikala parti både 1919 och 1920 indirekt en mycket stor roll, när de unga i fraktionen kring Sandler—Möller—P. A. Hansson motarbetade och slutligen torpederade regeringssamverkan. Förhållandet påkallar så mycket större intresse, som denna utveckling alldeles tydligt delvis upprepade sig 1945 vid samlingsregeringens sprängning och den nuvarande arbetarregeringens tillkomst. I vad mån det fanns någon starkare resonans bland socialdemokraterna för en uppgörelse med vänstersocialisterna särskilt vintern 1920 inför den nya regeringsbildningen enligt Neumans recept — »en efterlängtd samling av allt Sveriges socialistiskt tänkande och väljande småfolk» — hade kunnat vara förtjänt att närmare uppmärksammas. Praktiskt politiskt kunde det även ha varit värt att mera ingående undersöka vissa högermäns och bondegruppsriksdagsmäns hållning i kommunalskattefrågan våren 1920. Genom att utsträcka

intervjuandet till en del ännu levande bland dessa (t. ex. Nils Wohlin, Arne Forssell, Petrus Gränebo, K. I. Westman) skulle nog ett och annat ha kunnat hämtas, som belyst möjligheterna till det positiva beslut i kommunalskattefrågan, i vilket socialdemokraterna vid regeringens tillkomst optimistiskt spekulerade.

Även när det gäller den principiella debatten om parlamentarismen hade det inte skadat, om förf. mer än som skett låtit sin strålkastare falla också över de utanför regeringen stående partiernas opinionsyttringar. Det bör observeras, att högerns fullständiga, låt vara av några kanske blott resignerade acceptering av parlamentarismen inträffade under denna tid, även om något formligt officiellt uttalande i denna riktning inte gjordes. Därmed hade inte blott de sista dyningarna efter 1914 års våldsamma konstitutionella storm lagt sig utan också efter ett århundrades strid alla stora partier äntligen — vare sig glatt eller motvilligt — accepterat parlamentarismen som regeringssätt. Detta är viktigt att slå fast. Den konservativa publikation, som under denna tid kanske ivrigast behandlade de parlamentariska problem både in casu och rent principiellt, Svensk tidskrift, saknas helt i källförteckningen — även dess framställning om det Widénska samlingsförsökets misslyckande, trots att den (enligt vad förf., professor Ahnlund, meddelat undertecknad) inspirerats av Widén själv och dessutom avviker från förf:s egen redogörelse.

Ehuru det ligger ett stycke ut i periferien för avhandlingens problem hade det också varit önskligt, att förf. undersökt, vad som kunnat hämtas ur ett par utländska framställningar berörande svensk politik under denna tid. Förf. har sålunda inte sammanställt uppgifterna i Hellners Memorandum om Sveriges hållning under det finska inbördeskriget med den initierade Herman Gummerus' motskrift. Av intresse hade också varit, om förf. undersökt Ira Morris' mer eller mindre tillförlitliga uttalanden om konungens abdikationsplaner 1918, återgivna i »Papers relating to foreign affairs», 1940. En annan källa, som förf. efter hänvändelse säkerligen skulle ha fått utnyttja, är de utförliga dagboksanteckningar, som nuv. professor Nils Herlitz gjorde såsom sekreterare i författningsutskottet hösten 1918; undertecknad, som haft tillgång till denna värdefulla primärkälla, vill dock konstatera, att Gerdners summariska redogörelse inte rubbas genom dessa anteckningar. Man fäster sig också vid, att förf. vid — den likaledes summariska — teckningen av de revolutionära stämningarna eller »folkstormen» i november 1918 förbigått åtskilliga uppgifter i den angivna statsrådsdagboken, vilka visa att den utomparlamentariska aktionen var mindre spontan och mera dirigerad från centrum än den ganska oreserverade framställningen antyder; en hänvisning hade lämpligen även kunnat göras till Westerstahls »Svensk fackföreningsrörelse», sid. 229, där protokollet från L. O:s representantskap vittnar om att det varken ute i landet eller i denna mäktiga församling fanns någon stämning ens för storstrejk.

Den stora utfästelse, som överrubriken »Det svenska regeringsproblemet 1917—1920» innefattar, har förf. redan reducerat genom underrubriken »Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism». Det framgår ytterligare av förordet, att underrubriken inte är beskrivande utan begränsande. Förf. har också behandlat det Widénska försöket att åstadkomma

en samlingsregering och den Edénska ministärens bildande mycket kortfattat, delvis genom att hänvisa till ett under utgivning varande arbete om denna regeringskris, och även tiden fram till förberedelserna för 1919 års urtima höstriksdag passerar hastigt. Fyra femtedelar av avhandlingen berör i stället tiden därefter, fram till den första Brantingska ministärens avgång hösten 1920. Och förf. säger direkt ifrån, att han huvudsakligast velat följa »den destruktiva linjen» i den Edénska ministärens historia, för att just längs denna kunna nå fram till alla de omständigheter, som gjorde denna utåt ytterst starka regering till sist inåt så sliten och splittrad, att dess slutliga sprängning för många år framåt också knäckte koalitionsstanken hos det parti, som till följd av sin mittställning hade nyckeln till ett koalitionsregerande, d. v. s. till en majoritetsparlamentarism. Detta fixerande av ett bestämt, centralt principproblem är uteslutande lovvärt och har, såsom det redan inledningsvis sagts, skänkt denna avhandling ett alldeles särskilt värde. Förf. har härigenom också dispenserat sig från att beröra en serie frågor, som i och för sig skulle ha varit av stort intresse att ha fått utredda för kännedomen om denna tids regeringssystem. Förf. har sålunda ej analyserat förhållandet mellan konungen och de bägge ministärerna; avhandlingens många skiftande ströuppgifter tyda dock på, att konungen speciellt i utrikespolitiken men därjämte vid författningsfrågans lösning samt vid tillkomsten av ministärerna Branting I och De Geer deltog mycket aktivt ehuru mestadels lojalt understödjande och utan att kollidera med de ansvariga rådgivarnas uppfattningar. Genom begränsningen av sin uppgift har förf. också helt förbigått den Edénska ministärens förhållande till F. K. och den konservativa majoritet, som regeringen där hade emot sig ända till dess upplösning sommaren 1919; förf. har sålunda varken berört regeringens planer i författningsfrågan, sedan rösträttspropositionen vid 1918 års lagtima riksdag avslagits, eller den kabinettsfråga, som Edén ställde på förfoganderättslagen vintern 1919, för vilken F. K.-högern föll undan, eller den roll, som regeringsnederlaget ifråga om 8-timmarslagen vid samma riksdag spelade när det gällde att bestämma tidpunkt för kammarens upplösning och demokratisering. Inte heller har förf. ägnat någon egentlig uppmärksamhet åt hur det gick till, när liberalerna i regeringen förmåddes acceptera socialdemokraternas krav på omedelbart lagfästande av normalarbetsdag — en fråga, som erbjuder intresse både ur principiellt-parlamentariska synpunkter och med tanke på hur starkt den sedermera kom att irritera de liberala lantmännens vilja att fortsätta »samåkningen», för att använda en av dåtidens vanligaste beteckningar för regeringssamverkan.

Hur viktiga dessa och andra frågor än äro för att klargöra det svenska regeringsproblemet under åren 1917—1920, må man respektera förf:s rätt till urval i det stora stoffet i enlighet med den angivna målsättningen. I ett par andra fall hade det dock varit direkt behöfligt, att vissa problem aningen tagits upp till undersökning eller fått ett utförligare omnämnande.

Sålunda hade det varit av värde att klarare fastställa, under vilka partipolitiska förutsättningar koalitionsregeringen 1917 bildades. Det framgår av det utfärdade regeringsprogrammet, att målen helt och hållet föllo inom det liberala programmets ram och att några speciellt socialistiska önskemål alltså inte fingo utrymme där; tyngdpunkten i regeringsförklaringen låg,

utom på neutralitetspolitiken, på den för bägge parterna lika trängande författningsfrågan. Av protokollet från partistyrelsen framgår, att det socialdemokratiska partiet i dåvarande läge överlag accepterade denna begränsning av de samfällda aktuella arbetsuppgifterna till i huvudsak det liberala programmets huvudpunkter. Men samtidigt inskräppte enligt protokollet en manstark falang — Olof Olsson, Persson i Norrköping, Engberg, Bernhard Eriksson och Sandler — att socialdemokraterna trots att de nu nått ställningen som A. K:s avgjort starkaste parti blott skulle representeras i regeringen med en minoritet av denna, just därför att och så länge som regeringens handlingsprogram blott rörde sig inom liberala rāmärken. Detta framgår inte uti avhandlingen. Det förtjänar att observeras, att denna socialdemokratiska falang i stort sett inneslöt dem, som 1919 och 1920, d. v. s. efter krigets slut och författningsfrågans lösning, voro de ivrigaste antingen att ge de samverkande partiernas nya regeringsprogram en stark socialistisk tillsats eller i annat fall att uppsäga regeringskontraktet. Hela denna problemställning, som blev den dominerande vid 1919 och 1920 års partiförhandlingar om fortsatt samregerande och som gällde huruvida socialdemokraterna skulle få valuta i regeringsprogrammet för sin regeringsmedverkan, företeknades sålunda vid de förberedande diskussionerna 1917, och ifrågavarande grupp företrädde en obestridligt konsekvent uppfattning om betingelserna för socialdemokraternas deltagande i koalitionsregeringen. Även frågan om samverkans längd — tills efter krigets slut enligt liberalernas önskan eller tills författningsfrågan lösts enligt den socialdemokratiska partens mening — diskuterades 1917 vid regeringsbildningen utan att förf. dröjt därvid (Pol. anteckningar 27 och 28 sept.). Det skulle ha varit ägnat att skänka ett större perspektiv över förf:s undersökning av kausalsammanhangen vid koalitionsministärens slutliga yttre och inre svårigheter, om själva utgångsläget klart fixerats och fått ge relief åt den efterföljande händelseutvecklingen.

Mycket notisartat berör förf. (sid. 147 och 148) det officiella socialdemokratiska kravet på en upplösning av A. K. vintern eller möjligen våren 1920. Partistyrelseprotokollet enbart noterar beslutet att framställa detta krav till Edén. I Pol. anteckningar har beslutet helt förbigåtts, och ej heller Gerdner kommenterar detsamma eller lämnar någon uppgift om Edéns svar. Det framgår sålunda inte, om anledningen till att den begärda upplösningen aldrig blev av bottnade i principiella motiv (t. ex. 1918 års författningsuppgörelse) eller i hänsyn till den ovissa tidpunkten för Sveriges inträde i N. F. eller i rent valtekniska hinder. Syftemålet med en upplösning kan dock inte gärna ha varit mer än ett: att i enlighet med prejudikaten från 1887 och 1914 års vaderiksdagar redan 1920 kunna definitivt anta de vilande grundlagsändringarna om kvinnorösträtt och det politiska utskyldsstreckets slopande, så att dessa skulle kunna tillämpas redan hösten samma år vid de ordinarie andrakammarvalen. Om en upplösning förordnats att äga rum vintern 1920, kunde koalitionsregeringen inte rimligen ha avgått före upplösningssvalet; och kommunalskattefrågan, som till sist blev sprängsatsen, skulle i så fall av rent tekniska skäl ha måst anstå till efter valet. Man kan alltid diskutera värdet av att uppställa hypoteser för det historiska skeendet, men i detta fall innefattade det officiella förslaget från den ena sam-

verkande parten oavvisligen en uppslagsända både för koalitionsregeringens kvarblivande till valet och för regeringsfrågans lösning genom väljarnas anvisning. Ett närmare dryftande av upplösningssprojektet och dess öde hade därför enligt min mening varit på sin plats vid redovisningen och värderingen av alla de faktorer, som påverkade koalitionsregeringens sprängning.

Förf. berör 1920 års andrakammarval och framhåller, huru som borgerlig samverkan då etablerats i 6 av de dåvarande 56 valkretsarna.¹ Uppgiften är av stort intresse för klarläggande av den flera decennier långa fruktbarande vänstersamverkans slutfas. Men ur parlamentarisk synpunkt hade det varit vida intressantare, om förf. belyst i vilken utsträckning valsamverkan förekom mellan de båda vänsterpartierna under den tid som dessa gemensamt stodo för regeringsruthållet. Förf. behandlar visserligen detta spörsmål i avseende på valen till F. K. vid 1919 års upplösning men förbigår landstings- och kommunalvalen under åren 1918 och 1919. Enligt den officiella statistiken förekom det liberal-socialdemokratisk valsamverkan vid 1918 års val till F. K:s elektorsförsamlingar i hela 84 kretsar (av 299) men 1919 i blott 11 (av 204), samtidigt som borgerlig samverkan med liberalt deltagande redan då trevande eller symptomatiskt iscensattes i 7 kretsar. Låt vara att den starka nedgången vid 1919 års val av antalet kretsar, där vänstersamverkan förekom, delvis kan bero på den kommunala rösträttens demokratisering och liberal fruktan för stora socialdemokratiska mandatvinster; i verkligheten äro dessa frekvenssiffror en ytterst känslig barometer för den begynnande liberala olusten inför ett fortsatt samregerandes politiska konsekvenser. Siffrorna äro så mycket intressantare som de härröra från en tid, som låg ett par månader före Undéns och de unga radikala socialdemokraternas initiativ till omprövning av frågan om regeringssamarbete. Måhända är det inte för djärvt att av dessa siffror dra den slutsatsen, att olustkänslan hos vissa liberaler — väl i stort sett att söka bland de kretsar, som sedermera vid partisprängningen 1923 rekryterade den stora folkfrisinnade falangen — redan nu var mer utbredd än som kunde utläsas ur den liberala pressens hållning. Siffrorna hade förtjänat att något analyseras (t.ex. geografiskt) och sammanställas med den efterföljande uppbrottsrörelsen inom det socialdemokratiska partiet. Man tänker på den vikt, som frågan om samverkan indirekt tillmättes 1947 vid regeringens partiledarkonferenser eller 1936 vid den Hansson-Bramstorpiska koalitionsregeringens bildande, varvid bondeförbundet som bekant måste utfästa sig att inte ingå på s.k. teknisk samverkan med övriga borgerliga partier. I vart fall måste valproblemen tillmätas en stor indicerande betydelse just när det gäller att följa »den destruktiva linjen».

Det framgår inte klart uti avhandlingen, om eller i vilken omfattning liberalerna praktiserade »hoppande majoriteter» för att genomdriva regeringsförslaget. Tydligt tillämpades detta system mycket sällan. Det applicerades vid ett tillfälle, i försvarsfrågan, som förf. anmärker. Det skulle ha varit av värde, om förf. även i övrigt hade uppmärksammat detta

¹ Förf. har förbigått den stora pressdebatt, som uppstod efter Rimbomötet i juni 1920, då tanken på borgerlig samverkan för första gången aktualiserades.

intressanta problem. Både i Finlandsfrågan och när det gällde glidullarna låg den liberala uppfattningen nog i stort sett närmare högerns än socialdemokraternas, och sedermera skulle detsamma visa sig även gälla om kommunalskattefrågan, åtminstone såtillvida att högerns stöd var lättare att skaffa än socialdemokraternas. Ett av de mest instruktiva kapitlen behandlar just den liberala balanseringen vid 1919 års urtima, då socialdemokraterna nödgades till eftergifter både i försvars- och i spannmålsfrågorna för att tillförsäkra sig liberalernas röster för 8-timmarslagens tryggnad; ur socialdemokratisk synvinkel var denna tredimensionerade uppgörelse ett slags föregångare till 1933 års tvåsidiga krisuppgörelse. Just överenskommelsen mellan de samregerande partierna och statsministerns skickliga regissering vid denna urtima riksdag åskådliggjorde bäst — såsom Gerdner också betonar —, hur de sakliga meningsskiljaktigheterna realpolitiskt skärpte samregerandets vansklighet.

Vid bedömandet av orsakerna till förslitningen av liberalernas villighet till regeringssamarbete — ett bedömande som i övrigt knappast inbjuder till några invändningar — har förf. nog fäst alltför litet avseende vid den personliga sammansättningen av detta partis kontingent i regeringen. Förf. framhåller (sid. 18 f.) att Edén 1917. var angelägen att »knyta representanter för de skilda grupperna i det liberala partiet till sin ministär»; varför det »utan överdrift» kan sägas, att denna vid sin tillkomst »bars upp av en enig vänster». Utan att det sistnämnda kan bestridas representerades det liberala partiet i regeringen dock obetingat främst av den s. k. professorsliberalismen; därtill kommo egentligen blott Petersson i Påboda, som var partiets främste talesman för jordbrukarna utan att dock vara språkrör för nykterhets- och de frireligiösa intressena, och E. A. Nilson, som var »framträdande nykterhets- och frikyrkoman men stod vid sidan av de fraktionsmotsättningar, som stundom gjorde sig gällande inom partiet». Det är betecknande, att ingen av de regeringsledamöter, som voro i livet vid sprängningen 1923, anslöt sig till den partimajoritet, som då fylkade sig bakom C. G. Ekman. Hur vansklig en uppskattning än är, kan det — efter genomgång namn för namn — med visshet antas, att efter F. K:s upplösning 1919 något över hälften av partiets förstakamargrupp och minst två tredjedelar av dess andrakamargrupp politiskt, socialt och mentalt stodo kvartetten Ekman—Raoul Hamilton—Rosén—Hamrin närmast. Denna partimajoritet var endast svagt eller halvt om halvt företrädd i regeringen. Man frågar sig, om inte Edén i sin strävan efter att rekrytera regeringen med kapaciteter underskattade denna stora falang 1917; och varför inkallade han vid Schottes nödtvungna avgång hösten 1919 ej C. G. Ekman i stället för den politiskt ganska betydelselöse Holmquist som socialminister? Edéns svårigheter voro alltså säkerligen mer än förf. hävdar att tillskriva dessa personliga faktorer. Å andra sidan är det inte osannolikt, att regeringssamarbetet skulle ha blivit än vanskligare, om den liberala sammansättningen bättre avspeglade den faktiska fraktionssplittningen i riksdagsgruppen; Gerdners redogörelse för intermittenta kriser och kabinetsfrågor visar typiskt nog, att de största stötestenarna på liberalt håll för regeringens sammanhållning voro just Petersson i Påboda och

E. A. Nilson; härvid bortses från den utanför partierna stående Hellners besvärigheter i Finlandsfrågan.

Mot bakgrunden härav ter sig socialdemokraternas spekulation vid denna tid i liberal partisprängning något mindre orealistisk än vid första ögonkast. Gerdner uppvisar, att särskilt den radikala socialistfalangens taktik gång på gång baserades på tron, att denna sprängning förr eller senare bleve oundviklig. Sprängningen lät visserligen inte vänta på sig många år, men när den inträffade skulle det genast visa sig att »professorsliberalismen» uttunnats i det blivande mycket heterogena liberala partiet. Detta blev ingen motsvarighet till Danmarks radikaler, och de parlamentariska förväntningar, som socialdemokraterna knutit till denna centerpartiets uppsplätning, gingo aldrig i uppfyllelse. Den socialdemokratiska spekuleringen var m. a. o. inte verklighetsfrämmande och ändock visade den sig bli fruktlös för partiet.

Bland de från en fakultetsopponent oundvikliga detaljanmärkningarna skola här blott några få anföras:

I den koncentrerade inledningen kommer det aldrig fram, att socialdemokraterna på hösten 1914 alternativt voro beredda att själva bilda regering (enl. det officiella beslutet av partistyrelsen, riksdagsgruppens förtroenderåd och partitidningarnas redaktörer). Likaså förbigår förf., att vid den Hammarskjöldska ministärens fall våren 1917 mäktiga socialdemokratiska röster höjdes för partiets övertagande av regeringsmakten, dock på vissa villkor i författningsfrågan. Ej heller framgår det, att den resolution, som partiets instanser fattade den 26 sept. 1917, inte uteslöt möjligheten av en rent socialdemokratisk ministär. Det fanns sålunda en viss rätlinjighet uti partiets uppfattning i regeringsfrågan alltsedan »antiministersocialismen» övergivits, och det hade i varje fall varit av värde att påvisa och följa denna fakultativa utvecklingskurva i den socialdemokratiska idé- och taktikdebatten i redogörelsen för den första socialdemokratiska ministärens genesis.

Hellners önskan 1919 att få avgå behandlas på ett par ställen. Delvis framkallades den av Engbergs häftiga kritik, delvis också därav att Hellner ansåg sin mission fylld i och med att kriget slutat. Emellertid förmodades han att sitta tiden ut, varigenom projektet att låta Branting återinträda i koalitionsregeringen som utrikesexcellens förföll. Den kommentaren ligger nära till hands, att just den Engbergska kritiken blev ett av de främsta motiven för Hellners kvarstannande, ty regeringen och särskilt statsministern ville inte utsätta sig för den prestigeförlust, som Hellners utträde skulle ha inneburit. Detta skulle ha kunnat utläggas som en eftergift mot en viss grupp inom regeringens parlamentariska underlag, men mycket tyder på att inom koalitionsministärer personliga könsiderationer bli alldeles särskilt påkallade av reciprocitetsskäl. Antagligen ledde alltså Engbergs kritik i detta fall till det paradoxala resultatet, att vägen för Branting till återinträde i regeringen oåterkalleligen stängdes.

Vid referatet av regeringsförhandlingarna hösten 1919 jämställer förf. Gustaf Möller med Sandler, Per Albin Hansson och andra, vilka allt enständigare verkade för en skilsmässa. Det är dock alldeles tydligt, att Möller ställde sig på en medellinje. Det är möjligt att förmodan i Pol.

anteckningar (19 sept.) är riktig, att Möller för partiets skull ville bryta samverkan. Men i partistyrelsen anförde han — ej citerat hos Gerdner — att det vore »ett brott att ej lösa bostads- och kommunalskattefrågorna, om man kunde det genom samverkan med liberalerna». Även i försvarsfrågan manade han till en viss moderation och rekommenderade »en medelväg», för att ej omöjliggöra fortsatt samverkan; han röstade inte heller för något ultimatum till liberalerna. En annan sak är att han under alla förhållanden önskade en upplösning av samverkan före 1920 års val. Möller gjorde alltså vid denna tid sitt ställningstagande beroende av om socialdemokraterna kunde utvinna något socialistiskt ur regerings-samarbetet. — I referatet av de beslut, som vid 1920 års riksdags början fattades inom förtroenderådet resp. riksdagsgruppen rörande Per Albin Hanssons och Thorssons anmärkningsvärda idé att låta finansdepartementets skatteförslag väckas såsom partimotion, synes förf. likställa de bägge instansernas beslut. Besluten voro dock icke likartade. Förtroenderådet ställde sig tydligt bakom idén, medan riksdagsgruppens beslut uppenbarligen blott innebar att förslaget skulle föreläggas riksdagen i form av proposition. Det framgår inte, om Edén ingripit under tiden mellan sammanträdena, men detta förefaller troligt, då väckandet av en partimotion i skattefrågan, såsom förf. inskräper, »i realiteten knappast kunde innebära något annat än en uppsägning av samverkan».

Vid den socialdemokratiska partiministärens bildande har förf. på ett mycket klärläggande sätt redogjort för konungens ingripande i statsministerfrågan, vilket ledde till att den först påtänkte Thorsson fick ge plats för Branting. Detta betydde, att statsministerposten inte ens i en homogen partiregering vid denna tid ansågs självklart böra förbehållas partiledaren; faktiskt levde socialdemokraterna härvid kvar i vissa gamla svenska traditioner, medan konungen företrädde framtidslinjen, måhända av månhet att fastlåsa hela det socialdemokratiska partiet vid dess parlamentariska ansvar. Den frågan kan ställas om den omständigheten att partiregeringar i Sverige efter 1917 alltid haft partiledaren till statsminister försvårat uppkomsten av koalitionsregeringar. Om detta vore riktigt, skapade konungen 1920 mer eller mindre omedvetet ett synnerligen viktigt prejudikat. Gerdner synes vilja hävda, att Brantings personliga återhållsamhet, när statsminister skulle utses, hade till bakgrund ett häftigt högerangrepp vid denna tid mot honom för vissa affärsförbindelser. Med lika stor psykologisk rätt kan det likväl antas, att just detta angrepp stimulerade Branting till att åter vilja helt ta ledningen för partiet, och denna förmodan vinner direkt stöd i Pol. anteckningar (14 febr.), vilket förf. ej fäst avseende vid. Förf. tolkar vidare förtroenderådets överläggning (sid. 235 f.), då statsministerfrågan hänsköts till Branting och Thorsson att personligen göra upp, »närmast» såsom en anvisning på Thorsson, vilkens kandidatur stöddes av trion Möller—Hansson—Sandler. Häremot kan det anföras, att Branting hade de flesta förespråkarna både i förtroenderådet och bland de socialdemokratiska ledamöterna av den Edénska regeringen. Berättiga premisserna därför till någon längre gående konklusion än att även Thorsson accepterades som regeringsledare? I detta sammanhang har det ett stort historiskt intresse att se, att Värner Rydén före Svensk-Import-historien tydligen från flera

håll utpekades som den tämligen givne socialdemokratiska statsministern; detta skedde inte blott inom den socialdemokratiska statsrådskretsen (sid. 141, not) utan även genom inlägg på ett riksdagsgruppens möte (Pol. anteckningar 30 okt. 1919).

Förf. anser (sid. 261), att den socialdemokratiska regeringens underlag med hänsyn till den vänstersocialistiska pressens häftighet var »helt begränsat till det socialdemokratiska partiet»; i verkligheten stödde väl oppositionspartiet till vänster åtminstone i sista omgången alla regeringsförslag, och dess röster kunna därför realpolitiskt tillräknas regeringspartiet, vars faktiska underlag därigenom växte i A. K. till 97 röster. Förhållandet är givetvis analogt med kommunisternas ställning på 30- och 40-talen till de socialdemokratiska regeringarna. I förf:s redogörelse sid. 277 för vilka som invaldes i kommunalskatteutskottet 1920 hade det varit av större intresse att få registrerat vilka som inte invaldes (t. ex. Bökelund) med den symptomatiska vikt som de borgerligas uteslutningar hade för den slutliga utgången.² När valet 1920 gått socialdemokraterna emot och liberalerna diskuterade den Brantingska inviten om nytt regeringssamarbete (sid. 321 ff.), vill förf. hänföra Rinman till de relativt samarbetsvilligaste. Detta måste dock vara oriktigt, ty även Rinman avvisade inviten, och hans välvilja avsåg endast att för en senare tid hålla koalitionsfrågan öppen; inte voro väl alla övriga liberaler vid denna tid färdiga att för all framtid avvisa koalitionsregeringstanken?

Till dessa detaljmärkningar skola knytas två principiellt viktigare.

Den första gäller de villkor, som konungen uppställde vid den första socialdemokratiska regeringens bildande och som i avhandlingen utförligt refereras sid. 230 f. De innefattade i stort *att* inga för framtiden bindande socialistiska dispositioner skulle få vidtagas, *att* försvarsinskränkningarna ej skulle drivas så långt att de senare »mähända» måste återtas, *att* ordningen under alla omständigheter skulle upprätthållas och *att* regeringen ej skulle »taga intryck av utomstående». Dessa villkor fann Branting inte strida mot parlamentarismens doktriner, och han accepterade dem genom formuleringar, som konungen godkände. Självfallet erbjuda dessa begärda utfästelser ett mycket stort intresse ur parlamentarisk synpunkt, vilket förf. också understryker. Men förf. hävdar samtidigt, att konungen »i högerns och sitt eget intresse försäkrade sig om att en moderat kurs skulle komma att följas». Det förtjänar emellertid att framhållas, att initiativet till dessa villkor togs av en socialdemokrat, Palmstierna, som (enligt Pol. anteckningar den 20 febr.) vid konferens inför konungen urgerade, att det var dennes »rätt och plikt» att »begära att få se» det socialdemokratiska regeringsprogrammet i förväg och »pröva det»; enligt samma källa diskuterades vid detta tillfälle åtminstone de tre sista av de fyra villkoren — det första,

² I not. 9 sid. 285 säger förf., att ett visst beslutat sammanträde rörande kommunalskattefrågan mellan regeringen och förtroenderådet »sannolikt inte torde ha hållits»; sammanträdet hölls dock söndagen den 13 juni. Till dem, som i partistyrelsen (sid. 291, not. 2) efter nederlaget i kommunalskattefrågan röstade för regeringens kvarstannande, skall även med visshet Ernst Eriksson föras, både av vad som framgår av protokollet och enligt personlig uppgift till undertecknad.

att inga bindande socialistiska dispositioner skulle få vidtas, nämnes ej men innefattade ej någon större begränsning av handlingsfriheten än som var ganska självklar för en minoritetsregering. Först halvannan vecka senare voro högerledarna uppkallade till audiens i regeringsfrågan. Förf:s källor ge uppenbarligen intet positivt belägg för att högerkrav föranledde villkorens uppställande, även om de väl gillades eller vid tillfrågan skulle ha gillats på högerhåll.

Den andra väsentligare anmärkningen gäller främst en metodfråga. Förf. redogör utförligt för omständigheterna vid den socialdemokratiska regeringens avgång efter andrakammarvalet. Han säger sig i ett blivande arbete återkomma till lösningen av denna ministärskris. Han låter alltså sin framställning sluta, där De Geers ministärbildning tar vid, och avbrottet i skildringen förklaras av förf:s önskan att inte vilja sätta punkt utan att först klarlägga motiven för regeringens avgång och orsakerna till den negativa utgången av förhandlingarna om en ny parlamentarisk vänstersamverkan. Åtskilliga av motiven för demissionen äro uppenbara och redovisas utförligt: valnederlaget, den ekonomiska krisen med dess påfrestningar för partiet, Thorssons envisa ovilja mot att stanna kvar — om någon enskild kan sägas ha sprängt de bägge avhandlade ministärerna, så var det Thorsson — och kanske också hos några (Sandler) en ängslig fruktan för regeringsmaktens förfall. För kvarstannande återigen talade dels rädsla för en högerregering, som kunde ha upplöst socialiseringsnämnden och kanske också just då varit mindre lämplig som Sveriges »stämma» i N. F., dels också särskilt Brantings och Palmstiernas, iver att få slutföra Ålandsfrågan. Utan att några detaljer här skola beröras eller några protokoll citeras är det dock mycket troligt, att det som till sist blev bestämmande för de socialdemokratiska instanserna när dessa stodo i valet och kvalet blev en helt annan omständighet. Det var vetskapen om att konungen — som vid denna tid uppenbarligen ej önskade en högerregering trots högerframgångarna vid valet — tänkte utnämna en expeditonsregering under De Geers ledning, om den Brantingska ministären gick. Socialdemokraterna fattade m. a. o. inte sitt avgångsbeslut, förrän de fått »trygghet för det som kommer efter» (Palmstierna i partistyrelsen). Såsom det framgår av De Geers Minnen var denne också vidtalad och hade givit löfte i förväg. Även i den samtida pressen utpekades Palmstierna, uppenbarligen med viss rätt, som den nya expeditonsregeringens faktiska tillskapare. Naturligtvis har intet av detta varit fördolt för Gerdner. Han har blott velat spara det till nästa bok. Men kan en förf. ha rätt att låta redovisningen av den till sist kanske utslagsgivande faktorn överstå utan att hela framställningen blir skev och i vart fall inte uttömmande?

Gerdners avhandling är överfylld av utomordentligt intressanta uppgifter om det inre regeringsarbetet: överläggningarna inom regeringen och statsrådsberedningens roll, maktkonkurrensen mellan regeringen och partiernas förtroenderåd eller andra centrala organ, förläggningen av brännande riksdagsfrågors avgörande till partimötena, varigenom kammardebatterna bleknade eller förlorade i betydelse, formerna för riksdagsgruppernas relationer till regeringen (t. ex. reguljära dagordningar hos socialdemokraterna) o. s. v. Eftersom förf. inte ställt som sitt mål att skriva hela den Edénska

ministärens historia, är det förklarligt att han inte avslutningsvis sammanfattat några systematiserande synpunkter på parlamentarismens nya arbetsformer under dessa år. Man vill blott hoppas, att förf. senare ger sig i kast med dessa problem, eftersom materialet från denna tid synes vara sällsynt rikligt och i huvudsak redan färdigberett. Förf:s metodiskt-syntetiska läggning borgar för att en sådan undersökning skulle bli mycket givande.

Egentligen borde en recension av Gerdners gradualavhandling även ha innefattat ett referat av dennas viktigaste resultat. Oavsett utrymmet är det emellertid nästan otänkbart att åstadkomma en tillfyllestgivande sammanfattning. Hans undersökning är såsom en film; sedan han nått fram till den begynnande krisen sommaren 1919, upptar avhandlingen nästan dag för dag närbilder av läget, och dess växlingar äro allt för stora och alltför ofta återkommande för att de skola kunna resumeras i några koncentrerade bilder. Styrkan i Gerdners undersökning ligger just i att de många inre regeringskriserna åren 1919—1920 kunnat rekonstrueras i detalj, samtidigt som det nu efteråt blivit möjligt att fånga in alla verkande eller motverkande krafter och ställa händelseförloppet i ett vida klarare objektivt ljus än samtidigt. Man övertygas också när förf. summerar alla de reala politiska orsaker, som samverkade till att efter världskrigets slut de stora frågornas lösning och socialdemokraternas nyorientering göra vänsterpartiernas regeringssamverkan alltmer besvärlig och enerverande. Hos de flesta liberaler kändes detta samregerande så utslitande, att själva koalitionsstanken blev utdömd för mera än ett årtionde framåt, d. v. s. i stort sett för den generation frisinnade riksdagsmän, som hade på nära håll upplevt slitningarna. Även utvägen med kortfristiga samarbetsprogram vare sig åt höger eller vänster alltefter den politiska utvecklingens anvisningar dömdes därmed. I så måtto tillmättes de nedslående erfarenheterna från 1919—1920 en betydelse, som sträckte sina verkningar längre än de efter kriget speciellt stora samarbetshindren skäligen motiverade. Även om regeringssamarbetet 1936—39 ingalunda försiggick utan gnissel och friktioner, blev utslaget den gången helt visst mera positivt. Det vill också synas som om den Edénska ministärens sista slitsamma år undanskymde inte minst bland de frisinnade den stora effektivitet, ledande kraft och förhållandevis mycket goda sammanhållning, som präglade regeringens arbete trots många eldfångda problem ända till ett stycke in på år 1919.

En parentetisk randanmärkning ligger i detta sammanhang nära. Oftare än vad man förut anat har det vid specialundersökningar av olika ministärer trätt i dagen, att dessa efter en god, kanske rent av strålande start så småningom sönderslitits eller söndervittrats och före avgången genomlidit en verklig pinotid. Den Edénska ministärens disharmoniska slutår trots dess 1919 förstärkta parlamentariska position är ett nytt och talande exempel härpå. Paralleller erbjuda ministärerna De Geer I, Adlercreutz-Carlesson, Themptander, Boström II, Lindman I, kanske Staaff II när försvarsfrågan blev akut och endräkten i regeringen var på upphållningen, Hammarskjöld, Branting III — Sandler, Lindman II, Hansson I, troligen Hansson II, samt till sist det andra världskrigets samlingsregering.

I hela avhandlingen liksom i det — visserligen helgjutna men enligt under-tecknads mening väl knappa — rekapitulerande slutkapitlet har förf., sin

arbetsplan likmätigt, inskränkt sig till antinomien koalitionsregering eller partihomogen minoritetsregering. För belysningen av debatten kring regeringsproblemet under perioden 1917—1920 hade det onekligen varit ett plus, om förf., låt vara kortfattat, även skisserat den roll, som andra tänkbara alternativ till problemets lösning spelade. Då en kungaministär denna tid kunde betraktas som utesluten, voro alternativen egentligen blott tvenne: en mer eller mindre fullständig samlingsregering och något slags expeditionsgovernment. Det intressanta är att se, att det förra alternativet även med socialdemokraternas uttryckliga begivande var nära att realiseras 1917 under Johan Widéns egid, liksom att det hade många förespråkare i skilda läger — även bland socialdemokraterna — hösten 1920, under intryck av den då rasande krisens uppfordran till kraftåtgärder och sedan det parlamentariska systemet för tillfället gått i baklås. Märkligast är, att det fanns en så utbredd resonans för denna utväg trots partistridernas dåvarande bitterhet. Vad systemet med expeditionsinistär eller ämbetsmannaministär angår, mötte detta till en början ingen som helst anklag, sannolikt därför att minnena från den Hammarskjöldska regeringen och striderna kring denna ännu voro alltför färska. Även vintern 1920 avvisades det, trots att det inte varit någon alldeles verklighetsfrämmande tanke, att en expeditionsgovernment bildats för att sitta till höstens ovissa val. Sannolikt påverkades just då motviljan mot en expeditionsgovernment av den kort före inträffade episoden Liebe-Friis i Danmark. Till hösten 1920 hade uppfattningen om en expeditionsinistär totalt svängt i det socialdemokratiska lägret och efter detta recept löstes också regeringskrisen. Samtidigt hade i Danmark vågorna kring den under folketingets upplösning interimistiska expeditionsgovernmenten lagt sig. Förf. har tyvärr ej undersökt, i vad mån de danska händelserna 1920 påverkat stämningarna inom den svenska socialdemokratien och därmed också utvecklingen i vårt land vid samma tid.

Det bästa betyg som man kan ge Gunnar Gerdners utomordentliga avhandling är att den — såsom det bort framgå av denna recension — genom sitt sällsynt rika material inbjuder till så många utvidgningar och principiella reflexioner kring parlamentarismens frågeställningar. Framtida politisk forskning skall i den alltid se en guldgruva. För tillfället har Gerdner själv nöjt sig med att ställa upp en klart och naturligt begränsad forskningsuppgift. Han har löst den ypperligt, med lika stor målmedvetenhet som skicklighet. »In der Beschränkung zeigt sich der Meister».

Elis Håstad.

KARL HILDEBRAND: *Gustaf V som människa och regent*. Svensk Litteratur. Malmö 1945. 604 sid. Pris kr. 54:50, inb.

Fil. dr Karl Hildebrand har förelagt sig en svårlöst och ömtålig uppgift, när han beslutit sig för att i form av en brett upplagd samtidshistorisk skildring teckna bilden av konung Gustaf V som människa och regent. Källtekniska, metodologiska och inte minst psykologiska problem hopa sig i författarens väg. Även om biografiens föremål burit kronan i en mansålder

och i praktiskt taget tre kvarts sekel sysslat med offentliga angelägenheter, är det inte alltid lätt att ännu få det rätta perspektivet på hans gärning. Trots att åtskilligt källmaterial, som icke tidigare varit tillgängligt för forskningen, ställts till porträttörens förfogande, återstår naturligtvis sålunda ännu många luckor att fylla innan bilden kan få den rätta klarheten och skärpan. Att finna den lämpliga avvägningen mellan en levnadsteckning och en översikt över modern svensk historia är dessutom mödosamt och kräver en stram disciplinering av stoffet. Slutligen måste det alldeles själfallet vara en känslig sak för en gammal högerpolitiker och rojalist att inför den konung, han troget tjänat under hela sin offentliga gärning, plötsligt förvandla sig till en kritisk och fördomsfri iakttagare.

Detta dilemma har knappast förminskats av att Hildebrands arbete så att säga bedrivits under allerhögsta beskydd. Genom monarkens tillmötesgående har han fått tillgång till den kungliga familjens privata arkiv, han har haft förmånen att muntligen få rådgöra med konungen om dunkla punkter i det händelseförlopp han haft att skildra, han har med majestätet som introduktör kunnat intervjuva kungahusets övriga medlemmar jämte personer, som stå den kungliga familjen nära och åtnjuta dess förtroende. Såvitt man förstår tack vare konungens personliga förord har han dessutom genom särskilt konseljbeslut beretts möjlighet att ta del av vissa hemligstämplade handlingar i utrikesdepartementets arkiv. Givetvis ha alla dessa favörer varit utomordentligt värdefulla för författaren i hans strävanden att uppnå största möjliga fullständighet, men det har knappast kunnat undgås att de samtidigt måst ålägga honom vissa hänsyn. Uppläggningsen av hela arbetet har givit det en officiös prägel och steget från historiker till hovhistoriograf har varit snubblande kort.

Som en följd av detta har Hildebrand praktiskt taget helt och hållet avstått från analys och kritik av vad som dock skall vara skildringens huvudföremål. Man får i den nu utkomna första delen (1858—1911) veta alla relevanta data och åtskilliga till om konungens liv och yttre utveckling, från den med pietetsfull detaljriktighet återgivna kungliga nedkomsten till den andra ministären Staaffs utnämning. Men den bild, som möter oss i Hildebrands bok, är det officiella porträttets vaxkabinettsfysionomi. Vi få veta mycket litet om människan Gustaf V och få rätt svårt att bilda oss någon uppfattning om regenten. Hur har den unge furstens inre utveckling gestaltat sig, vilka ha varit hans verkliga personliga och politiska intentioner? De frågorna gör författaren knappast ens några försök att besvara.

Till detta kommer, att Hildebrands ambition att vara en hel tidsålders krönikör alldeles förryckt arbetets proportioner. Materialet blir sin författare övermäktigt och skildringen sväller över alla bräddar. Av denna bok på över 600 sidor i format familjebibel handlar generöst räknat ungefär hälften om ämnet. Det har av kritiken antytts, att den återstående delen skulle vara den värdefullare. Detta får anses vara en sanning med modifikation. Även om det är obestridligt att de rent biografiska avsnitten med fördel kunnat koncentreras genom beskärning av sådant stoff, som i Times publiceras under rubriken »Court Circular», så gäller något motsvarande förvisso om de allmänhistoriska partierna. Det mer än 60 sidor långa kapitlet om samhällsutvecklingen vid sekelskiftet, som har en huvudsakligen

kompiatorisk karaktär och knappast innehåller några originella synpunkter, synes exempelvis utan större saknad ha kunnat avvaras. Därmed skall icke förnekas att tyngdpunkten i boken och det, som enligt anmälares uppfattning framför allt ger den värde, är just ett parti, som faller utanför ramen för den rent biografiska skildringen. Genom Hildebrands arbete ha vi för första gången fått en klar, översiktlig och samtidigt detaljerad framställning av unionskrisen sedd ur svensk synpunkt. Denna redogörelse, där författaren icke behövt ålägga sig några ovidkommande hänsyn, visar honom från hans bästa sida som en kunnig, vederhäftig och energisk skribent. Även om det kan diskuteras, huruvida en så omfångsrik historik över detta politiska specialproblem är på sin plats i en biografi över Gustaf V, kan det icke bestridas att den i och för sig är välkommen och fyller ett länge känt behov.

Det har av det föregående framgått, att det ur statsvetenskaplig synpunkt intressantaste i Hildebrands arbete mindre är författarens sätt att behandla ämnet eller hans egna reflexioner och kommentarer än de rena nyheter han har att meddela med stöd av hittills outnyttjat källmaterial. Detta material är i huvudsak följande: kronprins Gustafs brevväxling med Oscar II, de brev prins Carl som t. f. regent i Stockholm på 90-talet växlade med kung Oscar, kronprins Gustaf och Boström i Norge, muntliga upplysningar från kung Gustaf och andra medlemmar av kungahuset m. fl., vidare protokoll från den ministeriella konseljen, cirkulär till beskickningarna och beskickningschefernas rapporter, visså brev från Boström till Gustaf Sparre och slutligen Arvid Lindmans och Otto Printzskölds efterlämnade papper. Däremot har det — meddelar författaren i förordet — icke varit möjligt för honom att få del av Karl Staaffs, Christian Lundebergs och Johan Widéns samlingar, »vilka för närvarande och tydligen för rätt lång tid framåt stå till en slutet forskargrups förfogande». Professor Brusewitz har vid ett sammanträde i Historiska Föreningen härom meddelat, att om det gällt en vetenskaplig framställning skulle han tagit under övervägande att ställa detta material till förfogande.

De för forskningen hittills okända fakta, som författaren kunnat utvinna ur sitt material, äro relativt talrika, men i stort sett knappast av mera uppseendeväckande natur. De bidra till att göra bilden av vissa händelseförlopp fullständigare och tydligare, men ändra den icke.

I de första två kapitlen, som äro ägnade kung Gustafs barndom, studietid, giftermål och familjeliv påträffar man inga egentliga nyheter, med undantag för vissa personhistoriska notiser, som bl. a. ge en ny relief åt drottning Sophias bild. Avsnittet om samhällsutvecklingen kring sekelskiftet innehåller som redan antytts heller inte något nytt. Det är följaktligen framför allt i översikten över unionsfrågans utveckling och i redogörelsen för förhandlingarna om den norska integritets- samt Östersjö- och Nordsjötraktaterna, som man möter nya forskningsresultat. Särskilt genom kungahusets brevsamlingar får man en mera konkret uppfattning om unionskrisens inre förlopp och vissa av de huvudagerandes inställning. Nya sidobelysningar kastas bl. a. över konsulats- respektive flaggfrågans behandling. Kuriös är utrikesminister Lewenhaupts nonchalanta, nästan desintresserade PM till prins Carl av februari 1895 om konsulattvistens utveck-

ling och de eventuella krigsriskerna. Man får intrycket av ett blaserat sändebud i Montevideo, som bedömer en konflikt mellan Paraguay och Bolivia. Det kan knappast förvåna att Boström i ett brev till prins Carl talar om hur »Lewenhaupt driver sina egna för oss andra mer eller mindre obegripliga uppfattningar», och utrikesministerns avgång, som mycket riktigt ägde rum några månader senare, framstår som oundviklig. Även det tragikomiska spelet bakom kulisserna i flaggfrågan 1899, då Boström ville demissionera och kungen svarade med hot om abdikation, blir här i detalj klarlagt.

Beträffande de ovannämnda traktaterna har författaren med stöd av utrikesdepartementets handlingar kunnat ge en första fullständig skildring av detta avsnitt av vår diplomatiska historia. Den erbjuder emellertid trots den rikliga tillgången på nytt material påfallande litet av intresse. Detta sammanhänger givetvis med att ifrågavarande förhandlingar knappast i och för sig hade någon större politisk betydelse för vårt land. En bidragande orsak synes emellertid också vara, att den svenska diplomaten i varje fall under de norska traktatförhandlingarna ådagalade en utpräglad passivitet och tafatthet, som begränsade vår roll i händelseutvecklingen till ett minimum. Redan vid unionsbrottet synes den svenska utrikesledningen med greve Gyldenstolpe i spetsen ha blivit praktiskt taget paralyserad. Det dröjde fyra dagar, innan konungens svar på stortingets notifikation om att han blivit avsatt expédierades till våra konsternerade beskickningschefer, och de fingo vänta ytterligare över en vecka innan de erhöilo någon närmare orientering om vad som inträffat. Slutligen fick man nästan i panik inkalla förstärkning av ett antal professorer, doktorer, redaktörer och militärer samt Sven Hedin för att i någon mån söka neutralisera verkningarna av den norska utlandspropagandan.

Något av samma handfallenhet och förvirring var utmärkande för våra diplomaters reaktion inför de norska traktatförhandlingarna. Först under överläggningarna om Östersjö- och Nordsjö-traktaterna lyckades Trolle, vilken efterträtt Gyldenstolpe som utrikesminister, något så när få situationen under kontroll. Att Östersjö-traktaten ur svensk synpunkt gick så pass väl i lås som fallet var, får emellertid i hög grad tillskrivas ett personligt ingripande från kung Gustaf, vilken genom en hänvändelse direkt till tsar Nikolaus lyckades korsa den ryske utrikesministern Isvolskijs planer på att rubba Ålandsöarnas status.

Det kan slutligen nämnas, att man i samband med de olika ministärbildningarna under den behandlade tiden får en del nya data om den personpolitiska bakgrunden till ministerskiftena. Inte minst intressanta äro de kompletterande upplysningar, som ges om den första ministären Staafts tillkomst samt kanske framför allt om ministären Lindmans avgång 1911 och det intima samarbete, som därvid ägde rum mellan monarken och hans rådgivare bland de ledande högerpolitikerna.

Här kan givetvis inte bli fråga om någon ens flyktig genomgång av de nyheter Hildebrand har att meddela. I det följande skall därför blott några diskutabla punkter i författarens framställning i all korthet upptagas till behandling.

Vid ett besök i Stockholm sommaren 1895 förde kejsar Wilhelm med kung Oscar och kronprins Gustaf en diskussion angående den skärpta

unionskrisen. Man får veta, att kejsaren därvid kategoriskt tillstyrkte användandet av vapenmakt mot norrmännen och varnade för stormakternas, särskilt Rysslands, ingripande i unionskonflikten. I ett brev till kronprins Gustaf utvecklade han närmare sin uppfattning och framkastade t. o. m. tanken på att i fall av svensk passivitet Tyskland skulle besätta södra Norge för att hindra »slaver och briter» att tillvälla sig herraväldet i den germanska Nordsjön. Kronprins Gustaf visade brevet för konungen, som genom kronprinsen bestämt tillbakavisade tanken på att bruka våld mot norrmännen innan alla fredliga medel försökts. Konungen lät därefter fråga, om Sverige under förutsättning av att Ryssland ingrepe i en öppen unionskonflikt, kunde räkna med Tysklands materiella bistånd. I sitt svar härfpå tog kejsaren omedelbart till reträtten. Han framhöll, att han efter att ha tagit kännedom om stämningen i Sverige fått större tilltro till en fredlig lösning och undvek kung Oscars fråga med den karakteristiska wilhelminska formuleringen, att Ryssland visste att det skulle finna Tyskland på sin väg om det skulle »lägga hand på Norge», alldeles oavsett om det funnes något fördrag mellan Sverige och Tyskland eller icke. Tyskland ville ej ge intryck av en motsättning till Ryssland genom ett förmligt fördrag. Till sist framhöll han, att om Sverige kände behov av stöd det kunde ansluta sig till tremaktsförbundet. Härom yttrar Hildebrand helt trankilt, att »lika litet som konung Oscars närmande till Tyskland 1875 tog sig uttryck i något öppet eller hemligt fördrag kunde det vara hans verkliga avsikt att 1895 föreslå något sådant». Till yttermera visso konstaterar författaren — samtidigt som han betonar det naturliga i att Sverige orienterade sig mot Tyskland — att något avtal om politisk samverkan aldrig slöts med den tyska regeringen och ej heller ens »på allvar ifrågasattes från någondera sidan före världskrigets utbrott 1914».

Mot bakgrund av den ovan refererade skildringen förefaller den senare delen av detta påstående något tvivelaktig. Ändå oegentligare ter det sig i belysning av de uppgifter, som i det följande lämnas om överläggningar mellan det svenska kungahuset och kejsar Wilhelm och hans rådgivare. Visserligen får man veta, att kronprins Gustaf i december 1906 vid ett samtal med furst Bülow sagt, att trots att han vore böjd för ett närmande till Tyskland, denna tanke måste falla eftersom den allmänna meningen i Sverige var principiellt emot stormaktsengagemang och han aldrig sökte driva någon egen politik. Men vid ett sammanträffande med kejsaren i november påföljande år frågade han direkt hur denne skulle ställa sig till den »av honom länge personligen närda förhoppningen om ett samgående med Tyskland». Ordet samgående är alldeles uppenbart ett alltför konkret uttryck för att kunna innebära enbart en platonisk vänskapsförklaring. Kejsaren fattade också mycket riktigt kronprinsens yttrande som ett direkt erbjudande om allians och tog denna gång sin tillflykt till en rekommendation om ett svenskt fördrag med Tyskland och Ryssland samtidigt. Av vad som här anförts synes framgå att, tvärt emot vad Hildebrand gör gällande, tanken på ett avtal med Tyskland upprepade gånger varit högst aktuell åtminstone inom det svenska kungahuset, som icke heller alldeles synes kunna fritagas från misstanken att härvidlag — alla deklamationer till trots — ha fört en personlig politik. Det finns nämligen ingenting, som tyder på, att

de refererade närmandena ägde rum med konstitutionell täckning. Under alla förhållanden var det tydligen inte därför att den goda viljan fattades på det svenska kungahusets sida, utan snarare därför att kejsar Wilhelm tvekade inför konsekvenserna, som konversationerna om ett tyskt-svenskt samgående aldrig kommo in i ett mera avgörande skede.

I detta sammanhang kan omnämnas en episod, vars återgivande i Hildebrands bok givit anledning till viss diskussion. I juli 1905 kom kejsar Wilhelm på sin jakt Hohenzollern till Gävle, där han sammanträffade med kung Oscar och kronprins Gustaf. Även vid detta tillfälle hade kejsaren liksom 10 år tidigare uppmanat den svenske konungen att undertrycka norrmännen med vapenmakt. Efter mötet i Gävle sammanträffade kejsar Wilhelm med kejsar Nikolaus i Björkö skärgård. Om förloppet av den överläggning, som då ägde rum, sände envoyén von Tschirschky efter kejsarens anvisning en skrivelse till furst Bülow. Enligt denna skulle kejsar Wilhelm för sin ryske kollega ha lämnat ett referat av sitt samtal med Oscar II i Gävle. Därvid hade han bl. a. uppgivit att Oscar II sagt, att det ju stode Tyskland fritt att besätta Bergen och på invändningen vad England därom skulle säga svarat, att England ju kunde taga Kristiansand. Senare lämnade kejsar Wilhelm i ett egenhändigt brev till Bülow en annan version, som icke innefattade berörda uttalande av konung Oscar, vilken i stället uppgavs ha sagt att det vore honom likgiltigt, vem som bleve hans granne och icke hade någonting emot republik i Norge. Hildebrand betvivlar riktigheten av dessa referat och har vänt sig till kung Gustaf med en förfrågan angående deras korrekthet. Denne har med bestämdhet förklarat att Oscar II aldrig fällt ifrågavarande yttranden och att kejsar Wilhelms referat förefölle honom barockt. En kritiker har förvånat sig över att Hildebrand ger konungens 40 år senare gjorda uttalande vitsord framför von Tschirskys kort efter Gävle-mötet nedskrivna relation. Man bör emellertid ihågkomma att den tyske diplomaten, som veterligen icke själv var närvarande vid samtalet, utformade sin berättelse efter kejsarens diktamen. Att förlita sig på den notoriskt ovederhäftige kejsar Wilhelms referat synes knappast motiverat, så mycket mera som detta uppenbarligen var avsett att påverka kejsar Nikolaus i viss riktning.

När det gäller kronprins Gustafs inställning till unionskonflikten hävdar Hildebrand att denne haft en ovanligt enhetlig och genomtänkt uppfattning. Författarens framställning synes emellertid inte i någon högre grad ge fog för detta påstående. Tvärtom får man det intrycket att kronprinsen i det avgörande ögonblicket helt övergav sin dittillsvarande ståndpunkt. Till en början var kronprinsen på den aktiva, konungen på den passiva linjen. Medan fadern intog en vacklande och ofta resignerad hållning — det framgår av Hildebrands arbete att han redan i början på 90-talet allvarligt övervägde en upplösning av unionen — var sonen anhängare av en fast unionspolitik, som samtidigt skulle syfta till unionens bevarande i det längsta och ett värnande av Sveriges prestige och intressen. Det förefaller som om kronprinsen samarbetat med regeringen och särskilt Boström under dennes tid som statsminister för att ingjuta förtröstan och motståndsvilja hos konung Oscar och hindra alla tendenser till undfallenhet för norrmännens krav. Även om han i de konflikter, som esomoftast uppstodo mellan konung-

en och Boström, sökte spela medlarens roll, framgår det dock, att han snarast intog en ståndpunkt, som närmade sig första kammar-högerns. Men när unionskrisen kulminerade 1905, ändrade han uppfattning praktiskt taget totalt. Blott några dagar efter unionsbrottet besökte kronprinsen England för att närvara vid prins Gustaf-Adolfs bröllop och sammanträffade då med konung Edward och den engelska regeringens ledande män. I anslutning härtill ägde en telegramväxling rum mellan kronprinsen och konung Oscar, som bär vittne om hur rollerna i det närmaste omkastats mellan far och son. Medan kung Oscar efter hand under intryck av den hårdnande folkstämningen i Sverige och inte minst i den svenska riksdagen intog en allt fastare hållning, blev kronprinsen mer och mer ivrig på att inga villkor från svensk sida skulle ställas för unionens upplösning. Han förordade att riksakten skulle föreslås träda ur kraft snarast möjligt: »vi riskera annars att förlora Europas sympatier». Redan kort innan stortingets beslut den 7 juni hade kronprinsen besökt Berlin, där han haft ett långt samtal med furst Bülow och på återvägen från England passerade han på nytt Berlin. Den tyska regeringens uppfattning visade sig vara, att om Sverige icke vore berett att tillgripa militära maktmedel mot Norge, det blott återstode för svenska regeringen att snarast möjligt komma till en vänskaplig överenskommelse med norrmännen och antaga det s. k. Bernadotte-anbudet. I England hade kronprinsen i ännu mer enfatisk förm tillrättats att verka för ett omedelbart tillmötesgående av norrmännens önskemål. Bl. a. hade kung Edward och Balfour varnande framhållit, att Ryssland kunde bli den första makt som erkände norska regeringen och därmed kunde omöjliggöra avslutandet av en garantitraktat, som egentligen skulle avse försvar mot Ryssland. Inför dessa påtryckningar från utländskt håll föll kronprinsen synbarligen till föga. Bakgrunden härtill kan givetvis bli föremål för mycket olika bedömanden. Det synes dock knappast möjligt att inom ramen för vad Hildebrand kallar en enhetlig och genomtänkt uppfattning av unionsfrågan förena två så skilda ståndpunkter, som de vilka kronprinsen intog före och efter anträdandet av sina utlandsresor i juni 1905.

Hildebrands bok har i förlagsreklamen presenterats som ett monumentalverk. Om man ser till omfånget och prissättningen är denna karakteristik utan tvivel berättigad.

G. Unger.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT.

Ekonomisk revy. Utg. av Svenska bankföreningen. Årg. 4: 1947. H. 3: juni. Holmstedt, G., Hur en dyrortsgruppering kommer till, s. 145—53. — Junnila, T., Inflationens utveckling i Finland efter vapenstilleståndet, s. 163—68.

Ekonomisk tidskrift. Årg. 49: 1947. H. 2: juni. Pipping, H. E., Finlands handel med Ryssland förr och nu, s. 113—34.

Finsk tidskrift. Kultur, ekonomi, politik. T. 141: 1947. H. 6: maj/juni. Nordström, W. E., Kring pressens frihet, s. 202—07. T. 142: 1947. H. 1: juli/augusti. Wikman, K. R., Sverige inifrån, s. 1—2.

Landskommunernas tidskrift. Organ för Svenska landskommunernas förbund. Årg. 28: 1947. Nr 6: juni. Larsson, S., Kan den kommunala nämndsorganisationen förenklas?, s. 244—62. — v. Hofsten, E., De mindre tätorterna nu och i framtiden, s. 263—71. — Kommunindelning och landsbygdsavfolkning. Förbundsstyrelsen kritiserar rådande indelningspraxis, s. 287—302. — Olsson, J., Municipalsamhällets befogenhet, s. 302—15. Nr 7: juli. Rahm, H., Överklagade kommunala val 1946 [forts. från nr 5], s. 337—42. — Utkasten till den nya kommunindelningen i länen, 5. [Södermanlands, Kalmar, Älvsborgs och Värmlands län], s. 349—60. Nr 8: augusti. Från årets riksdag, s. 387—92. — Utkasten till den nya kommunindelningen i länen, 6. [Jönköpings och Kopparberg län], s. 395—99. Nr 9: september. Bexelius, A., Den nya byggnadslagstiftningen, s. 418—31.

Nordisk tidskrift. Utg. av Letterstedtska föreningen. Årg. 23: 1947. H. 2. Seip, D. A., Omkring universitetsstengningen i Oslo 1943, s. 81—86. — Lindberg, F., Sverige inför krigshotet år 1885, s. 87—104. — Wendt, F. W., Danmark i 1946, s. 125—46. H. 3. Sverige 1946. 1. Den politiska utvecklingen av G. Heckscher, s. 217—20; 2. Den ekonomiska utvecklingen av E. Dahmén, s. 221—26.

Samtid och framtid. Tidskrift för idépolitik och kultur. Årg. 4: 1947. Nr 7: sept. de Laval, E., Nürnberg och Katyn, s. 387—90. — Burnham, J., Sovjetunionens svaghet och styrka, s. 391—96. — Nyman, A., Liberalism och pessimism i historien. Marginalanteckningar till ett kapitel hos Benedetto Croce, s. 401—07. — Holm, T., Revolution i världsmaskineriet, s. 418—22.

Scandia. Tidskrift för historisk forskning. Bd 17: 1946. H. 2. Holmberg, Å., Skandinavismens kris. Alliansfrågan våren och sommaren 1863, s. 137—211. — Rosén, J., Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författningshistorisk skiss, s. 224—70.

Svensk juristtidning. Årg. 32: 1947. H. 6: juni/juli. Stenbeck, E., Betydelsen av högsta domstolens pleniavgöranden, s. 401—10. — Eek, H., Beskattningsmaktens gränser enligt grundlagen, s. 433—35.

Svensk tidskrift. Årg. 34: 1947. H. 5. Polisstaten, s. 289—97. — Brilioth, Y., Kyrkan och samhället, s. 298—307. — Thermanius, E., På jakt efter gamla brev och några andra minnen från en avhandlings tillkomst, s. 308—19. — Hitler som fältherre. 1. Den tyska krigsmaktens nederlag i belysning av ny litteratur av Th. Palm, s. 320—25; 2. Förspelet till den ödesdigra tyska Moskvaoffensiven i november 1941 av A. Stade, s. 325—35. — Frankrikes nya konstitution och finanskrisen, s. 339—41. — Brück, G., Andligt-politiska problem i det nya Österrike, s. 341—47. H. 6. Folkvandrings och folkhat, s. 349—57. — Håstad, E., Konungen och regeringsbildningen, s. 367—73. — Swedenborg, B., Tysk-polska krigets förhistoria. Den franske Warszawaambassadörens avslöjanden, s. 388—96. — Japans demokratisering, s. 402—04.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. Årg. 39: 1947. H. 5: juni. Törnngren, E., Förslag till lag om regionkommuner m. m., s. 217—23.

Sveriges landstings tidskrift. Utg. av Svenska landstingsförbundets byrå. Årg. 34: 1947. H. 2. *Törngren, E.*, Förslag till lag om regionkommuner m. m., s. 27—35.

Tiden. Socialistisk kritik och politik. Årg. 39: 1947. H. 6: juni. *Eckerberg, P.*, Svaret blev ett överväldigande Nej, s. 321—24. — *Möller, G.*, Kan trygghet skapas? Socialpolitiska översikter. 3. Bostadspolitiken, s. 325—43. — *Edberg, R.*, — »Är skriften ej smädlig...» En studie i tryckfrihetspolitik, 1, s. 344—52. — *Edstrand, K.-I.*, Behöver vi en ny regeringsform?, s. 362—67. — *Björk, K.*, Italiens socialister vid skiljövägen, s. 374—78.

Utrikespolitik. Utg. av Utrikespolitiska institutet. Årg. 2: 1947. Nr 2: juni. *Thunholm, L.-E.*, En ny fas i svensk handelspolitik, s. 65—73. — *Hartman, H. W.*, Maktkampen i östra Medelhavet, s. 74—85. — *Schauman, H.*, Regeringskrisen i Finland, s. 86—91. — *Hourani, A.*, Den arabiska enhetsrörelsen, s. 92—101. — *Linder, E. Hj.*, Vitböckerna, s. 109—12. — *Bolin, S.*, Till krigets förhistoria, s. 113—15. — *Andrén, N.*, Den okände Beviw, s. 115—17. — *Öste, A.*, Amerikanska problem, s. 118—20.

Gads danske Magazin. Aarg. 41: 1947: juni. *Bølling, H.*, Apropos en Strejke, s. 193—205. — *Mortensen, T.*, Efter Valgene i Sydslesvig, s. 206—15. — *Marstrand, V.*, Island og Danmark, s. 216—23. — *Møller, E.*, Skillelinjen skärpes, s. 296—307.

The American historical review. Vol. 52: 4. July 1947. *Haskins, G. L.*, Parliament in the later Middle Ages, s. 667—83.

The American political science review. Vol. 41: 1947. No 2: April. *Gross, L.*, The criminality of aggressive war, s. 205—25. — *Barber, H. W.*, Religious liberty v. the police power: Jehovah's witnesses, s. 226—47. — *Cushman, R. E.*, Constitutional law in 1945—46, s. 248—70. — *Sherwood, F. H.*, The federal administrative procedure act, s. 271—81. — *Caldwell, L. K.*, Strengthening state legislatures, s. 281—89. — *Graves, W. B.*, Legislative reference service for the congress of the United States, s. 289—93. — *Robson, W. A.*, Post-war municipal elections in Great Britain, s. 294—306. — *Lipson, L.*, Democracy and socialism in New Zealand, s. 306—13. No 3: June. *Gooch, R. K.*, Recent constitution-making in France, s. 429—46. — *Brown, E. S.*, The term of office of the president, s. 447—52. — *Kilpatrick, W.*, Neglected aspects of intergovernmental fiscal relations, s. 452—62. — *Grant, J. A. C.*, Due process for ex-dictators; a study of judicial control of legislation in Guatemala, s. 463—69. — *Brecht, A.*, Beyond relativism in political theory, s. 470—88.

The American journal of sociology. Vol. 53: 1. July 1947. *Read Bain*, Sociology as a natural science, s. 9—16.

American sociological review. Vol. 12: 3. June 1947. *Frazier, E. F.*, Sociological theory and race relations, s. 265—71. — *Blumer, H.*, Sociological theory in industrial relations, s. 271—78. — *Callis, H. G.*, The sociology of international

relations, s. 323—34. — *Angell, R. C.*, The social integration of American cities of more than 100,000 population, s. 335—42.

The journal of modern history. Vol. 19: 1947. No 1: March. *Nowell, Ch. E.*, Portugal and the partition of Africa, s. 1—17. — *Halperin, S. W.*, Italian anticlericalism, 1871—1914, s. 18—34. — *Maehl, W.*, The German socialists and the foreign policy of the Reich from the London conference to Rapallo, s. 35—54. **No 2: June.** *Rippy, J. F.*, Latin America and the British investment «boom» of the 1820's, s. 122—29. — *Wren, M. C.*, Pobedonostsev and Russian influence in the Balkans, 1881—1888, s. 130—41.

Political science quarterly. Vol. 2: 1947. No 2: June. *Tannenbaum, F.*, The social function of trade unionism, s. 161—94. — *Bergson, A.*, The fourth five year plan: Heavy versus consumers' goods industries, s. 195—227. — *Cohn, A. E.*, Federal legislation in support of science, s. 228—40. — *Parsons, T.*, Science legislation and the social sciences, s. 241—49. — *Borton, H.*, United States occupation policies in Japan since surrender, s. 250—57. — *Lande, A.*, The equality of states as dogma and reality. 4. Revindication of the principle of legal equality of states, 1871—1914, 1, s. 258—86. — *Rogers, L.*, The last Tory prime minister [Neville Chamberlain], s. 287—94. — *Tarakanath Das*, India — past, present and the future, s. 295—304.

Revue politique et parlementaire. Année 49: 1947. No 567: mai. *Compeyrot, J.-F.*, La crise, s. 97—101. — *Grumbach, S.*, Après Moscou: quelques réflexions sur l'échec d'une conférence à Quatre, s. 102—08. — *Boussenot, G.*, Le drame malgache, s. 109—28. — De l'équilibre budgétaire à l'équilibre économique, s. 129—36. — *Valayer, P.*, Istanbul et le problème de la paix, s. 137—49. — La politique musulmane des Soviets, s. 150—63. — *Lormel, P.*, Les Indes en marche vers l'indépendance, 2, s. 164—75. **No 568: juin.** *Viard, P.-E.*, L'inéluctable évolution, s. 201—04. — *Senghor, L. S.*, Les négro-africains et l'union française, s. 205—08. — *Henry, R.*, Zigzags à travers la vie soviétique, [1], s. 209—24. — *Mirkine-Guetzévitch, B.*, Le parlementarisme sous la IVe république, s. 225—34. — *Cercler, R.*, L'organisation internationale de l'agriculture, s. 235—45. — *Kover, J. F.*, Les russes domineront-ils l'Europe centrale?, s. 246—57. — *Tissot, L.*, Les difficultés politiques de la Finlande, s. 258—64. — *Garsou, J.*, La situation politique en Belgique, s. 265—70. **No 569: juillet.** Le plan Marshall, s. 3—16. — *Kammier, A.*, La crise du pouvoir à Vichy et l'abdication du Maréchal Pétain en novembre 1942, s. 17—23. — *Jacomet, R.*, Discipline budgétaire, s. 32—39. — *Beaujeu-Garnier, J.*, Hésitations de la démocratie italienne, s. 40—50. — *Henry, R.*, Zigzags à travers la vie soviétique, 2, s. 51—75.

N. N. S.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- CROCE, BENEDETTO, Politics and Morals. 138 sid. London 1946.
- ELSTER, TORSTEN, Sydostasien. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Pris kr. 0: 60. Sthlm 1947. Kooperativa förbundets bokförlag.
- HESSLER, CARL ARVID, Geijer som politiker. II. 361 sid. Pris kr. 10: —. Sthlm 1947.
- HIRDMAN, GUNNAR, Josef Stalin. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Pris kr. 0: 60. Sthlm 1947. Kooperativa förbundets bokförlag.
- Kriget 1939—1945. Del IV. (Skrifter utgivna av Utrikespolitiska institutet.) 298 sid. Pris kr. 40: —. Sthlm 1947. Kooperativa förbundets bokförlag.
- MANNHEIM, KARL, Ideology and Utopia. 318 sid. London 1946.
- —, Man and Society. 469 sid. London 1946.
- PETERSEN, ERLING, Nasjonalinntekten 1935 og 1939. 87 sid. Bergen 1947. Chr. Michelsens Institut.
- RUSSEL, BERTRAND, Philosophy and Politics. 29 sid. London 1947.
- Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del VII. Tiden juli 1945—juni 1946. (S. O. U. 1947: 41). 449 sid. Sthlm 1947.
- Sveriges officiella statistik. Byggnadsverksamheten i Sverige år 1945. Av Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1947. — Kommunala valen år 1946. Av Statistiska centralbyrån. Sthlm 1947. — Lönestatistisk årsbok för Sverige 1945. Av Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1947. — Sjöfart år 1945. Av Kommerskollegium. Sthlm 1947. — Statistisk årsbok för Sverige 1947. Av Statistiska centralbyrån. Sthlm 1947. — Sveriges varuutförsel till olika länder år 1946. Av Kommerskollegium. Sthlm 1947.
- WIDT, TRYGVE, De turkiska sunden och Rysslands Medelhavspolitik. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Pris kr. 0: 60. Sthlm 1947. Kooperativa förbundets bokförlag.
- Viktige storpølitiske dokumenter 1941—45. 183 sid. Bergen 1947. Chr. Michelsens Institut.
- Årsbibliografi öyer Sveriges offentliga publikationer. 1946. Utg. av Riksdagsbiblioteket. 69 sid. Uppsala 1947.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

- Ekonomisk Revy (Sthlm), Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hförs), Finsk Kommunaltidskrift, Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Industria, International Labour Review (Montreal), Kartellregistret, Kommersiella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Mercator (Hförs), Nationalökonomisk Tidskrift, Nördens tidning, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift for international Ret (Kbhvn), Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hförs), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Maanedsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Førnøft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Utrikespolitik, Vi, Økonomi og Politik.

SAKKUNNIGUTLÅTANDEN RÖRANDE SKYFFTEANSKA PROFESSUREN

kunna erhållas separat à kr. 2: — hos Statsvetenskaplig tidskrifts expedition, Lund.

Inbetalning till postgiro nr 27-95 65.

AV SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN
HAR UTKOMMIT:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skåne-marknaden. 1922. Pris kr. 3:50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1:25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4:50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1:50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nädefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2:75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-tålets början. 1928. Pris kr. 12:—
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekretä utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4:50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsäld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsäld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—
- XVIII. E. J. LUNDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härader, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2:25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2:50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2:50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2:50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3:75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3:50.
- XXXII. FREDRIK LAGERROTH: Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. 1947. Pris kr. 9:—